

S/4071

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Julian SKRZYP

**GEOSTRATEGICZNE ASPEKTY
BEZPIECZEŃSTWA POLSKI**

52219

WARSZAWA

1999

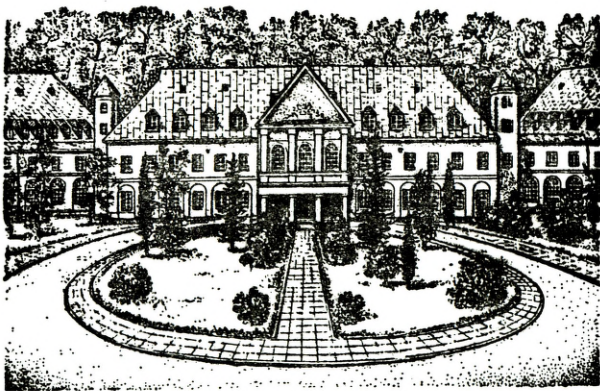

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

Julian SKRZYP

**GEOSTRATEGICZNE ASPEKTY
BEZPIECZEŃSTWA POLSKI**

WARSZAWA

1999

Niniejszy materiał studyjny jest przeznaczony do wykorzystania na Wyższych Kursach Obronnych dla kierowniczej kadry administracji państwowej.

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
1. Podstawowe wiadomości z geopolityki i geostrategii.....	6
1.1. Treść i zakres geopolityki i geostrategii.....	6
1.2. Wybrane koncepcje geopolityczne (geostrategiczne)	7
2. Europa w ujęciu geostrategicznym	19
2.1. Charakterystyka ogólna Europy	19
2.2. Region śródziemnomorski	25
2.3. Region północno-zachodnioeuropejski	36
2.4. Region środkowoeuropejski.....	47
2.5. Region wschodnioeuropejski	57
3. Geostrategiczne położenie Polski.....	62
3.1. Położenie Polski w Europie	62
3.2. Położenie Polski względem Rosji i Białorusi oraz Litwy	68
3.3. Położenie Polski względem Ukrainy.....	72
3.4. Położenie Polski względem Słowacji i Czech.....	77
3.5. Położenie Polski względem Niemiec	79
3.6. Próba porównania geostrategicznego położenia Polski współczesnej i Polski okresu międzywojennego.....	82
Zakończenie	92
Przypisy.....	93
Bibliografia	112

WSTĘP

Przeobrażenia społeczno-polityczne lat osiemdziesiątych zaowocowały powstaniem w Europie piętnastu nowych państw. Wyłoniły się one w procesie rozpadu państw wielonarodowych, bądź integracji rozdzielonych narodów.

Rozpad Związku Radzieckiego i Czechosłowacji oraz zjednoczenie Niemiec spowodowały, że Polska znalazła się w otoczeniu siedmiu państw, zamiast poprzednich trzech. Na wschodzie, w bezpośrednim sąsiedztwie Polski, jako nowe państwa powstały: Rosja, Litwa, Białoruś, Ukraina; na południu Słowacja i Czechy; na zachodzie Niemcy. Kraj nasz znalazł się w jakościowo innej sytuacji niż był w okresie istnienia Układu Warszawskiego. Zmieniło się bowiem jego położenie geostrategiczne, mimo że nie uległy zmianie ani położenie geograficzne, ani wielkość i kształt terytorium państwa.

Niniejsze opracowanie zawiera rozważania na temat nowego geostrategicznego położenia Polski. Rozważania te poprzedzono krótką charakterystyką poglądów na temat geostrategii i geopolityki - pojęć, które pojawiają się coraz częściej, zarówno w publikacjach specjalistycznych, jak i środkach masowego przekazu. Ponadto przedstawiono kontynent europejski z punktu widzenia geostrategii aby na jego tle przedstawić położenie Polski. Bezpieczeństwo Polski zależy bowiem nie tylko od jej położenia względem państw sąsiednich, lecz także od wielu innych czynników, wśród których zasadnicze znaczenie mają globalny układ sił oraz sytuacja polityczno-militarna w Europie i na świecie.

Uwaga! Długość granic państwowych podano na podstawie roczników statystycznych danego państwa. Różnice w długości tych granic (między poszczególnymi państwami) są jednak dość znaczne.

1. PODSTAWOWE WIADOMOŚCI Z GEOPOLITYKI I GEOSTRATEGII

1.1. Treść i zakres geopolityki i geostrategii

Polityka międzynarodowa od wieków zdominowana była przez rywalizację o terytoria. Ekspansję terytorialną prowadziło Imperium Rzymskie, państwo Dżyngis Hana, Imperium Osmańskie, Rosja, Wielka Brytania, Niemcy i wiele innych państw, w tym Polska. Dążenie do ekspansji terytorialnej oparte było na określonej koncepcji politycznej. Koncepcje „urządzenia świata” miały więc starożytne Chiny, Egipt, Rzym, Rosja carów i Związek Radziecki, państwa kolonialne. Pewne koncepcje miały państwa faszystowskie (Niemcy, Włochy i Japonia) oraz państwa koalicji antyfaszystowskiej. Mają je także współczesne państwa, przy czym wielkość obszaru będącego przedmiotem ich zainteresowania jest przeważnie pochodną potęgi, jaką one reprezentują. Mocarstwa światowe prowadzą więc politykę globalną, co oznacza, że nie ma na kuli ziemskiej miejsca, które byłoby dla nich obojętne. Mocarstwa regionalne ograniczają obszar swego zainteresowania do regionu, w którym odgrywają dominującą rolę.

Państwa te określają więc swoje cele polityczne, przyjmują strategię ich osiągnięcia. Według Zbigniewa Brzezińskiego określanie przez dane państwo celów politycznych w skali globalnej jest ich geopolityką a realizacja tych celów geostrategią. Jednak według wielu naukowców geopolityka jest odmianą geografii politycznej zajmującą się badaniem wybranych obszarów i państw, w tym badaniem zależności między poszczególnymi jednostkami politycznymi a ich fizycznogeograficznym zapleczem oraz badaniem przyczyn i skutków kształtowania się stosunków społecznych i politycznych.

Pojęcie geopolityki zostało zdefiniowane już w 1927 r. Przyjętą wówczas definicję geopolityki, jako nauki o przyrodniczych ograniczeniach zjawisk politycznych, zmodyfikowano w 1936 r. Wówczas określono geopolitykę jako „naukę o państwie opartą na podstawach nauk o Ziemi i wykorzystującą biologiczną zasadę - ujmowania wydarzeń politycznych, jako

geograficznie uwarunkowanych zjawisk życiowych”.¹ Następnie dostosowano ją do potrzeb Rzeszy Niemieckiej poprzez wysunięcie „problemu przestrzeni właściwej dla danej rasy”. W tej sytuacji geopolityka przestała być nauką a stała się doktryną polityczną, którą po drugiej wojnie światowej wyeliminowano z piśmiennictwa geograficznego.

Pojęcie geostrategii pojawiło się w publikacjach anglo-amerykańskich. Zdaniem wielu politologów pojęcie to jest zbliżone a nawet równoznaczne z określeniem „geopolityka wojenna” i zajmuje się transponowaniem aspektów geopolitycznych, a także strategicznych w środowisku geograficznym. Uwzględnia się przy tym różne czynniki, zarówno geograficzne jak i społeczne będące przedmiotem zainteresowania różnych nauk. Są to m.in. warunki fizycznogeograficzne, sytuacje polityczne i gospodarcze, problemy rasowe, doświadczenia historyczne. Czynniki te rozpatruje się z punktu widzenia możliwości realizacji określonych celów geopolitycznych danego państwa.

1.2. Wybrane koncepcje geopolityczne

Koncepcje „urządzenia świata”, jak już wspomniano, powstawały w różnych państwach; punktem wyjścia była z zasady chęć rozciągnięcia strefy swych wpływów na obszary będące przedmiotem ich zainteresowania. Spośród wielu znanych koncepcji w dalszej części opracowania omówione zostaną te, które wywarły bądź mogą wywrzeć wpływ na status polityczny regionu a nawet globu ziemskiego.

Koncepcjami, których realizacja odbiła się na losach wielu państw, w tym także Polski były: *Antropogeographie* (1882 r.) i *Politische Geographie* (1897) Friedricha Ratzla, *Der Staat als Lebensform* (1917) R. Kjellena oraz prace zawarte w *Zeitschrift für Geopolitik* wydawanych pod redakcją gen. Karla Haushofera.

¹ Stanisław Otok, *Geografia polityczna*. PWN, Warszawa 1996, s. 12.

Koncepcja F. Ratzla zakłada, że ziemia jest „trwałą podstawą temperamentów, zmiennych aspiracji ludzkich i kieruje losami ludów ze ślepą brutalnością”.² W 1896 r. przedstawił on następujące prawa rozwoju państwa:

1. Przestrzeń państwa poszerza się wraz z ekspansją ludności mającą tę samą kulturę.
2. Terytorialny wzrost następuje za innymi aspektami rozwoju państwa.
3. Państwo rośnie przez wchłanianie mniejszych jednostek politycznych.
4. Granica jest peryferyjnym organem państwa i nie jest stała.
5. Państwa w trakcie rozwoju szukają terenów nadających się do wchłonięcia.
6. Kierunek ekspansji przesuwają się od państw bardziej do słabiej rozwiniętych cywilizacyjnie.
7. Dążenie do ekspansji terytorialnej rośnie w miarę poszerzenia się obszaru.

W okresie pierwszej wojny światowej nową koncepcję „urządzenia” świata przedstawił uczony szwedzki R. Kjellen. Uważał on, że „państwo stale współzawodniczy z sąsiadującymi państwami, chcąc zdobyć prawo do przewodzenia innym”. Państwa większe powinny rozciągać władzę lub zwierzchnictwo nad mniejszymi, a na świecie powinno istnieć tylko kilka bardzo dużych - krańcowo silnych państw, tzw. mocarstw. Takim mocarstwem powinna być Europa kontrolowana przez Niemcy.³

Koncepcje Ratzla i Kjellena znalazły podatny grunt w Niemczech. Zmodyfikowano je poprzez wprowadzenie do definicji geopolityki „problemu przestrzeni właściwej dla danej rasy” i w ten sposób przygotowano uzasadnienie zdobycia przez Niemcy przestrzeni życiowej (Lebensraum).

W tym samym mniej więcej czasie co w Niemczech powstała koncepcja geopolityczna w Stanach Zjednoczonych, a twórcą jej był A.T. Mahan (1840-1914).

A.T. Mahan (admirał Stanów Zjednoczonych) podkreślał rolę morza w życiu państwa. Wówczas bowiem Stany Zjednoczone wyrastały na mocar-

² Stanisław Otok, *Geografia polityczna*. Wyd. PWN, Warszawa 1996, s. 10.

³ Tamże, s. 11.

stwo światowe i uważały siebie za kontynuatora tradycji morskich Wielkiej Brytanii. Jego zdaniem na rozwój i utrzymanie potęgi morskiej oddziałują:

- 1) położenie geograficzne;
- 2) fizyczne „ukształtowanie państwa” (m.in. rodzaj wybrzeża);
- 3) rozciągłość terytorialna (długość linii brzegowej);
- 4) liczba ludności;
- 5) charakter narodowy;
- 6) sposób rządzenia (czy polityka rządu sprzyja warunkom stworzonym przez środowisko).

Był więc orędownikiem budowy potężnej marynarki wojennej. Nawoływał Stany Zjednoczone do zajęcia Hawajów, rozciągnięcia kontroli nad obszarem karaibskim i budowy Kanału Panamskiego⁴. Wszystkie te propozycje zostały wcielone w życie.

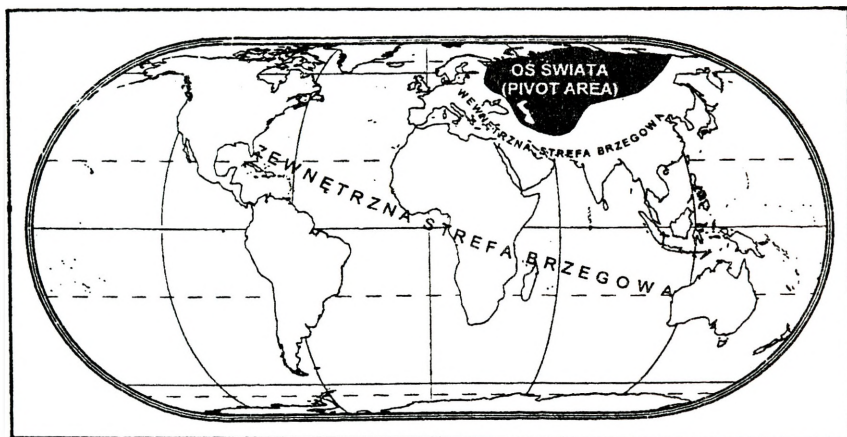
Mahan uważał Rosję za potęgę lądową, a Wielką Brytanię za potęgę morską i przewidywał wojnę między nimi o dominację na kontynencie euroazjatyckim. Przewidywania te się nie sprawdziły, gdyż dominującą pozycję w świecie zaczęły odgrywać Stany Zjednoczone, a nie Wielka Brytania.

H.J. Mackinder (1861-1947) geograf, profesor uniwersytetu w Oksfordzie, uważał, że era potęgi morskiej państw już minęła, na co wpływ miały zmiany technologii i rozwój transportu kolejowego. Uważał, że rozwój transportu lądowego doprowadzi do powstania potęg lądowych. W 1904 r. przedstawił koncepcję pod nazwą „Geograficzna oś historii”, zgodnie z którą kontynenty Europa, Azja i Afryka tworzą wyspę świata (World Island). Wyspę tę otacza wewnętrzna strefa brzegowa oraz zewnętrzna strefa brzegowa obejmująca Japonię, Wielką Brytanię, obie Ameryki, Australię oraz Afrykę Południową (rys. 1.1). Jądrem wyspy świata, a zarazem geograficzną osią świata, jest tzw. Heartland, obejmujący Rosję, zachodnią część Chin, Mongolię, Afganistan, Beludżystan i Iran. Zgodnie z jego tezami:

1. Kto rządzi Europą Wschodnią, rządzi Heartlandem.
2. Kto rządzi Heartlandem rządzi wyspą świata.
3. Kto rządzi wyspą świata, rządzi światem.

⁴ Stanisław Otok, *Geografia polityczna*. Wyd. PWN, Warszawa 1996, s. 10.

Czołowym krytykiem tej teorii być N.J.Spykman (1893-1943) - profesor stosunków międzynarodowych na uniwersytecie w Yale. W książkach *Amerika's Strategy in World Politics* (1948) oraz *The Geography of the peace* (1944) udowodnił on, że zasadnicze znaczenie strategiczne i polityczne mają

Źródło: S. Otok *Geografia polityczna*. PWN, 1966.

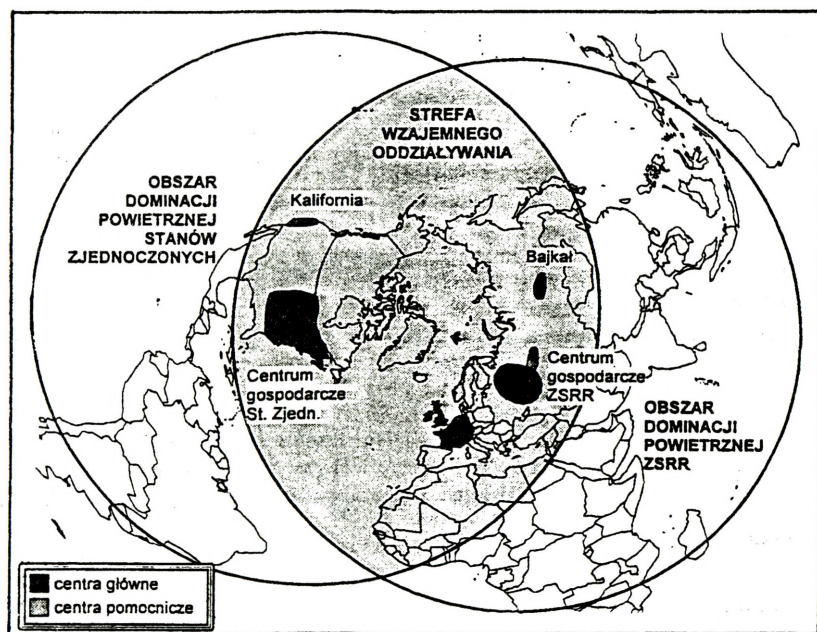
Rys. 1.1. Koncepcja Heartlandu Mackindera

nie środkowe, lecz obrzeżne obszary Eurazji, tzw. Rimland, które są buforem między mocarstwami lądowymi a morskimi. Zawarł to w słowach: kto kontroluje obrzeża, ten rządzi Eurazją, kto rządzi Eurazją, kontroluje losy świata.⁵

Koncepcja ta odegrała określoną rolę w polityce Stanów Zjednoczonych dotyczącej rozszerzenia strefy wpływu Ameryki na newralgiczne rejony Eurazji.

⁵ Stanisław Otok, *Geografia polityczna*. Wyd. PWN, Warszawa 1996, s. 14.

W okresie drugiej wojny światowej nastąpił rozwój lotnictwa dalekiego zasięgu. Uwidocznili się jego duże znaczenie w rozstrzyganiu losów wojny. Zrodziła się wówczas nowa koncepcja, którą przedstawił A.P. Seversky (1894-1974) - jeden ze strategów sił powietrznych Stanów Zjednoczonych. W książce *Victory Through Air Power* (1942) mówił o zmierzchu znaczenia sił morskich i zalecił rozbudowę sił powietrznych⁶. Natomiast w książce *Air Power: Key to Survival* (1950), pokazał bliskość Stanów Zjednoczonych i ZSRR oraz najkrótszą drogę z ZSRR do Kanady i Stanów Zjednoczonych przez biegun północny (rys. 1.2).

Źródło: S. Otok, *Geografia polityczna*, PWN, 1996.

Rys. 1.2. Geostrategiczna mapa Seversky'ego

⁶ Tamże, s. 9.

Koncepcja ta przyczyniła się do podjęcia przez Stany Zjednoczone i Kanadę decyzji budowy trzech linii stacji radarowych. Uległa ona jednak dezaktualizacji w związku z podbojem kosmosu przez obydwa mocarstwa.

Podbój kosmosu i rozbudowa strategicznych sił jądrowych uświadomiły politykom i teoretykom wojskowym groźbę konfliktu globalnego. Wówczas zdano sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakie pociąga za sobą ryzyko użycia broni jądrowej. Powszechnie zgodzono się z tezą, że konflikty międzynarodowe należy rozwiązywać drogą dyplomatyczną i ekonomiczną a nie militarną. Zrodziła się wówczas (1973 r.) interesująca koncepcja amerykańskiego geografii S. B. Cohena, w myśl której świat jest podzielony na regiony geostrategiczne, strefy wpływów Stanów Zjednoczonych, krajów Europy Zachodniej, ZSRR, Japonii i Chin. Myśl tę rozwinął w publikacji *A New Map of Global Geopolitical Equilibrium a Developmental Approach* (1982).

Według Cohena przeminął stary porządek (równowaga sił - przyp. Autora). Równowaga ładu światowego uległa zaburzeniu w wyniku powstania si regionalnych. Równowaga ta zostanie przywrócona, gdy system osiągnie wyższy poziom specjalizacji - integrację hierarchiczną. Integracja hierarchiczna opiera się na istnieniu państw na różnym poziomie rozwoju, które są powiązane, zarówno w skali światowej, jak i regionalnej. Wyłaniający się system ma pięciostopniową strukturę hierarchiczną (rys. 1.3). Siłą główną tworzą Stany Zjednoczone, ZSRR, Wspólnota Europejska, Japonia i Chiny, które mają znaczenie światowe wewnątrz dwóch zasadniczych stref geostrategicznych. Siły drugorzędne to siły regionalne, których znaczenie ogranicza się do własnych regionów geopolitycznych. Trzeci i czwarty poziom zajmują państwa, których zasięg jest ograniczony tylko do części ich własnych regionów.

Miejsce państwa w hierarchii można oszacować za pomocą wielu miar, takich jak:

- 1) wielkość zasobów ludzkich i materialnych (ilość, jakość, rodzaj i poziom technologii i kultury);
- 2) zaawansowana technologia jądrowa;
- 3) stopień zwartości narodowej (zależny od czynników społecznych, religijnych, etnicznych, kulturowych i rasowych, poczucia historycznego);
- 4) wielkość zasobów polityczno-militarnych (określa je stan sił zbrojnych, militarna i ekonomiczna pomoc dla zagranicy, liczba ambasad, aktywność w organizacjach międzynarodowych);

5) ranga geograficzna związana z lokalizacją w stosunku do innych państw;

6) rodzaj i gęstość sieci powiązań międzynarodowych;

7) stopień jawności systemu narodowego;

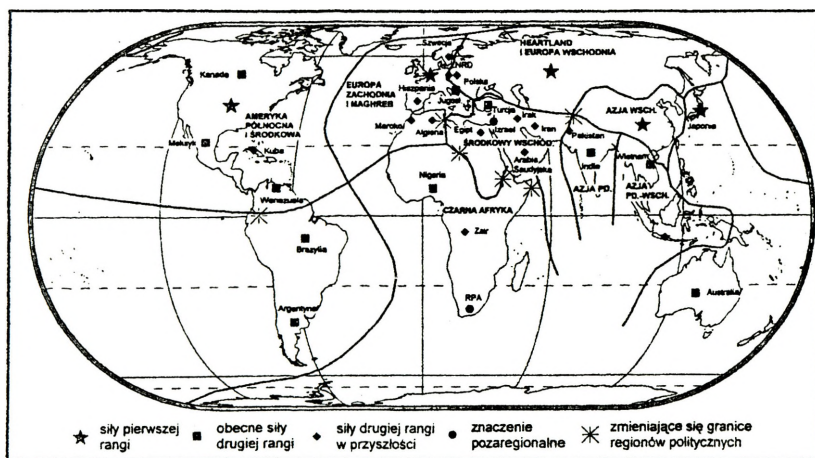
8) ekonomiczne, polityczne i militarne możliwości oddziaływania w stosunku do możliwości sąsiadów;

9) cele i strategia rozszerzania wpływów poza granicami;

10) liczba i złożoność spraw międzynarodowych, w których państwo może brać udział jednocześnie jako miara jego politycznej dojrzałości, zasięgu i opcji;

11) percepcja, czyli wyobrażenia o swoim miejscu w świecie.

Struktura hierarchiczna świata przedstawiona przez Cohena uległa jednak w ostatnich latach radykalnej zmianie. Rozpadł się Związek Radziecki, nastąpiło zjednoczenie Niemiec, Pakistan i Indie wyprodukowały broń jądrową i aspirują do rangi mocarstw nuklearnych. Dominującą i nie kwestionowaną pozycję w świecie zajęły Stany Zjednoczone.

Zródło: S. Otok, *Geografia polityczna*, PWN, 1996.

Rys. 1.3. Status geopolityczny głównych regionów świata (wg S. Cohena, 1973)

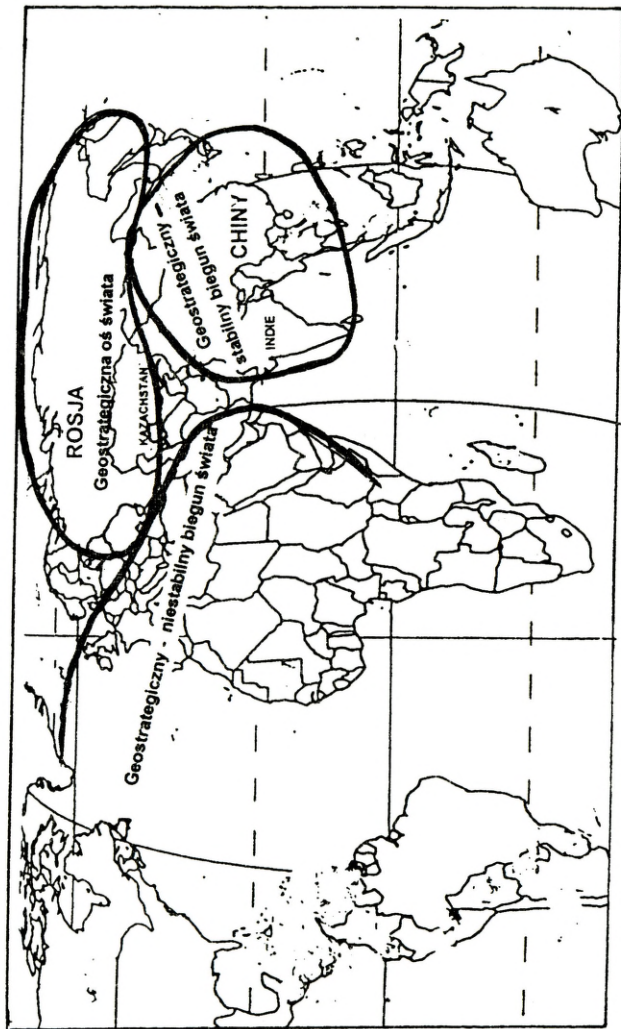
Malejąca rola Rosji w polityce światowej była prawdopodobnie przesłanką zrodzenia się nowej koncepcji geopolitycznej przedstawionej w 1997 r. przez Władymira Chaczaturowa. Zgodnie z tą koncepcją „porządek” świata przedstawia się następująco:

- przestrzeń geograficzna, zajmowana przez Chiny i Indie jest geopolitycznym centrum świata;
- globalne procesy geopolityczne na planecie są inicjowane przez geopolityczne centrum świata;
- w przebiegu globalnych procesów geopolitycznych formują się dwa bieguny - stabilny, obejmujący geopolityczne centrum świata i niestabilny;
- w okresie istnienia sformowanych biegunów istnieje okres geopolitycznej stabilności na planecie;
- ze zmianą choćby jednego bieguna, świat wchodzi w okres geopolitycznej niestabilności (globalne wojny i rewolucje).

Rosja wchodzi jednocześnie do stabilnego i niestabilnego bieguna. Tym samym jest ona geopolityczną osią świata. Za początek formowania się geopolitycznej osi świata na terytorium Rosji uważa się rok 1582, tj. po przyłączeniu do tego państwa Syberii.

Sukcesorem Rosji w wykonywaniu funkcji geopolitycznej osi świata od 1922 r. był ZSRR, a od 1991 r. Wspólnota Niepodległych Państw. Zdaniem Chaczaturowa należy zbadać przyczyny rozpadu poprzednich euroazjatyckich związków Rosji i opracować takie podstawy dla nowo tworzonego związku, aby był on długowiecznym i służył rozwojowi ludzkości na drodze do jednej cywilizacji Ziemi.

Polityka wewnętrzna i zagraniczna krajów byłego ZSRR, w pierwszej kolejności Federacji Rosyjskiej, powinna być ukierunkowana na wzmocnienie geopolitycznej osi świata. W obszarze polityki wewnętrznej, podstawowym celem powinno być odtworzenie jednego państwa w geograficznej przestrzeni, obrazującej geopolityczną oś świata. W obszarze polityki zagranicznej temu zadaniu będzie sprzyjać wzmocnienie związków z państwami, kształtującymi stabilny biegun (Chiny i Indie), nawet kosztem zmniejszenia związków z krajami niestabilnego bieguna.

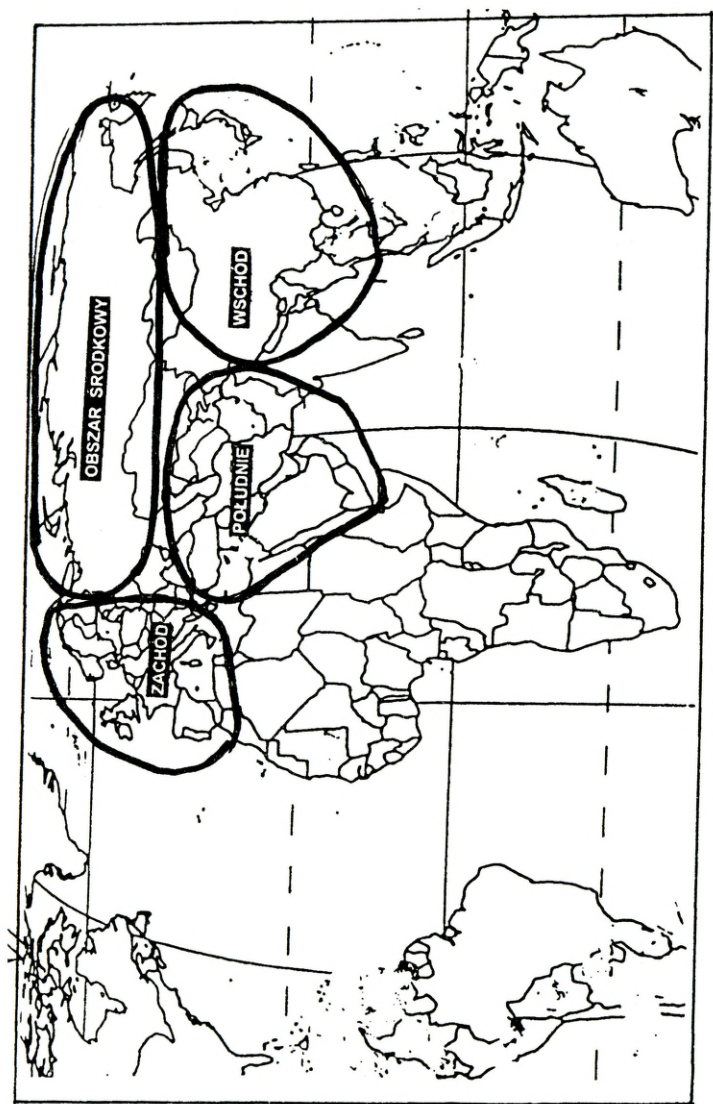
rys. 1.1.1. Geostatyczna oś świata i stabilny biegun świata

Odmienną koncepcję przedstawił w 1996 r. Zbigniew Brzeziński w pracy „Wielka Szachownica”. Zgodnie z jego koncepcją „urządzenia świata” Stany Zjednoczone są niekwestionowanym liderem polityki światowej i gwarantem bezpieczeństwa, a kluczowe znaczenie geopolityczne na globie ziemskim ma Eurazja. Tu bowiem mieszka 75% ludności świata i znajduje się większość fizycznych bogactw globu, zarówno w postaci przedsiębiorstw, jak i bogactw naturalnych. Eurazja wytwarza około 60% PB świata i dysponuje 75% znanych zasobów surowców energetycznych. Znajduje się na nim 6 najsilniejszych gospodarczo państw globu i 6 państw przeznaczających największe środki na zbrojenia. W Eurazji znajdują się wszystkie oprócz jednego mocarstwa nuklearne oraz dwa najliczniejsze ludnościowo państwa świata, pretendujące do hegemonii regionalnej i wpływów ogólnosiwiatowych. Na kontynencie tym leżą więc wszystkie państwa mogące ewentualnie zagrozić gospodarczemu i politycznemu prymatowi Ameryki.

Na zachodnim krańcu kontynentu eurazjatyckiego znajduje się Europa, na dalekowschodnim - Japonia, Korea Południowa, Chiny. Pomiędzy nimi znajduje się rzadko zaludniona, obecnie niestabilna politycznie strefa środkowa, czyli Rosja, a na południu tej strefy środkowej leży bogaty w surowce energetyczne region o dużym znaczeniu dla państw położonych zarówno na zachodzie, jak i na wschodzie Eurazji.

Brzeziński w Eurazji wyodrębnia cztery charakterystyczne obszary: zachodni (czyli Europę), środkowy (Rosję), wschodni (Chiny, Japonię Koreę i inne) oraz południowy (państwa islamskie Bliskiego i Środkowego wschodu). Zgodnie z jego koncepcją Ameryka zachowa swoją przewagę na świecie, jeżeli obszar środkowy znajdzie się w orbicie rozszerzających się wpływów Zachodu, oraz jeżeli region południowy nie stanie się domeną jednego państwa eurazjatyckiego i jeżeli część wschodnia nie zostanie zjednoczona w taki sposób, że Stany Zjednoczone utracą swoje przyczółki na jej obrzeżu.

Długoterminowa geostrategia amerykańska w Europie powinna polegać na uwzględnieniu jedności europejskiej i autentycznego partnerstwa z Europą przy jednoczesnym popieraniu niemieckiego przywództwa w tym regionie.

Systematyczny wariant Systemu informacyjnego

Region południowy, tworzący mozaikę etniczną i religijną, Ameryka powinna pozyskiwać do współpracy za pośrednictwem państw prowadzących politykę prozachodnią, zwłaszcza Turcji.

Specyficzna sytuacja jest w regionie wschodnim, gdzie Chiny aspirują do roli mocarstwa światowego. Próby powstrzymania Chin w tych działaniach mogą się odbić niekorzystnie na stosunkach amerykańsko-japońskich, gdyż Japonia może nie zechcieć brać na siebie tego ciężaru. Najbardziej jednak niekorzystna dla Ameryki sytuacja powstanie w przypadku odrodzenia się sojuszu rosyjsko-chińskiego, co przewiduje koncepcja Chaczaturowa (rosyjska). Dlatego geostrategia amerykańska powinna być ukierunkowana na przeciwdziałanie powstania takiego sojuszu oraz utrzymanie amerykańsko-koreańsko-japońskich stosunków trójstronnych w sferze bezpieczeństwa.

*

Przedstawione koncepcje geostrategiczne powstały w państwach prowadzących politykę globalną. Prowadzenie tej polityki wymagało jednak zapewnienia sobie swobodnego dostępu do surowców i rynków zbytu. Z tego powodu we wszystkich koncepcjach strategicznych dużą wagę przywiązywano do obszarów newralgicznych, którymi są Kanał Panamski, strefa Karaibów, Kanał Sueski i Zatoka Perska, Filipiny i wiele innych rejonów, gdzie zbiegają się szlaki komunikacji lotniczej, morskiej i lądowej. W koncepcjach tych niewiele miejsca poświęcono Polsce, gdyż w globalnym widzeniu świata jej terytorium leży na „uboczu” głównych szlaków komunikacyjnych.

Każdy z wymienionych autorów swoją teorię opracowywał w określonych warunkach, które zaciążyły na końcowym jej wyniku. W pierwszym przypadku punktem wyjścia do rozważań była potęga morska państwa, w drugim rozwój transportu lądowego, a w następnych lotnictwa. W najnowszych czasach nastąpił jednak podbój kosmosu, co stawia w nieco innym świetle wszystkie dotychczasowe koncepcje geostrategiczne. Ponadto ukształtowało się nowe centrum handlu światowego w strefie Pacyfiku. Rozpadł się Związek Radziecki, nastąpiło zjednoczenie Niemiec oraz powstało wiele nowych państw, w tym Ukraina, licząca ponad 50 mln mieszkańców. Dlatego należy zgodzić się z Cohenem, że „przeminał stary porządek...”. Zgodzić się też trzeba ze Zbigniewem Brzezińskim, że Stany Zjednoczone obecnie są niekwestionowanym liderem geopolityki i mocarstwem światowym.

2. EUROPA W UJĘCIU GEOSTRATEGICZNYM

2.1. Charakterystyka ogólna Europy

Europa jest najdalej na zachód wysuniętym przyłądkiem Eurazji. Jako kontynent wydzielona została sztucznie poprzez wyznaczenie granic oddzielających ją od Azji. Umowna granica lądowa z Azją prowadzi wzdłuż wschodnich przedgórz Uralu, rzeką Embą, północnym brzegiem Morza Kaspijskiego i Obniżeniem Kumo-Manyckim. Od północy, zachodu i południa Europę oblewa Ocean Atlantycki z morzami: Arktycznym, Norweskim, Północnym i Bałtyckim oraz Śródziemnym i Czarnym. Od Afryki jest oddzielona Cieśniną Gibraltarską, od Azji - cieśninami Bosfor i Dardanele.

Linia brzegowa Europy jest silnie rozwinięta; długość jej wynosi około 38 tys. km. Półwyspy stanowią aż 22,8% powierzchni kontynentu, wyspy 7,6%. Tak duże rozczłonkowanie kontynentu spowodowane jest przez wyżej wymienione morza, które wcinają się w głąb lądu. Cieśniny łączące te morza z Atlantykiem stwarzają „wąskie gardła” w komunikacji morskiej (tabela 2.1). Umożliwiają jednocześnie kontrolę szlaków komunikacyjnych i blokadę poszczególnych akwenów morskich. Z tego powodu cieśniny te oraz przyległe do nich obszary lądowe mają duże znaczenie strategiczne.

Europa ma zróżnicowane także ukształtowanie pionowe powierzchni (tabela 2.2). Pas nizin ciągnie się wzdłuż wybrzeży Francji, Belgii i Holandii, rozszerza się na obszarze Niemiec i Polski, następnie obejmuje prawie całą wschodnią Europę. Poza tym niziny występują w rozległych kotlinach obramowanych górami lub w rowach podgórskich (niziny: Górnoreńska, Węgierska, Wołoska, Padańska, Rów Rodanu, Kotlina Aragońska, Nizina Andaluzyjska, Basen Akwitański).

Wyżyny i góry średniej wysokości rozciągają się w różnych regionach Europy, głównie jednak w zachodniej i środkowej (masyw Centralny, Ardeny, Reńskie Góry Łupkowe, Schwarzwald, Harz, Masyw Czeski, Góry Świętokrzyskie, Wyżyna Wołyńsko-Podolska). Na południe od nich występują góry wysokie (Betyckie, Pireneje, Alpy, Apeniny, Karpaty, Dynarskie, Pindos, Stara Płanina), rozdzielone tektonicznymi zapadliskami.

NEWRALGICZNE REJONY KOMUNIKACJI MORSKIEJ EUROPY

Nazwa cieśniny	Szerokość km	Długość km	Głębokość km	Uwagi
Sund	3,4-24,0	70	od 8 do 38	między Półwyspem Skandynawskim a wyspą Zelandią
Mały Belt	min. 0,6	130	od 7 do 80	między Półwyspem Jutlandzkim a wyspą Fionią
Wielki Belt	min. 11	120	od 12 do 58	między wyspą Zelandią a wyspą Fionią
Kattegat	60-122	200	od 10 o 124	między Półwyspem Jutlandzkim a Półwyspem Skandynawskim
Cieśnina Kaletańska	min. 32	ok. 50	do 64	między Wielką Brytanią a Francją, łączy Morze Północne z Kanałem La Manche
Cieśnina Gibraltarska	14-44	63	do 1181	między Europą a Afryką, łączy Ocean Atlantycki z Morzem Śródziemnym
Cieśnina Sycylijska	min. 148	ok. 200	do 1305	między płn. wybrzeżem Afryki a Sycylią
Cieśnina Mesyńska	min. 3,5	40	do 1240	między Płw. Apenińskim a Sycylią, łączy Morze Jońskie z Morzem Tyrreńskim
Cieśnina Otranto	min. 75	70	do 978	między Płw. Apenińskim a Płw. Bałkańskim
Cieśnina Kreteńska				między Półwyspem Peloponeskim a wyspą Kretą
Dardanele	1,3-18,5	120	do 106	między Płw. Gelibolu a Płw. Anatolijskim, łączy Morze Egejskie z M. Marmara
Bosfor	0,75-3,70	30	min. 33	łączy Morze Marmara z Morzem Czarnym
Cieśnina Kerczeńska	4-15	41		między Płw. Kerczeńskim a Płw. Tamańskim, łączy M. Azowskie z Morzem Czarnym

Tabela 2.2

**HIPSOMETRIA EUROPY ŚRODKOWEJ; WYSOKOŚCI W % POWIERZCHNI
OGÓLNEJ PAŃSTWA**

Wyszczególnienie	Europa	Polska	Rosja	Litwa	Białoruś	Ukraina	Słowacja	Czechy	Niemcy
Powierzchnia w tys. km	10500	312,7	4309,0	65,2	206,7	603,7	49,0	78,9	356,9
Powyżej 1000 m	5,1	0,2	0,7	-	-	0,2	2,1	0,8	0,2
500 - 1000 m	10,9	2,9	3,9	-	-	1,0	31,8	41,6	22,3
300 - 500 m	10,0	5,6	7,2	-	1,1	5,8	25,5	27,6	17,6
200 - 300 m	21,2	16,2	21,6	1,5	37,7	27,6	28,0	22,4	20,5
100 - 200 m	37,8	49,7	55,1	59,9	60,3	54,1	12,5	7,6	11,7
0 - 100 m	13,6	25,5	10,0	38,6	0,9	10,3	0,1	-	27,6
Poniżej 0	1,4	0,2	1,5	-	-	0,1	-	-	0,1
Średnia wysokość w m	292	173	215	118	142	195	344	312	295

Nizinna część Europy ma także zróżnicowane ukształtowanie pionowe powierzchni. Występują tu bowiem pojezierza, których powierzchnia wznosi się na wysokość powyżej 300 m n.p.m. i teren sprawia wrażenie górzystego. Ponadto pojezierza te z zasady są silnie zalesione, co sprawia, że teren jest trudno przekraczalny przez wojska.

Zróżnicowane ukształtowanie pionowe powierzchni Europy oraz pokrycie terenu (wody, lasy, grunty itd.) powodują różny stopień utrudnienia ruchu wojsk. Niektóre elementy terenu stanowią wręcz barierę komunikacyjną, a pokonanie ich jest możliwe na wybranych odcinkach. Na przykład w górach są to obniżenia (przełęcze, bramy) w terenie jeziornym - przesmyki międzyjeziorne.

Wspomniane wyżej przełęcze, bramy i przesmyki stwarzają korzystne warunki do kontroli ruchu wojsk oraz blokady określonych obszarów. Do najważniejszych przełęczy (bram) w Europie można zaliczyć: Bramę Burgundzką, Przełęcz Gotharda, Korytarz Wiedeński, Bramę Lublańską, Żelazne Wrota, Bramę Morawską, Bramę Smoleńską, Bramę Westfalską i wiele innych.

Charakterystycznymi obszarami w Europie są tzw. Pasaże, tj. zwężenia międzymorskie (wzdłuż Pirenejów, bałtycko-adriatyckie, bałtycko-czarno-

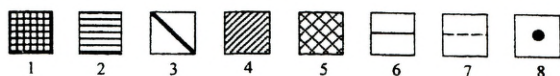
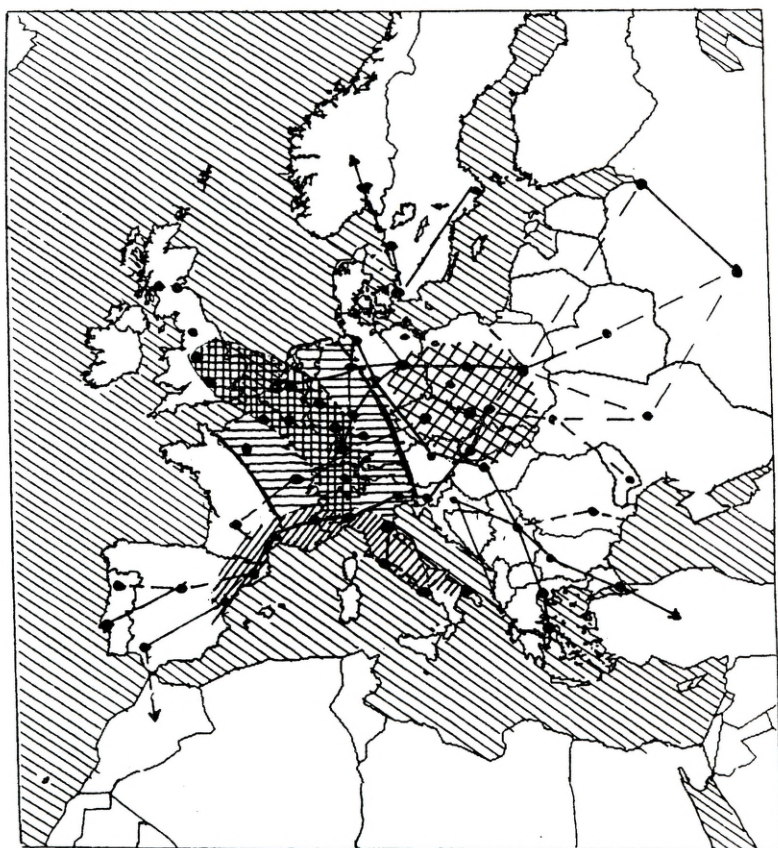
morskie, bałtycko-białomorskie i czarnomorsko-kaspijskie). Zwężenia te również odgrywają istotną rolę, gdyż rozpatrywane w skali makro stanowią swego rodzaju przesmyk ułatwiający sprawowanie kontroli bądź organizowanie rubieży obrony. Z tego powodu obszarom (terytoriom państw) znajdujących się na wspomnianych pasażach w strategii (polityce) mocarstw przypisuje się duże znaczenie.

Pod względem zagospodarowania przestrzennego Europa jest bardzo zróżnicowana. W północno-zachodniej części kontynentu występuje silna koncentracja aglomeracji miejskich i niewielka liczba znaczących aglomeracji na obszarach obrzeżnych (rys. 2.2).

Należy podkreślić, że kształt struktury osadniczej dzisiejszej Europy jest przypadkowy, gdyż jego rozwój nie był sterowany w skali kontynentu. Odmiennie warunki geograficzne, historia i polityka rozwoju krajów europejskich doprowadziły do dużej różnorodności funkcji i układów przestrzennych centrów miejskich. Zmiany polityczne w Europie w ostatnim okresie spowodowały potrzebę restrukturyzacji układów przestrzennych. Dotyczy to zwłaszcza sieci transportu, gdyż przedwojenny układ wschód-zachód zmienił się po wojnie na układ północ - południe, jednak tylko w Europie Zachodniej. Kraje Europy środkowo-wschodniej pozostały poza tym układem.

Pierwotny układ policentryczny obszaru Renu i podział Europy po drugiej wojnie światowej sprzyjały powstaniu strefy miejsko-przemysłowej w rejonie od Anglii i do Włoch - w formie łuku o długości 1500 km i szerokości 100-300 km (rys. 2.2). Podobne struktury osiowe o mniejszej intensywności występują na innych obszarach, np. oś Paryż - dolina Renu - Marsylia, oraz Hamburg - Hannover - Berlin - Lipsk - Praga. Obok tradycyjnego centrum Europy w formie trójkąta: Paryż - Londyn - Amsterdam z Zagłębiem Ruhry - powstało drugie centrum złożone z regionów południowych Niemiec, północnych Włoch, południowej Francji i regionów północnej i wschodniej Hiszpanii. Powstaje także nowe, znaczące w skali europejskiej, potencjalne rozwojowe centrum złożone z Warszawy, Pragi i Budapesztu.

Europa charakteryzuje się nierównomiernym rozmieszczeniem przemysłu. Obok obszarów o wielkiej koncentracji produkcji istnieją regiony całkowicie niezagospodarowane. Obszarem o największej koncentracji produkcji

1 - obszar centralny; 2 - drugorzędne obszary rozwojowe; 3 - osie rozwoju;
 4 - obszar południowy (nowy); 5 - obszar środkowoeuropejski; 6 - silne powiązania;
 7 - powiązania potencjalne; 8 - centra urbanizacji

Źródło: ARI-DATAR

Rys. 2.2. Europa - model struktury przestrzennej

jest trójkąt Londyn - Paryż - Amsterdam, łącznie z zagłębieniem Ruhry. Jest to tradycyjne centrum, przemysłowe Europy, obejmujące północną część Francji, Belgię, Holandię i zachodnią część Niemiec. Na południu tego centrum powstaje wspomniany już drugi obszar przemysłowy. Obejmuje on południową część Francji i Niemiec, północne Włochy oraz regiony Barcelony i Walencji.

W Europie środkowej duża koncentracja przemysłu występuje na pograniczu polsko-czeskim (Górny Śląsk i północne Morawy) a w Europie wschodniej w Donbasie (na Ukrainie) i na Uralu (Rosja). Charakterystyczną cechą uralskiego obszaru przemysłowego, w odróżnieniu do obszarów Europy zachodniej, jest znaczne oddalenie od siebie okręgów i ośrodków tworzących ten region przemysłowy.

Uwzględniając warunki fizycznogeograficzne, rozwój społeczno-ekonomiczny oraz szlaki komunikacyjne łączące Europę z resztą świata, na jej obszarze można wydzielić następujące regiony geostrategiczne:

- śródziemnomorski;
- północno-zachodnioeuropejski;
- środkowoeuropejski;
- wschodnioeuropejski.

Ponadto w bezpośrednim sąsiedztwie Europy znajdują się dwa regiony: północnoatlantycki i środkowoazjatycki.

2.2. Region śródziemnomorski

Region śródziemnomorski obejmuje Morze Śródziemne oraz przyległe do niego obszary lądowe. Są to półwyspy: Pirenejski, Apeniński, Bałkański i Anatoliński oraz wybrzeże Afryki Północnej i Azji Mniejszej. Region ten, a zwłaszcza Morze Śródziemne z Cieśniną Gibraltarską i Kanałem Sueskim odgrywa kluczową rolę w polityce wielu państw, zwłaszcza jednak mocarstw światowych i regionalnych. Tędy bowiem wiedzie główny szlak komunikacji morskiej łączący Atlantyk Północny z Oceanem Indyjskim oraz Zatokę Perską. Według wielu specjalistów losy świata zachodniego decydować się będą na obszarze między Zatoką Perską a wybrzeżem atlantyckim Maroka.

Strategiczne znaczenie regionu śródziemnomorskiego doceniało w przeszłości wiele państw i rozszerzało strefą swych wpływów na określone jego obszary. Przykładem tego zainteresowania może być pierwsza i druga wojna światowa a głównymi aktorami wydarzeń w omawianym regionie były Wielka Brytania, Francja, Włochy, Niemcy, Stany Zjednoczone i Rosja (ZSRR)⁷.

Zainteresowanie mocarstw omawianym regionem uwidoczniło się także po drugiej wojnie światowej. Przykładem mogą być takie państwa, jak Algieria, Libia, Egipt, Syria, Liban, które będąc wcześniej strefą wpływów państw zachodnioeuropejskich stały się strefą wpływów byłego Związku Radzieckiego, a obecnie niektóre z nich przyjęły orientację proamerykańską. Sytuacja geopolityczna w regionie śródziemnomorskim nadal jest niestabilna i niektóre z państw omawianego regionu zmieniają orientację polityczną.

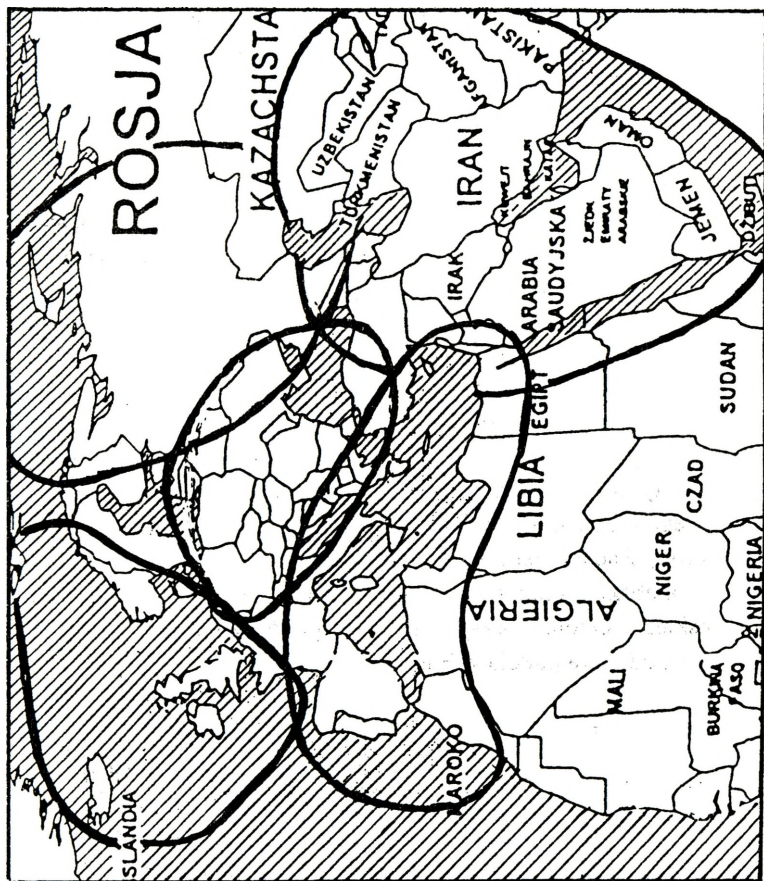
Morze Śródziemne ze względu na jego rozpiętość i specyficzny kształt, ma duże znaczenie strategiczne zarówno w przypadku wojny prowadzonej w Europie, Afryce i na Bliskim Wschodzie. Z punktu widzenia działań wojennych w Europie południowej Morze Śródziemne odgrywa podwójną rolę: jest ono tyłowym obszarem komunikacyjnym i zarazem rejonem manewrowania sił morsko-powietrznych.

Kluczowymi pozycjami na Morzu Śródziemnym są Cieśnina Gibraltarska i Kanał Sueski.

Cieśnina Gibraltarska - przejście z Morza Śródziemnego na Atlantyk, znajduje się pod kontrolą trzech państw: Wielkiej Brytanii, Hiszpanii i Maroka. Wielka Brytania dysponuje tu wielką bazą morską na Gibraltarze, Hiszpania w Algeciras i Ceucie (na wybrzeżu marokańskim), Maroko w Tangerze.

Gibraltar - wysunięty w morze skalisty cypel długości 4 km, szerokości 1 km, osiągający 493 m n.p.m., odcięty od reszty lądu piaszczystym i podmokłym przesmykiem, jest od 1713 r. kolonią brytyjską (6 km² powierzchni) uzyskaną od Hiszpanii w zamian za Florydę, którą z kolei w 1819 r. Hiszpania sprzedała Stanom Zjednoczonym. Znajduje się tu potężna twierdza morska, przy niej wielki port, a na piaszczystej nizinie duże lotnisko wojskowe. Port Gibraltar ma duże znaczenie jako baza brytyjskiej marynarki wojennej.

⁷ Według Włodzimierza Lenina „Droga z Moskwy do Paryża prowadzi przez Afrykę”.

Rys. 2.3. Regiony geostrategiczne w Europie

Jest ważną bazą zaopatrzeniową dla marynarki handlowej, portem tranzytowym oraz punktem węzłowym urządzeń telekomunikacyjnych.

Kanał Sueski, droga wodna w północno-wschodnim Egipcie, łączy Morze Śródziemne z Morzem Czerwonym. Zbudowany w najwęższej części Przesmyku Sueskiego, przebiega przez jezioro At-Timsah, Wielkie Jezioro Gorzkie i Małe Jezioro Gorzkie. Długość jego wynosi 161 km, szerokość około 300 m i głębokość 23 m. Główne porty nad kanałem to: u południowego wejścia Suez, na trasie Ismailia i Al Kantara, przy północnym wejściu Port Said. Przy przejściu statków przez Kanał Sueski droga skraca się: z Odessy do Bombaju o 14 tys. km, z Londynu do Kuwejtu o 10 tys. km, z Marsylii do Bombaju o 8,4 tys. km i z Londynu do Jokohamy o 5,9 tys. km.

Znaczenie Morza Śródziemnego, zwłaszcza Kanału Sueskiego i Cieśniny Gibraltarskiej jest trudne do przecenienia. Szlak wodny prowadzący z Śródziemnego i Bliskiego Wschodu do Europy Północnej przyczynił się do rozwoju portów i miast śródziemnomorskich a także państw tego regionu. Przewiduje się, że ożywienie gospodarcze przyczyni się do dalszego wzrostu natężenia żeglugi kabotażowej i regularnej o dalekim zasięgu. W związku z tym wzrosnie znaczenie tranzytowe portów śródziemnomorskich oraz wielkich miast usadowionych na wybrzeżu lub w bliskim jego sąsiedztwie. Zgodnie z prognozami teoretyków wojskowych rola i znaczenie Morza Śródziemnego wzrasta do tego stopnia, że staje się rozstrzygającym obszarem geograficznym dla Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Wpływają na to ewolucja państw arabskich oraz duża zależność Europy od dostaw surowców ze świata arabskiego. Ogólnie przyjmuje się, że pokój w basenie Morza Śródziemnego jest podstawą pokoju w Europie.

Półwyspy Morza Śródziemnego

Półwysep Pirenejski jest obszarem najbardziej wysuniętym ku południowemu-zachodowi naszego kontynentu i stanowi pomost łączący Europę zachodnią z Afryką. Od wschodu otacza go Morze Śródziemne a od zachodu - Ocean Atlantycki. Na południu półwysep ten zbliża się do Afryki - oddziela go od niej wąska Cieśnina Gibraltarska (14-41 km szerokości). Na północnym wschodzie natomiast potężny masyw górski Pirenejów oddziela półwysep od pozostałej części Europy Zachodniej.

Półwysep Pirenejski, ze względu na swoje położenie geograficzne, ma duże znaczenie strategiczne. Z jednej strony stanowi on pomost łączący Europę Zachodnią z Afryką, z drugiej zaś oddziela Morze Śródziemne od Atlantyku, a jedyne przejście wodne z jednego akwenu do drugiego prowadzi przez Cieśninę Gibraltarską. W strategii globalnej Półwysep Pirenejski wraz z Wyspami Azorskimi i Kanaryjskimi tworzy tzw. iberyjski trójkąt strategiczny (rys. 3.8), przez który przechodzą główne szlaki morskie z Europy do całego świata. Są to: południowoamerykański, afrykański, śródziemnomorski, panamski, meksykański oraz położony nieco na północ szlak do Stanów Zjednoczonych. Szlaki te są szczególnie ważne dla gospodarki europejskiej, gdyż tędy przewozi się różne surowce strategiczne, m.in. uran, rudę żelaza i inne.

Półwysep Apeniński z leżącą na jego przedłużeniu wyspą Sycylią rozdzielają Morze Śródziemne na dwie części, wschodnią i zachodnią. Przejście z jednej części do drugiej wiedzie przez cieśniny: Sycylijską i Mesyńską, które odgrywają istotną rolę w kontroli szlaków komunikacji morskiej na tych akwenach. W związku z tym duże znaczenie strategiczne mają bazy morskie w Tunezji (Tunis i Bizerta) oraz we Włoszech - Palermo- Mesyna i Reggio de Kalabria. Duże znaczenie mają także wyspy: Malta (baza Valetta), Pantelleria i Pekagie.

Półwysep Bałkański z wyspą Kretą oddziela od Morza Śródziemnego akwen Morza Egejskiego, na którym znajduje się ponad 350 wysp należących do Grecji. Obszar ten umożliwił rozśrodkowanie sił morskich oraz kontrole szlaku czarnomorskiego.

Półwysep Bałkański i Apeniński oddzielają Morze Adriatyckie od Morza Jońskiego i Śródziemnego. Przejście z Adriatyku na Morze Śródziemne wiedzie przez Cieśninę Otranto, nad którą znajdują się ważne pod względem operacyjnym porty i bazy morskie: Brinsisi we Włoszech oraz Durres i Vlore w Albanii.

Półwysep Anatolijski i Bałkański oddzielają Morze Czarne od Morza Śródziemnego a leżące między nimi Morze Egejskie stanowi strefę przejściową, usianą dużą liczbą wysp i przesmyków między nimi.

Przejście z Morza Czarnego na Morze Śródziemne wiedzie przez cieśninę Bosfor, Morze Marmara, cieśninę Dardanele oraz cieśniny na Morzu Egejskim. Cieśniny Bosfor i Dardanele oraz Morze Marmara znajdują się na terytorium Turcji. Morze Egejskie natomiast zgodnie z Konwencją Praw Morza, stanowi wyłączną strefę ekonomiczną Grecji. Wody omawianego przejścia mają jednak charakter międzynarodowy.

Znaczenie przejścia z Morza Czarnego na Morze Śródziemne doceniane było od wieków. Szczególnie duże zainteresowanie nim wykazywała Rosja po zdobyciu dostępu do Morza Czarnego. Było to powodem kilku wojen rosyjsko-tureckich prowadzonych głównie na Bałkanach. Państwa zachodnie, zwłaszcza Francja i Wielka Brytania, obawiając się wzrostu potęgi rosyjskiej wspierały Turcję i w ten sposób pośrednio sprawowały kontrolę nad tymi cieśninami. Jednak Rosja, po wojnie japońsko-rosyjskiej, nasiliła swe zainteresowanie cieśninami, gdyż wiodły tędy jej szlaki handlowe o dużym znaczeniu gospodarczym. Była ona wówczas eksporterem ropy naftowej (z Baku), węgla (z Donbasu), rudy żelaza (z Krzywego Rogu) i pszenicy (z Ukrainy).

Cieśniny Bosfor i Dardanele miały także duże znaczenie strategiczne dla Niemiec w ich polityce bliskowschodniej. Wobec zagrożenia rosyjskiego Turcja przy pomocy Niemiec rozbudowała swoją flotę i w czasie pierwszej wojny światowej stanęła po ich stronie. Doprowadziło to do konfliktu z Francją i Wielką Brytanią, które po klęsce Turcji przejęły całkowitą kontrolę nad tymi cieśninami z prawem wejścia na Morze Czarne, z którego skorzystały w 1920 r. do interwencji na Krymie.

Po pierwszej wojnie światowej, w myśl traktatów podpisanych w Sevres (1919 r.), a następnie w Montreux (1936 r.), cieśniny Bosfor i Dardanele oraz Morze Marmara zostały zdemilitaryzowane i otwarte dla okrętów i statków wszystkich państw, zarówno w czasie pokoju jak i wojny, jeśli Turcja po zostanie podczas niej neutralna. Pewne ograniczenia nałożono jedynie na państwa nieczarnomorskie. Mogły one przeprowadzać przez cieśninę tylko lekkie okręty nawodne, małe okręty bojowe i pomocnicze, z wyjątkiem okrętów podwodnych. Traktat ten obowiązuje dotychczas, jednak Turcja zgłasza pewne zastrzeżenia wynikające z konieczności ochrony środowiska natural-

nego, bowiem ze względu na intensywny ruch statków (4500 statków rocznie), przewożących m.in. ropę naftową istnieje tu duże zagrożenie ekologiczne.

Wybrane państwa regionu

Hiszpania zajmuje kluczową pozycję na Półwyspie Pirenejskim, gdyż posiada jedną z silniejszych flot i dysponuje doskonałymi portami nie tylko na Morzu Śródziemnym, lecz także nad Oceanem Atlantyckim, w tym nad Zatoką Biskajską. Dogodne położenie geograficzne pozwalało Hiszpanii przed wiekami prowadzić politykę kolonialną i rozciągać strefę swych wpływów na państwa w różnych rejonach świata.

Terytorium Hiszpanii stwarza możliwości oddziaływania nie tylko na Afrykę Północną, lecz także na Europę. Znajduje się ono bowiem na jej głębokim zapleczu, równo oddalonym od jej południowej i północnej flanki. Daje więc możliwość swobodnego przerzucania sił na wybrane obszary.

Marynarka hiszpańska ma doskonałe warunki do kontroli szlaków komunikacji morskiej prowadzących z Morza Śródziemnego na Atlantyk oraz z Europy do Afryki zachodniej i Ameryki. Może więc odgrywać istotną rolę w strategii obrony południowo-zachodniej flanki Europy.

Francja pełni rolę „pomostu” między Półwyspem Pirenejskim a Europą środkową, gdyż łączy te dwa obszary. Ponadto jest „pomostem” między trzema morzami: Atlantykiem, Morzem Śródziemnym i Morzem Północnym.

Położenie terytorium Francji nad Atlantykiem i Morzem Północnym sprawia, że ma ona możliwość kontroli szlaków komunikacyjnych przechodzących przez Kanał La Manche. Dzięki temu ma ona korzystniejsze położenie strategiczne od pozostałych państw europejskich z wyjątkiem Wielkiej Brytanii.

W kontroli linii komunikacyjnych ważną rolę odgrywa Półwysep Bretoński, który wchodzi głęboko w Morze Celtyckie (około 5° długości geograficznej zachodniej) i stwarza dogodne warunki do kontroli Zatoki Biskajskiej oraz wejścia okrętów do Kanału La Manche od strony Atlantyku. Tu, na najdalej wysuniętej części półwyspu znajduje się duża baza morska (w pobliżu Briestu), w której bazują atomowe okręty podwodne, wyposażone w ra-

Półwysep Apeniński, długości ponad 1000 km, wrzyna się głęboko w Morze Śródziemne i dzięki specyficznemu kształtowi oraz wyspom; Sycylii, Sardynii i Korsyce (fr.) nie tylko rozcina akwen śródziemnomorski na dwie części, wschodnią i zachodnią, lecz także rozdziela je na mniejsze akweny tj. Morze Tyrreńskie, Morze Adriatyckie i Morze Jońskie.

Korzystne położenie geograficzne Włoch, na uboczu Europy a kluczowe na Morzu Śródziemnym, umożliwiało im swobodny rozwój gospodarczy. Dzięki temu należą one do państw o dużym potencjalnie ekonomicznym.

Państwa bałkańskie (Grecja, Bułgaria, Macedonia, Albania, Jugosławia i inne) charakteryzują się pewną specyfiką, gdyż na obszarze tym w ciągu stuleci oddziaływały różne prądy kulturowe:

- kultura świata antycznego, która uległa rozdzieleniu przez podziały w sferze politycznej (cesarstwo Rzymskie Wschodnie i Zachodnie) a następnie w sferze religijnej (Kościoł Wschodni - ortodoksyjny i Kościoł Zachodni - rzymski; Bizancjum i Rzym stały się podstawą zróżnicowania wpływów kulturowych na Bałkanach;

- kultura Słowian, którzy w VII wieku pojawili się na Bałkanach;
- kultura świata arabskiego po podboju tego obszaru przez Portę;
- dążenie do tworzenia podstaw własnej kultury narodowej, powiązane z działaniem na rzecz budowy niezależnej państwowości.

Ponadto na Bałkany pewien wpływ wywierała także kultura innych państw, które w ostatnim okresie rozszerzały strefy swych wpływów na ten obszar.

Proces przekształceń politycznych na Bałkanach rozpoczął się od powstania niezależnej Grecji w 1930 r. (na części ziem greckich), jednak zasadnicze zmiany nastąpiły po wojnie rosyjsko-tureckiej w 1878 r. Klęska Turcji i podpisany w San Stefano (marzec 1878 r.) traktat pokojowy zobowiązał sułtana tureckiego do uznania niepodległości Serbii, Czarnogóry i Rumunii. Albania uzyskała autonomię, lecz pozostawała nadal po zwierzchności Porty.

W okresie panowania tureckiego nastąpiła islamizacja w Albanii, Bośni, Hercegowinie, Macedonii, Czarnogórze. W pozostałych państwach tego regionu tradycje narodowe przetrwały, dzięki chrześcijaństwu (obrzędki pra-

wosławnego). W tym okresie nastąpiło także wymieszanie się ludności w ramach istniejącego imperium. Po jego rozpadzie, w nowo powstałych państwach znalazły się różne mniejszości narodowe oraz ujawniły się sprzeczności, w tym także wzajemne roszczenia terytorialne, co doprowadziło do różnych wojen (wojny bałkańskie 1912 i 1923 r.).

U podstaw sytuacji na Bałkanach leży zarówno względy historyczne, jak i zainteresowanie tym obszarem różnych państw, zwłaszcza Rosji, Turcji, Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, dla których omawiany region ma istotne znaczenie. Niemcy tradycyjnie zainteresowane są dalmatyńskim wybrzeżem Chorwacji, Rosja zaś wyjściem na Morze Śródziemne za pośrednictwem Serbii. Pozostałym państwom zależy głównie na swobodzie żeglugi na Morzu Śródziemnym ze względu na och powiązania gospodarcze z państwami Bliskiego, Środkowego i Dalekiego Wschodu.

Obszar Bałkanów ma szczególnie duże znaczenie gospodarcze dla Niemiec i Turcji w ich wzajemnych stosunkach. Tędy wiodą ich szlaki tranzytowe: drogi samochodowe, linie kolejowe oraz droga wodna śródlądowa (Ren-Men-Dunaj). Szlaki przechodzą przez terytoria: Chorwacji, Słowenii, Jugosławii, Rumunii i Bułgarii, a także Węgier i Austrii.

Wśród państw bałkańskich w polityce mocarstw Grecja i Turcja odgrywają rolę szczególną. Wynika to z ich położenia geograficznego. Grecja zajmuje bowiem najdalej na południe wysuniętą część Półwyspu Bałkańskiego. Do niej należy także większość wysp na Morzu Egejskim, w tym Kreta, mająca kluczowe znaczenie dla kontroli szlaków komunikacji morskiej i lotniczej we wschodniej części Morza Śródziemnego. Turcja natomiast położona jest na dwóch półwyspach: Anatolijskim i Bałkańskim, oddzielonych od siebie cieśninami Bosfor i Dardanele oraz Morzem Marmara, stanowiących jedyne przejście wodne z Morza Czarnego na Morze Śródziemne.

Przez terytoria państw bałkańskich Niemcy wybudowały w XIX w. tzw. kolej belgradzką, która miała połączyć Hamburg i Berlin przez Belgrad ze Stambułem i otworzyć im drogę nad Zatokę Perską i Ocean Indyjski. Prowadzona przez Niemcy budowa linii komunikacji lądowej na Bliski Wschód była w sprzeczności z interesami Wielkiej Brytanii, która uważała ten rejon

za swoją wyłączną strefę wpływów. Ta sprzeczność interesów brytyjsko-niemieckich legła u podstaw wybuchu pierwszej wojny światowej.

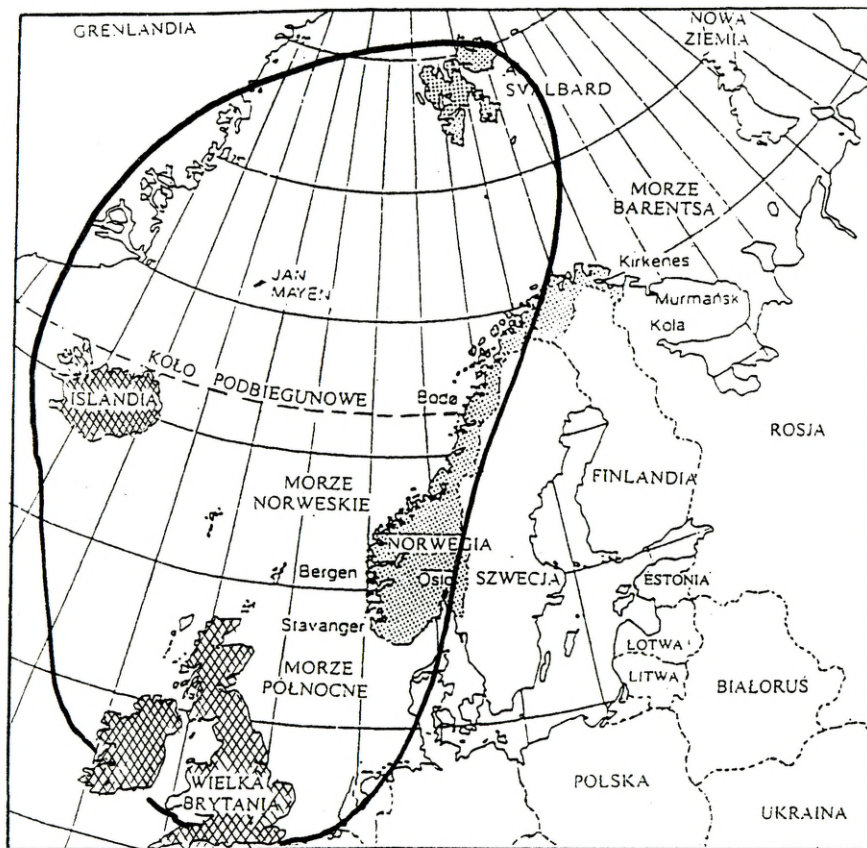
Po drugiej wojnie światowej znaczenie portów bałkańskich wzrosło jeszcze bardziej, gdyż w problemy Bliskiego Wschodu zaangażowały się dodatkowo Stany Zjednoczone, Rosja (ZSRR) i Francja. Obszar ten ma istotne znaczenie w ich polityce bliskowschodniej, bowiem graniczy bezpośrednio z Bliskim Wschodem - obszarem krzyżowania się interesów różnych państw.

Według specjalistów wojskowych położenie geograficzne **Grecji** jest bardzo korzystne do oddziaływania z niego na sytuację na trzech kontynentach. Terytorium to (część kontynentalna i wyspy na Morzu Egejskim) ma bowiem kształt trójkąta, którego boki zwrócone są w kierunku Europy, Azji i Afryki i leży na styku Europy z Azją (zwłaszcza Bliskim Wschodem) i Afryką. Leży ono na ważnych szlakach komunikacyjnych (powietrznych, lotniczych i morskich) i łączy kraje środkowoeuropejskie z basenem Morza Śródziemnego. Natomiast bazy wojenne rozmieszczone na wyspach greckich, położonych na Morzu Egejskim, umożliwiają kontrole dróg prowadzących do cieśniny Dardanele.

Turcja, podobnie jak Grecja może być dla mocarstw światowych partnerem o dużym znaczeniu strategicznym. Na jej terytorium leży jedyne przejście z Morza Czarnego na Morze Śródziemne, które może być przez nią zamknięte. Ponadto z jej terytorium można oddziaływać na sytuację w krajach Europy południowo-wschodniej, czyli na Ukrainie, Mołdawii i państwach bałkańskich oraz na Bliskim Wschodzie i Afryce północno-wschodniej.

2.3. Region północno-zachodnioeuropejski

Region północno-zachodnioeuropejski obejmuje północno-zachodnią część Europy wraz z przyległymi wodami i znajdującymi się na nich wyspami (rys. 2.5). Do najważniejszych obszarów tego regionu można zaliczyć Morze Północne i Norweskie oraz terytoria państw nad nimi leżących. Natomiast newralgicznymi obszarami regionu są: Kanał La Manche oraz przejścia z Morza Północnego na Bałtyk, z Morza Barentsa na Morze Norweskie a także z Morza Norweskiego na Morze Północne oraz na Atlantyckie.

Rys. 2.5. Region północno-zachodnioeuropejski

Morze Północne i Bałtyk oraz najważniejsze przejścia wodne

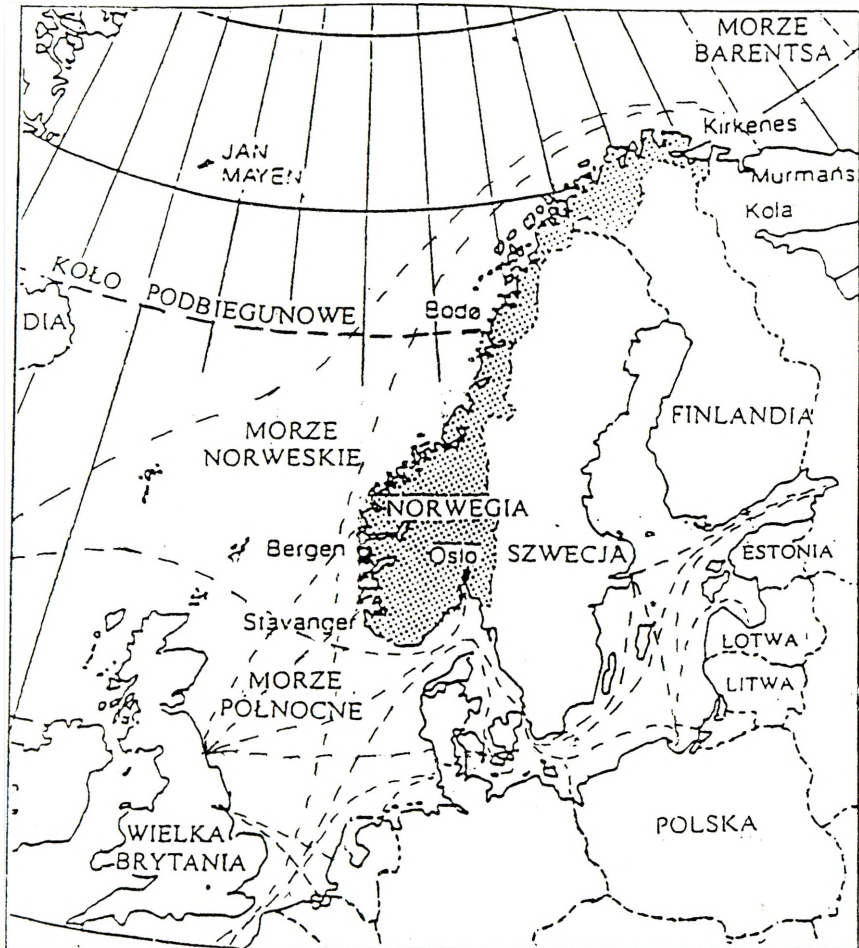
Morze Północne w strategii obrony państw Europy zachodniej odgrywa istotną rolę. Wynika ona z wielkiego znaczenia tego akwenu jako obszaru komunikacji morskiej oraz dużych zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego znajdujących się pod jego dnem.

Morze Północne, wciśnięte między Wyspy Brytyjskie a Półwysep Skandynawski i Jutlandzki, stanowi strefę komunikacyjną dla państw tego regionu, czyli: Wielkiej Brytanii, Francji, Belgii, Holandii, Niemiec, Danii, Szwecji i Norwegii, a więc niemal wszystkich wysoko uprzemysłowionych państw Europy Zachodniej. Ponadto przez ten akwen morski wiodą szlaki komunikacyjne państw nadbałtyckich.

Korzystna linia brzegowa, liczne zatoki głęboko wcinające się w ląd oraz znaczne potrzeby gospodarcze państw tego regionu przyczyniły się do powstania wielu dużych portów morskich. Do największych z nich należą: Hamburg, Cuxhaven, Brema, Bremerhaven, Wilhelmshaven, Emden, Rotterdam, Antwerpia, Dunkierka, Londyn, Great Yarmouth, Kingston, Newcastle, Bergen i Stavanger. Rozmieszczenie tych portów wokół Morza Północnego powoduje, że jest ono akwenem o dużym nasileniu ruchu statków, w którym krzyżujące się szlaki tworzą węzły komunikacyjne (rys. 2.6). Do najważniejszych linii żeglugowych należą:

- z cieśniny Skagerrak do Islandii i Ameryki Północnej (przez przesmyk między Szetlandami i Orkadami lub cieśninę Pentland Firth) oraz do północno-zachodnich portów Wielkiej Brytanii;
- z cieśniny Skagerrak do Kanału La Manche i dalej na Atlantyk;
- z Zatoki Helgolandzkiej wzdłuż wybrzeży niemieckich, holenderskich i belgijskich do Kanału La Manche (i dalej na Atlantyk);
- z cieśniny Skagerrak wzdłuż wybrzeży Norwegii (torem skierowanym lub przez pełne morze);
- z Kanału La Manche do portów Norwegii i Rosji (przez Morze Norweskie).

Największym i najważniejszym węzłem komunikacji morskiej jest rejon podejścia do Cieśniny Kaletańskiej. Mniejsze węzły to: cieśnina Portland Firth, przejścia między Orkadami i Szetlandami, Szetlandami i Norwegią, podejścia do Skagerraku i Kanału Kilońskiego oraz dużych portów zachodnoniemieckich i holenderskich.

Rys. 2.6. Najważniejsze linie żeglugowe na Morzu Północnym i na Bałtyku

Do wzrostu znaczenia strategicznego Morza Północnego przyczyniły się odkrycie i eksploatacja złóż ropy naftowej i gazu ziemnego. Zasoby tych surowców, szacowane na około 3 mld ton, rozciągają się na powierzchni około 250 tys. km², od Kanału La Manche do Szetlandów. Roczne wydobywanie ropy naftowej wynosi około 200 mln ton. Zasoby te nie są jeszcze dokładnie zbadane, zwłaszcza na obszarze północnym. Wiadomo jednak, że znajdują się one także na Morzu Norweskim. Szacuje się, że w sektorze brytyjskim i norweskim znajduje się ponad 90% zasobów. Reszta znajduje się w sektorach: duńskim, niemieckim i holenderskim.

Bałtyk ma charakter morza wewnętrznego, gdyż od Morza Północnego oddzielają go Półwysep Jutlandzki i wyspy duńskie, a wąskie cieśniny można łatwo zablokować. Ponadto północna część tego akwenu, Zatoka Botnicka, zamarza zimą na okres od dwóch do czterech miesięcy, co zmniejsza jego rolę w transporcie wodnym.

Morze Bałtyckie ma na wschodzie połączenie z morzem Białym poprzez Nową, jezioro Ładogę, rzekę Swir, jezioro Onegę i kanał bałtycko-białomorski. Umożliwia ono przejście mniejszych statków morskich i okrętów z Bałtyku do Morza Białego⁸. Ponadto Bałtyk ma (za pośrednictwem systemu wodnego Wołgi i Donu) połączenie z Morzem Kaspijskim i Morzem Czarnym.

Na terytorium Szwecji Bałtyk ma połączenie z cieśniną Kattegat poprzez kanały oraz jezioro Wetter i Wener. Wymiary słuz na kanałach (55 x 7 m, głębokość 3 m) umożliwiają przejście jednostek taboru morskiego o niewielkich wymiarach, lecz nieco głębiej zanurzonych i wytrzymujących falowanie wody.

Na zachodzie Bałtyk ma połączenie z Morzem Północnym naturalne - za pośrednictwem cieśnin, oraz sztuczne - Kanałem Kilońskim.

Główne linie komunikacyjne na Bałtyku (rys. 2.6) przebiegają wzdłuż północno-zachodniego oraz południowo-wschodniego wybrzeża. Węzłami komunikacyjnymi na tym akwenu są: rejon Wysp Alandzkich, wejście do Zatoki Fińskiej, rejon na południe od Olandii i północ od Rugii oraz Cieśniny Zachodniobałtyckiej i wejście do Kanału Kilońskiego.

* Ze względu na kryzys gospodarczy w Rosji, kanał ten obecnie nie odgrywa istotnej roli.

Warunki nawigacji na Bałtyku sprzyjają rozwijaniu żeglugi promowej. Niewielkie odległości między przeciwległymi wybrzeżami, stosunkowo duża liczba małych i płytkich portów oraz silnie rozczłonkowane wybrzeże (za wyjątkiem wybrzeża polskiego) stwarzają dobrą podstawę do rozwoju transportu morskiego między poszczególnymi państwami nadbałtyckimi. Największe nasilenie ruchu promowego ma miejsce w rejonie cieśnin zachodniobałtyckich między portami: Kopenhaga, Rodby, Gedser, Naskov, Travemünde, Puttgarten, Kolonia, Helsingör i Helsingborg. Utrudnione jest natomiast wejście (wyjście) na Bałtyk dużych statków transoceanicznych ze względu na małą głębokość cieśnin.

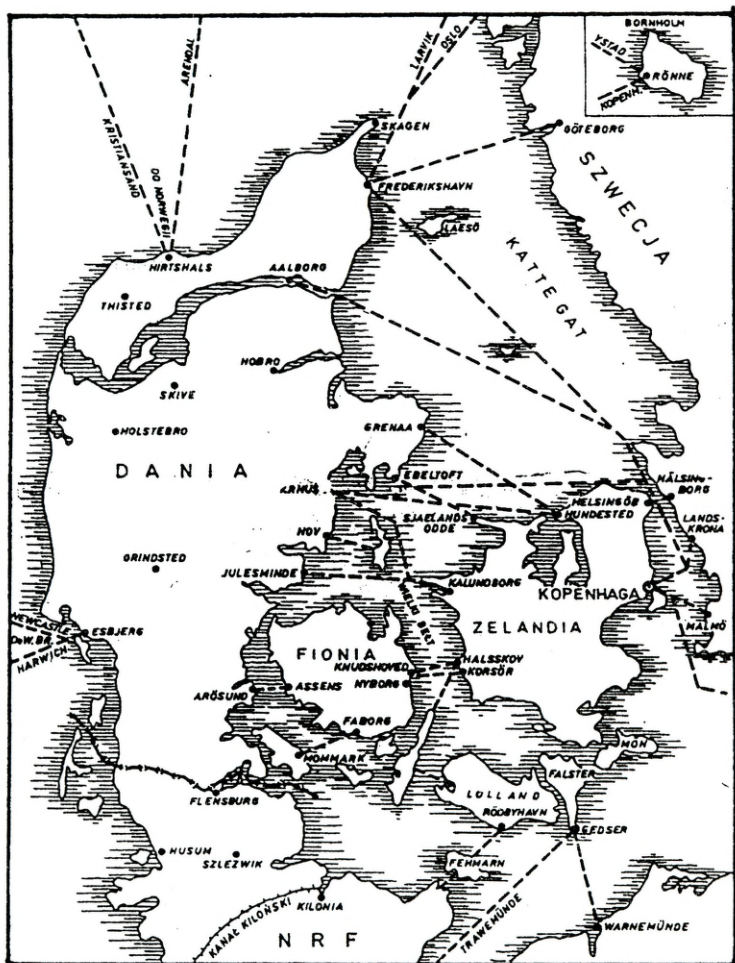
Przejście wodne z Bałtyku na Morze Północne

Bałtyk z Morzem Północnym łączy tzw. strefa przejściowa z cieśninami Fehmarnbelt, Sund, Wielki i Mały Bełt, Kattegat i Skagerrak (rys. 2.7), ogólnie zwanymi cieśninami zachodniego Bałtyku, którymi podobnie jak przez Kanał La Manche, biegną najruchliwsze szlaki komunikacji morskiej. Ponadto szlak komunikacji morskiej prowadzi przez Kanał Kiloński, długość 100 km, szerokości 104 m i głębokości 11,5 m, znajdujący się u nasady Półwyspu Jutlandzkiego.

Cieśniny: Sund, Mały Bełt, Wielki Bełt, Kattegat i Skagerrak są wyłączone z Bałtyku jako rejon przejściowy, o zasadniczo odmiennych warunkach fizycznych i nawigacyjnych, których znaczenia komunikacyjnego i militarne nie trzeba uzasadniać.

W tym niewielkim rejonie znajduje się duża liczba miast portowych, w których koncentruje się przemysł, głównie stoczniowy. Do głównych ośrodków przemysłu stoczniowego należy zaliczyć: Malmö, Landskrona, Helsingborg i Udevella (Szwecja), Oslo (Norwegia), Kopenhaga, Helsingor, Odense, Naskov i Aalborg (Dania), Kilonia, Lubeka i Rostock (Niemcy).

Cieśnina Fehmarnbelt stanowi naturalne przejście pomiędzy Zatoką Kilońską a Meklemburską, o szerokości 10 km. Izobata 20 m obejmuje większą część cieśniny, a na torze wodnym głębokości dochodzą do 30 m.

Źródło: Powszechny Atlas Świata.

Rys. 2.7. Przejścia wodne z Bałtyku na Morze Północne

Między wyspą Fehmarn a kontynentem znajduje się wąska i płytka cieśnina Fehmarn Sund o szerokości 50 m i głębokości do 5,8 m (przy średnim stanie wody).

Zatoka Meklemburska ma kształt owalny, którego dłuższa oś leży na kierunku północny wschód - południowy zachód. Od zachodu ogranicza ją wybrzeże Niemiec, od północy wyspa Lolland, od północnego wschodu linia Darser Ort-Gedser. Południowymi odnogami są Zatoki Wismarska i Lubecka.

Cały ten obszar jest płytkowodny i należy do Niemiec, Danii i Szwecji.

Sund stanowi najkrótsze połączenie Bałtyku z Oceanem Atlantyckim. Oddziela on Zelandię od Szwecji, jest jednak niedostępny dla statków i okrętów o zanurzeniu przekraczającym 8 m, z uwagi na wspomniany już wapienny próg, który przebiega z rejonu Kopenhagi do Malmö. W najgłębszym miejscu toru wodnego na Sundzie głębokość dochodzi do 38 m. Szerokość cieśniny jest najmniejsza między Helsingør (Dania) a Helsingborg (Szwecja) i wynosi zaledwie 3,6 km.

Wielki Belt to cieśnina między Zelandią a Fionią. Długość tej cieśniny wynosi 120 km, a najmniejsza szerokość - 16 km; najpłytsze miejsce toru wodnego - 18 m a najmniejsza głębokość - 12 m. Ruch w poprzek Wielkiego Beltu odbywa się głównie pomiędzy portami Korsør i Nyborg. Wejście z Bałtyku na wody Wielkiego Beltu jest kontrolowane przez fort artylerii nabrzeżnej, znajdujący się w południowej części wyspy Langeland oraz przez okręty z bazy NATO w Korsør na Zelandii, która jest rozmieszczona w najwęższym miejscu cieśniny.

Wielki Belt jest dostępny dla większych jednostek sił morskich. W polowie maja 1971 roku wszedł tędy na Bałtyk amerykański zespół poszukawco-uderzeniowy z lotniskowcem *Intrepid* oraz brytyjski lotniskowiec uderzeniowy *Bulwark* wraz z towarzyszącymi okrętami.

Mały Belt oddziela Fionię od Półwyspu Jutlandzkiego. Jako przejście wodne z Bałtyku na Morze Północne, ma dużo mniejsze znaczenie niż Sund czy Wielki Belt. Minimalna głębokość toru wodnego wynosi 7 m, a odległość z Bałtyku do rejonu Kattegatu jest znacznie dłuższa. W najwęższym miejscu Małego Beltu, na południe od Fredericii przerzucono dwa mosty: kolejowo-drogowy o długości 800 m oraz drogowy. Mosty te mają kluczowe

znaczenie w układzie komunikacyjnym północ-południe, ponieważ łączą trasy komunikacyjne Półwyspu Skandynawskiego z kontynentalnym obszarem Europy.

Kattegat leży pomiędzy Półwyspem Jutlandzkim i Skandynawskim, a przeciętna jego głębokość wynosi 10-40 m (przy wybrzeżu norweskim głębokość dochodzi do 100 m); największa głębokość Kattegatu wynosi 463 m. Długość Kattegatu wynosi 200 km, a szerokość waha się w granicach od 60 km do 120 km. W cieśninie Kattegat znajdują się dwie wyspy duńskie: Laeso i Anholt. Głównym portem i bazą sił morskich w tym rejonie jest Göteborg, drugi co do wielkości port w Szwecji. Na Półwyspie Jutlandzkim natomiast, nad Kattegatem, leży ważny port i baza duńskich sił morskich - Frederikshavn.

Skagerrak ma długość 300 km, szerokość - 110-130 km; jego maksymalna głębokość w rynn timerweskiej przekracza 800 m. W rejonie tym, który stanowi główną bramę wyjściową na północny Atlantyk, stykają się wszystkie główne kraje skandynawskie (Dania, Szwecja i Norwegia). Z uwagi na wiatry i płytkie wody przybrzeżne, w rejonie północno-zachodniej Jutlandii, statki są spychane na mielizny i bardzo często ulegają uszkodzeniu.

Nad Skagerrakiem, w fiordzie Oslo, znajdują się dwie bazy norweskich sił morskich: Oslo i Horten.

Kanał Kiloński (wybudowany w 1895 r.) łączy Morze Bałtyckie z Północnym. Długość kanału wynosi 98,7 km, szerokość 103 m (dna 44 m), głębokość 11,3 m. Umożliwia więc przejście statków pełnomorskich o różnych klasach i wypomościach.

Kanał Kiloński ma duże znaczenie dla międzynarodowej żeglugi morskiej, gdyż stanowi najkrótsze połączenie pomiędzy Morzem Bałtyckim a Morzem Północnym (skraca drogę między obu morzami o 750 km). Obecnie aż 60% przewozów morskich między Bałtykiem a Morzem Północnym przechodzi przez ten kanał.

Wyspy Brytyjskie i Francja oraz Kanał La Manche

Znaczenie strategiczne Wysp Brytyjskich wynika z ich położenia geograficznego oraz potencjału wojennego jakim dysponuje Zjednoczone Królestwo.

stwo. Wyspiarskie położenie Wielkiej Brytanii chroniło ją przez wieki przed bezpośrednim atakiem ze strony kontynentu i zwalniało od utrzymywania licznej oraz kosztownej armii lądowej. Nie utrudniało jednak kontaktów gospodarczych z państwami leżącymi nad Morzem Północnym i Kanałem La Manche. Anglia mogła nie brać udziału w prowadzonych na kontynencie długotrwałych wojnach rujnujących państwa europejskie⁹.

Wielka Brytania, jako państwo kolonialne posiadała zawsze stosunkowo duże siły morskie i dla zapewnienia im odpowiednich warunków działania stworzyła szereg baz morskich. Natomiast jej stosunki gospodarcze ze Stanami Zjednoczonymi oraz przynależność Kanady do Wspólnoty Brytyjskiej sprawiły, że Atlantyk od XVIII wieku był czymś w rodzaju Morza Śródziemnego i arterią życiową, poprzez którą utrzymuje on łączność ze światem.

Wielka Brytania według Brzezińskiego¹⁰ nie ma ambitnej wizji przyszłości Europy i z powodu swego względnego osłabienia ma ograniczoną zdolność występowania w tradycyjnej roli mocarstwa zapewniającego równowagę sił w Europie". Mimo to jest ona nadal ważna dla Ameryki, gdyż stanowi bardzo lojalnego sojusznika i strategiczną bazę militarną.

Francja (patrz punkt 2.2) ma własną geostrategiczną koncepcję Europy różniącą się od wizji Stanów Zjednoczonych. W swej polityce stosuje manewry taktyczne i próbuje wygrywać Rosję przeciwko Ameryce i Wielką Brytanię przeciwko Niemcom.

Kanał La Manche (Kanał Angielski) jest cieśniną między wybrzeżem zachodnim Europy a Wielką Brytanią. We wschodniej części przechodzi w Cieśninę Kaletańską (franc. Pas de Calais, ang. Strait of Dover) i łączy Morze Północne z otwartym Atlantykiem.

Długość kanału wynosi 520 km, szerokość na wschodzie (w Cieśninie Kaletańskiej) 32 km a na zachodzie do 180 km. Głębokość od 64 m (w Cieśninie Kaletańskiej) do 172 m w części zachodniej.

Kanał La Manche jest jednym z najważniejszych węzłów komunikacji morskiej Europy. Zbiegają się w nim linie komunikacji międzynarodowej

⁹ Od roku 1066, tj. od bitwy pod Hastings, stopa nieprzyjaciela nie stanęła na Wyspach Brytyjskich.

¹⁰ Zb. Brzeziński, *Wielka Szachownica*. Wyd. Świat Książki, Warszawa 1998, s. 51.

łączące porty państw Europy zachodniej i północno-wschodniej z portami Ameryki Północnej i Południowej oraz Afryki i Azji. Nad kanałem tym znajduje się wiele portów morskich Wielkiej Brytanii, Francji i Belgii (Plymouth, Bournemouth, Southampton, Portsmouth, Brighton, Folkestone, Dover, Ramsgate - brytyjskie; oraz Dunkierka, Calais, Boulogne, Dieppe, Hawr, Caon., Cherbourg i St. Malo - francuskie, między którymi istnieją połączenia promowe.

Linie komunikacji dalekomorskiej biegnące przez Kanał La Manche oraz wymienione wyżej linie promowe i tunel podwodny łączący Wielką Brytanię z Francją tworzą w rejonie Cieśniny Kaletańskiej wspomniany już węzeł komunikacji morskiej o dużym znaczeniu strategicznym.

Norwegia

Norwegia ma duże znaczenie nie tylko w strategii obrony Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej, lecz przede wszystkim Rosji, gdyż szlaki wodne tego państwa wiodą z Morza Barensta na Atlantyk przez Morze Norweskie. Szczególnie ważną rolę odgrywa Przylądek Północny (Nordkapp), którego oblewają stosunkowo płytkie wody i kanalizują ruch statków handlowych i okrętów wojennych. Obecnie dużego znaczenia nabral obszar wodny między archipelagiem norweskim Svalbard (Spitsbergen) a Półwyspem Skandynawskim, gdyż zgodnie z konwencją Praw Morza z 1985 r. stał się on wyłączną strefą ekonomiczną Norwegii. Ma więc ona prawo budowy wież wiertniczych (znajdują się tu pokłady ropy naftowej), które mogą zakłócić ruch floty rosyjskiej na szlakach wodnych z Morza Barentsa na Atlantyk. Ponadto porty i fiordy norweskie mogą być wykorzystane do bazowania i zaopatrywania okrętów i lotnictwa przeciwko okrętom podwodnym, na ogólnej rubieży: pld Norwegia, Islandia, Grenlandia.

Rozszerzenie strefy suwerenności ekonomicznej do 200 mil oznacza nowy podział świata. Obszar, na którym państwa nadmorskie sprawują suwerenność ekonomiczną, został poważnie zwiększony. Największe korzyści odniosły kraje, w których władaniu znajdują się liczne małe wysepki. W wyniku tego podziału północny Atlantyk stał się strefą ekonomiczną pięciu państw: Norwegii, Danii, Wielkiej Brytanii, Islandii i Kanady. Pozostałe akweny morskie w Europie także zostały podzielone na strefy suwerenności ekonomicznej poszczególnych państw.

2.4. Region środkowoeuropejski

Region środkowoeuropejski obejmuje kontynentalną część Europy rozciągającą się od Renu na zachodzie do przesmyku bałtycko-czarnomorskiego na wschodzie. Cały ten obszar uważany jest za Europę Środkową, mimo że pod względem fizycznogeograficznym taka część naszego kontynentu dotychczas nie została wyodrębniona.

Termin Europa Środkowa (Mitteleuropa) pojawił się po raz pierwszy w XIX wieku w Niemczech, a następnie w okresie międzywojennym w geopolitycznych koncepcjach Niemiec hitlerowskich.

Po drugiej wojnie światowej termin Europy Środkowej pojawiał się w różnych koncepcjach geostrategicznych, przy czym ich twórcy do wyodrębnianej części zaliczali różne obszary. Pojawiło się także pojęcie Europy Centralnej, do której zaliczano kraje niemieckojęzyczne. Polska w publikacjach tego okresu zaliczana była do Europy Wschodniej bądź środkowo-wschodniej.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego i zjednoczeniu Niemiec pojęcie Europy Środkowej nabrało nowego znaczenia. Zrodziło się wówczas pojęcie „inicjatywy środkowoeuropejskiej”, powstała grupa pentagonalna, do której dołączyła Polska, a także „grupa wyszehradzka”. Wówczas niektóre państwa zaliczane do Europy Wschodniej odcięły się od niej, uznając iż położone są na obszarze Europy Środkowej. Oznacza to, że pojęcie Europy Środkowej odczytywane było geopolitycznie a nie geograficznie.

W ostatnich latach pojęcie Europy Środkowej pojawia się także w literaturze geograficznej. Niektórzy geografowie widzą możliwość wydzielenia obszaru Europy Środkowej według określonych kryteriów fizycznogeograficznych. Proponuje się aby do Europy Środkowej zaliczyć obszar położony między Renem na zachodzie a Dnieprem na wschodzie oraz Bałtykiem na północy a Alpami i Dunajem na południu. Jest to więc obszar, na którym rozciągają się terytoria następujących państw: Niemcy, Polska, Austria, Czechy, Słowacja, Węgry, Mołdawia, część Ukrainy, Białoruś i Litwa oraz enklawa rosyjska - Obwód Kaliningradzki. Są to więc państwa, które, poza Węgrami, Rumunią i Mołdawią, sąsiadują z Polską (rys. 2.8).

Państwa leżące w Europie Środkowej rozumianej w ujęciu geograficznym liczą łącznie około 259 mln mieszkańców. Spośród nich Niemcy, liczące ponad 80 mln mieszkańców, zajmują pozycję dominującą. Uwzględniając fakt, że są one pod względem ekonomicznym mocarstwem światowym, pojęcie Europy Środkowej kojarzy się ze strefą dominacji niemieckiej.

W Europie Środkowej pod względem strategicznym można wyróżnić dwa charakterystyczne obszary: północny i południowy. Obszar północny obejmuje niziny, wyżyny i góry średniej wysokości rozciągające się między Bałtykiem a Alpami i Karpatami. Drugim obszarem jest Kotlina Panońska ograniczona ze wszystkich stron górami wysokimi (Alpy, Karpaty i Góry Dynarskie).

Niezależnie od tych dwóch charakterystycznych obszarów, w Europie Środkowej istnieją dwa zwężenia (pasaże): bałtycko-adriatyckie i bałtycko-czarnomorskie. Zwężenia te, rozpatrywane w skali makro, mają duże znaczenie strategiczne, gdyż na nich krzyżują się korytarze komunikacyjne wschód-zachód i północ-południe. Z tego m.in. powodu terytoria państw leżących na tych zwężeniach, są przedmiotem zainteresowania mocarstw.

Niż Środkowoeuropejski

Niż Środkowoeuropejski rozpościera się od nizin: Flandryjskiej i Holenderskiej na zachodzie poprzez Niemiec do Niziny Polskiej włącznie na wschodzie. Do tej jednostki zalicza się również Półwysep Jutlandzki i Wyspy Duńskie. Rozciągłość równoleżnikowa Niżu Środkowoeuropejskiego z zachodu na wschód wynosi około 1500 km. Szerokość Niżu na zachodzie wynosi około 150 km a na wschodzie dochodzi do 350 km. Na południe od tego Niżu rozciągają się Średniogórze Niemieckie, Masyw Czeski oraz Wyżyny Polskie.

Na omawianym obszarze rozlokowane są najważniejsze okręgi i ośrodki ekonomiczne Europy. Wzdłuż osi Renu rozciąga się wielka strefa miejsko-przemysłowa. Na zewnątrz tej strefy na osi Hamburg - Hannover - Berlin - Lipsk - Praga powstała druga strefa miejsko-przemysłowa, a na zewnątrz niej - aglomeracja górnośląska. Do okręgów przemysłowych o znaczeniu strategicznym należą: Zagłębie Ruhry, sasko-turyński i śląsko-krakowski.

Na omawianym obszarze znajdują się państwa, które na przestrzeni wieków były sobie wrogie, należały do przeciwstawnych koalicji zarówno w czasie pierwszej i drugiej wojny światowej, jak i po drugiej wojnie światowej.

Prowadzeniu działań wojennych na Niżu Środkowoeuropejskim sprzyjały warunki terenowe i klimatyczne. Łatwa dostępność terenu i umiarkowany klimat umożliwiały wszystkim rodzajom sił zbrojnych prowadzenie działań bojowych w dowolnym rejonie.

Po drugiej wojnie światowej, w okresie dwubiegunowego podziału Europy granica między blokiem północnoatlantyckim a radzieckim przebiegała na terytorium Niemiec. Obszary położone po obu stronach tej granicy uważane były za strefę bezpośrednich działań wojennych, co spowodowało, że w okresie trwającej 40 lat „zimnej wojny” były one przygotowywane pod względem operacyjnym. Stały się więc obszarami o dobrze rozbudowanej infrastrukturze militarnej, w tym najgęstszej sieci lotnisk w Europie. Pod względem militarnym jest to więc obszar najważniejszy w Europie.

Kotlina Panońska

Kotlina Panońska, obszar ograniczony Karpatami, Górami Dynarskimi i Alpami Wschodnimi, charakteryzuje się równinnym ukształtowaniem terenu i słabym zalesieniem. Nieliczne wzgórza występują w jej części zachodniej, między Dunajem i Alpami. Wschodnia część Kotliny, Wielka Nizina Węgierska, jest monotonną równiną.

Kotlina Panońska jest obszarem o dużym znaczeniu strategicznym, gdyż krzyżują się w niej ważne szlaki komunikacyjne z Europy zachodniej na Bałkany i Bliski Wschód oraz z Europy północnej do państw śródziemnomorskich. W przeszłości ciągnęły tędy z południa wyprawy Rzymian, później ze wschodu wyprawy Hunów i Awarów, a następnie w przeciwnym kierunku - ku Konstantynopolowi i Ziemi Świętej - krucjaty. Przez te obszary przemieszczały się także wojska Cesarstwa Osmańskiego, Monarchii Austro-Węgierskiej, Niemiec i Rosji, a także Polski.

Wejście do Kotliny Panońskiej ułatwiają obniżenia śródgórskie. Do najważniejszych należą: obniżenie między Alpami Wschodnimi i Karpatami Zachodnimi (Korytarz Wiedeński i Brama Morawska), między Alpami

Wschodnimi i Górami Dynarskimi (Brama Lublańska) oraz przełom Dunaju w Karpatach Południowych (Żelazna Brama). Ponadto w Karpatach istnieje wiele mniejszych przełęczy, którymi wiodą drogi samochodowe i linie kolejowe. Do ważniejszych z nich należą przełęcze w Beskidzie Niskim (Użocka, Dukielska, Łupkowska), umożliwiające przejście z Kotliny Sandomierskiej i Wyżyny Podolskiej do Wielkiej Niziny Węgierskiej.

Przez Kotliną Panońską przepływa także rzeka żeglowna, Dunaj, której wody mają status międzynarodowy. Duża rola tej magistrali wodnej w przewozach towarów znacznie wzrosła po połączeniu jej z Renem (w 1993 r. w Niemczech oddano do eksploatacji kanał Men - Dunaj, dzięki temu uzyskano połączenie wodne Morza Północnego z Morzem Czarnym). Rzeka ta przepływa także przez wspomniany Korytarz Wiedeński i Żelazną Bramę.

Żelazna Brama (Żelazne Wrota) - przełomowa dolina Dunaju między Górami Banackimi a Górami Wschodnioserbskimi, na granicy rumuńsko-jugosłowiańskiej. Długość jej wynosi około 100 km. (znajduje się tu hydrowęzeł zbudowany w latach 1964-72. Wysokość zapory wynosi 63 m, długość - 1200 m, śluza ma głębokość 30 m. Długość zbiornika dochodzi do 140 km, szerokość - do 4 km).

Brama Lublańska - obniżenie między Alpami Wschodnimi a Górami Dynarskimi, stanowi dogodny przejście z Kotliny Panońskiej do Niziny Padajskiej we Włoszech.

Korytarz Wiedeński - obniżenie między Alpami Wschodnimi a Szumawą łączące Kotlinę Panońską z Wyżyną Bawarską. Rozciąga się wzdłuż doliny Dunaju od Wiednia do granicy austriacko-niemieckiej. Przeciętna jego szerokość wynosi 50 km.

Brama Morawska - obniżenie między Sudetami a Karpatami Zachodnimi, stanowi dogodny przejście z Nizy Środkowoeuropejskiego do Kotliny Panońskiej oraz do Wyżyny Bawarskiej przez Korytarz Wiedeński.

W Kotlinie Panońskiej rozciągają się terytoria kilku państw, które poza Węgrami, znajdują się na jej obrzeżach. Są to Słowacja, Rumunia, Jugosławia, Chorwacja, Słowenia i Austria. Wśród tych państw wyróżnia się terytorium Austrii, gdyż większa jego część położona jest w Alpach, które, stano-

wią barierę komunikacyjną. W związku z tym istnieje problem przewozów tranzytowych na kierunku Niemcy - Włochy, ponieważ liczba dróg jest tu ograniczona.

Przesmyk bałtycko-adriatycki

Przesmyk bałtycko-adriatycki obejmuje środkową część Niżu Środkowo-europejskiego, Kotlinę Czeską i Alpy Wschodnie. Kotlina Czeska jest swego rodzaju „bastionem, gdyż otaczają ją góry: Sudety, Rudawy, Las Czeski i Szumawa. Alpy Wschodnie natomiast stanowią barierę komunikacyjną. Najgodniejsze połączenie komunikacyjne Europy Północnej z Europą Południową wiodące przez terytoria Niemiec prowadzi przez Korytarz Wiedeński i Bramę Lublańską (rys. 2.8). Z tego powodu Bramy te stanowią dla Niemiec ważne obszary w rozwijaniu stosunków gospodarczych nie tylko z państwami na terytorium których one się znajdują, lecz także z państwami bałkańskimi i Bliskiego Wschodu.

Niezależnie od korytarza Wiedeńskiego dla Niemiec duże znaczenie ma terytorium Czech jako obszar tranzytowy w rozwijaniu stosunków gospodarczych nie tylko ze wspomnianymi państwami bałkańskimi, lecz także z państwami Europy Wschodniej.

Wschodnia część przesmyku bałtycko-adriatyckiego obejmuje także zachodnią część terytorium Polski. Tędy biegnie najkrótszy szlak komunikacyjny, łączący port w Szczecinie z Pragą i Wiedniem. Jednak ze względu na konieczność „obchodzenia” Półwyspu Jutlandzkiego, port ten jest mniej atrakcyjny od portów leżących nad Morzem Północnym i nie ma większego znaczenia międzynarodowego. Jest on jednak na odcinku Wrocław - Szczecin głównym szlakiem krajowym, łączącym Dolny Śląsk ze Szczecinem.

Z wojskowego punktu widzenia przesmyk bałtycko-adriatycki na linii Odry i Nisy Łużyckiej ma duże znaczenie strategiczne. Tu bowiem na północy Bałtyk wcina się głęboko w ląd natomiast Sudety i Rudawy odchylają się kierunku północnym. Dzięki temu powstaje tu „ciaśnina” o szerokości zaledwie 400 km, przez którą wiodą główne szlaki komunikacyjne łączące Europę Zachodnią z Europą Wschodnią. W tej sytuacji przesmyk ten jest

obiektem zainteresowania nie tylko Polski i Niemiec, lecz także mocarstw światowych.

Do najważniejszych państw leżących na omawianym przesmyku należą Niemcy i Polska.

O znaczeniu strategicznym Niemiec w tej części Europy decyduje kilka czynników. Do najważniejszych z nich można zaliczyć położenie geograficzne, potencjał ekonomiczny i ludnościowy oraz operacyjne przygotowanie terytorium tego kraju.

Położenie geograficzne Niemiec jest specyficzne, gdyż ich terytorium leży w centrum kontynentu europejskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie ważnego pod względem strategicznym rejonu cieśnin zachodniobałtyckich, łączących Bałtyk z Morzem Północnym. Zajmuje zachodnią część Nizy Środkowoeuropejskiego oraz Średniogórze Niemieckie tj. obszar między Bałtykiem i Morzem Północnym na północy a Alpami na południu. Leży więc na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych łączących Skandynawię z Europą Południową oraz Europę wschodnią z zachodnią. Ponadto Niemcy graniczą z dziewięcioma państwami, dla których połączenia komunikacyjne tego kraju odgrywają istotną rolę w ich wzajemnej wymianie handlowej.

Położenie Niemiec nad Morzem Północnym umożliwia im swobodę żeglugi na Atlantyku i stwarza flocie niemieckiej korzystne warunki kontroli morskich szlaków komunikacyjnych wiodących z Azji, Afryki i Ameryki do państw Europy północnej i wschodniej przez Kanał La Manche.

Dostęp zaś do Bałtyku stwarza Niemcom korzystne warunki - kontroli morskich linii komunikacyjnych na Bałtyku Południowym i w rejonie cieśnin: Mały Bełt oraz Sund. Takie położenie Niemiec z góry przesądza o kluczowym znaczeniu ich terytorium nie tylko na europejskim teatrze wojny, lecz także dla stosunków gospodarczych i wymiany handlowej między wschodem i zachodem oraz północą i południem Europy. Pewną barierą komunikacyjną dla Niemiec stanowią jedynie Alpy, gdyż główne bramy wiodące na wschód i południe Europy (korytarz Wiedeński, Brama Lublańska i Brama Burgundzka) znajdują się poza ich terytorium.

Niezależnie od uprzywilejowanego położenia geograficznego, Niemcy dysponują największym spośród swoich sąsiadów potencjałem gospodar-

czym, ich potencjał ludnościowy jest prawie półtorakrotnie większy niż Polski, Czech i Węgier razem wziętych. Posiadają także dobrze rozwiniętą sieć komunikacyjną, w tym drogową, kolejową i wodną śródlądową.

O znaczeniu strategicznym Niemiec w Europie przesądza operacyjne przygotowanie ich terytorium. Realizowanie ono bowiem było w całym okresie powojennym zarówno w RFN jak i NRD, gdyż terytoria obydwóch państw, leżące na styku przeciwstawnych systemów polityczno-militarnych, jak już wspomniano uważane były przez strategów wojskowych za strefę działań wojennych. W wyniku wieloletniej rozbudowy infrastruktury militarnej obszary te pokryte zostały gęstą siecią lotnisk wojskowych, rurociągów, umocnień, magazynów i innych elementów przygotowania operacyjnego, co wzmocniło znaczenie wojskowe tego rejonu Europy. Ponadto Niemcy dysponują liczną i dobrze wyposażoną armią, znacznymi rezerwami osobowymi i dobrze rozbudowanym przemysłem zbrojeniowym. Wszystko to sprawia, że odgrywają czołową rolę w Europie.

Według Brzezińskiego „Niemcy są coraz bardziej świadome swojej szczególnej roli jako najważniejszego kraju Europy - lokomotywy gospodarczej regionu i wyłaniającego się przywódcy Unii Europejskiej. Niemcy czują, że ciąży na nich szczególna odpowiedzialność wobec od niedawna wyemancypowanych państw Europy Środkowej, przychodzi to na myśl nawet dawne teorie o przywództwie Niemiec nad obszarem określonym jako Mitteleuropa”.

Przesmyk bałtycko-czarnomorski

Przesmyk bałtycko-czarnomorski obejmuje obszar leżący na styku Niziu Środkoeuropejskiego i Wschodnioeuropejskiego. Najkrótsza linia łącząca te dwa akweny morskie biegnie na linii Gdańsk-Odessa.

W północnej części przesmyku występują Pojezierza Wschodniobałtyckie i Polesie oddzielone od siebie pasmem Wyżyn Białoruskich. W południowej natomiast znajdują się Wyżyny Ukraińskie (Wyżyna Wołyńska i Podole) oraz Niziny Czarnomorskie. Od zachodu przesmyk ten zamykają Karpaty Wschodnie.

Nad Bałtykiem Wschodnim rozciągają terytoria trzech państw: Litwy, Łotwy i Estonii. Mimo niewielkiego potencjału gospodarczo-obronnego, państwa te mają istotne znaczenie strategiczne, gdyż na ich wybrzeżach znajdują się duże porty i bazy morskie (Kłajpeda, Lipowa, Ryga, Tallin), stwarzające stacjonującym w nich siłom morskim korzystne warunki sprawowania kontroli na Bałtyku Środkowym i Zatoce Fińskiej.

Obszar ten w przeszłości był przedmiotem zainteresowania różnych państw, zwłaszcza Rosji, Szwecji i Niemiec a także Polski. O panowanie na tym akwenie morskim prowadzono wielokrotnie wojny.

W okresie istnienia Układu Warszawskiego istniały tu bazy Floty Bałtyckiej Związku Radzieckiego. Z chwilą jego rozpadu i uzyskaniu niepodległości przez republiki nadbałtyckie Rosja została odepchnięta w ujęciu geograficznym od Bałtyku a jej Flota Bałtycka utraciła zaplecze. W tej sytuacji szczególnie dużego znaczenia dla tego państwa nabrała enklawa Obwód Kaliningradzki, z jej portami i bazami morskimi w Bałtiju i Kaliningradzie.

Terytorium Białorusi rozciąga się w środkowej części przesmyku bałtycko-czarnomorskiego. Obejmuje on dwa charakterystyczne obszary: pas wyżyn na północy i kotlinę Polesia na południu. Z tego powodu w przeszłości terytorium Białorusi odgrywało istotną rolę w stosunkach z sąsiadującymi państwami. Północna część była wykorzystana jako obszar komunikacyjny między Petersburgiem i Moskwą a Warszawą, natomiast południowa stanowiła barierę dla wojsk, rozdzielającą przesmyk bałtycko-czarnomorski na część północną i południową.

Obecnie terytorium Białorusi również ma duże znaczenie strategiczne, zwłaszcza dla Rosji. Północna jego część jest obszarem tranzytowym, przez który wiodą szlaki komunikacyjne łączące Rosję z Obwodem Kaliningradzkim (przez Litwę) i wieloma państwami Europy Zachodniej, natomiast południowa - Polesie - nadal stanowi barierę komunikacyjną

Terytorium Ukrainy zajmuje ponad połowę zwięzienia bałtycko-czarnomorskiego. W kierunku południkowym rozciąga się od Morza Czarnego do Polesia, w kierunku równoleżnikowym - od Karpat do Wyżyny Nadazowskiej. Ze względu na dużą rozciągłość równoleżnikową w znacznym stopniu ogranicza Rosji dostęp do Morza Czarnego.

Pojawienie się Ukrainy jako niepodległego państwa w Europie południowo-wschodniej stworzyło jakościowo inną sytuację w położeniu geostrategicznym jej sąsiadów. Posiada ona bowiem znaczny potencjał ludnościowy, ekonomiczny i wojskowy. Pod względem militarnym stanowi drugą po Rosji potęgę w tej części Europy. Przeżywa jednak duży kryzys gospodarczy i polityczny, co nie sprzyja likwidacji skutków jej wielowiekowej zależności od Rosji.

Na wybrzeżu czarnomorskim Ukraina dysponuje wieloma portami i bazami morskimi. Szczególnie duże znaczenie ma użytkowana przez Rosję baza w Sewastopolu, gdyż Półwysep Krymski, na którym się ona znajduje wrzyna się głęboko w morze i stwarza korzystne warunki do kontroli szlaków wodnych.

Z portów czarnomorskich Ukrainy wiodą tranzytowe szlaki komunikacji lądowej w głąb Rosji. Ponadto terytorium Ukrainy jest dla Rosji obszarem tranzytowym w jej stosunkach gospodarczych z państwami bałkańskimi.

Ukraina jako państwo czarnomorskie zgodnie z konwencją międzynarodową ma swobodny dostęp do Morza Śródziemnego przez cieśniny: Bosfor i Dardanele. Ma ona też bezpośrednie połączenie wodne z Niemcami za pośrednictwem Dunaju, którego wody mają status międzynarodowy. Wszystko to sprawia, że w rejonie Morza Czarnego powstała nowa sytuacja militarno-polityczna.

Ukraina dysponuje znacznym potencjałem gospodarczo-obronnym. Posiada wiele surowców strategicznych (węgiel kamienny, gaz ziemny, rudy żelaza, uranu i manganu, siarkę, sól potasową), które stanowią dobrą podstawę rozwoju przemysłu zbrojeniowego. Na jej terytorium znajduje się duży okręg przemysłowy o znaczeniu strategicznym. Jest to Donieckie Zagłębie Węglowe, które pod względem wielkości produkcji przewyższa Górnośląski Okręg Przemysłowy.

Ponadto Ukraina posiada doskonałe warunki rozwoju rolnictwa, dzięki czemu może w niedalekiej przyszłości stać się ważnym europejskim producentem artykułów żywnościowych.

Pod względem zasobów ludnościowych (52 mln osób) Ukraina zajmuje szóste miejsce w Europie (po Rosji, Niemczech, Włoszech, Wielkiej Brytanii

i Francji). Jest więc państwem o stosunkowo dużym potencjale ludnościowym. Uwzględniając zaś bazę surowcową należy uznać Ukrainę za państwo, które w przyszłości może odgrywać ważną rolę w całej Europie.

Odejście Ukrainy z Unii z Rosją znacznie osłabia tę ostatnią, pozbawiając ją jednego z głównych ośrodków produkcji rolnej i przemysłowej, w tym energetyki (5 elektrowni jądrowych), a także baz wojennych, portów czarnomorskich o dużym znaczeniu militarnym. Jeśli zdoła ona utrwalić swą niepodległość, zmieni tym samym w znaczący sposób układ sił w Europie środkowo-wschodniej. Ma to szczególnie znaczenie dla Polski, gdyż oznaczać będzie nie tylko decydujące osłabienie Rosji na arenie europejskiej, lecz także wzrost bezpieczeństwa naszego kraju na wypadek hipotetycznego odrodzenia się ekspansjonizmu niemieckiego. Sojusz polsko-ukraiński będzie bowiem w stanie zrównoważyć zagrożenie niemieckie lub rosyjskie.

Jak wynika z powyższego Ukraina ma obecnie bardzo duże znaczenie strategiczne i jest przedmiotem zainteresowania wielu państw. W przeszłości ziemie ukraińskie były przedmiotem zainteresowania Polski, Rosji, Turcji, Węgier, Czechosłowacji i Niemiec. Polska i Rosja dążyły do zajęcia żyznych obszarów Ukrainy i wyjścia nad Morze Czarne. Turcja uznawała Morze Czarne za swoje morze wewnętrzne i dążyła do opanowania jego wybrzeża północnego. Węgry i Słowacja zainteresowane były Zakarpaciem, Niemcy zaś uważały Ukrainę za spichlerz zbożowy. Sprzeczności interesów między tymi państwami doprowadzały do wojen między nimi, zwłaszcza pomiędzy Polską, Rosją i Turcją.

2.5. Region wschodnioeuropejski

Region wschodnioeuropejski obejmuje europejską część Rosji. Ukształtowanie powierzchni tego regionu jest mało urozmaicone, a średnia wysokość wynosi 170 m n.p.m. Mimo braku specyficznych form terenowych charakterystycznych dla Europy Zachodniej można tu wyróżnić kilka obszarów o dużym znaczeniu strategicznym. Należą do nich: przesmyk bałtycko-białomorski na północy, bałtycko-czarnomorski na zachodzie (omówiony wcześniej) i czarnomorsko-kaspijski na południu (rys. 2.3). Ponadto do obszarów

o dużym znaczeniu strategicznym można zaliczyć wspomniane już Pobrzeża Wschodniobałtyckie, Polesie i Pobrzeże Czarnomorskie oraz regiony o dużej koncentracji potencjału wojenno-ekonomicznego, do których należą: obszar centralny (moskiewski) i Ural.

Przesmyk Bałtycko-białomorski łączy Półwysep Skandynawski z Nizem Wschodnioeuropejskim. Szerokość jego ograniczają głęboko wcinające się w ląd Morze Białe i Zatoka Fińska. Na przesmyku tym znajdują się jeziora: Ładoga, Onega i Wygoziero połączone rzekami: Newą i Swir oraz kanałem bałtycko-białomorskim (Bielomor Kanał). Długość tej drogi wodnej wynosi 227 km, w tym znajduje się 37 km sztucznych kanałów oraz 190 km spiętrzonych jezior i zalanych koryt rzek. Kanał bałtycko-białomorskim łączy także w jeden system wodny Morze Czarne i Azowskie oraz Morze Kaspijskie poprzez Wołżańsko-Bałtycką Drogę Wodną.

Przesmyk kaspijsko-czarnomorski łączy Niż Wschodnioeuropejski z Bliskim wschodem, Rozciągają się tu jednak Góry Kaukaz, które w znacznym stopniu utrudniają komunikację z państwami Zatoki Perskiej.

Na sytuację strategiczną w Rosji znaczny wpływ wywierają ruchy niepodległościowe wielu narodów żyjących wewnątrz tego państwa. Największe napięcie występuje na Kaukazie Północnym (rys. 2.9), gdzie mieszka wiele grup narodowościowych, dążących do stworzenia państw narodowych. Ogólnie obszar ten o powierzchni 112 tys. km² zamieszkały jest przez 5,6 mln mieszkańców.

Drugie ognisko napięć znajduje w Regionie Wołżańsko-Uralskim, gdzie żyje około 12 mln osób. Wiodącą rolę w dążeniu do niepodległości odgrywają Tatarstan i Baszkortostan.

Trzecie ognisko napięć na tle narodowościowym występuje na południu Wschodniej Syberii. Dotyczy to głównie Sachy (Jakucji) oraz Tuwy, Chakacji i Buriacji.

Niezależnie od ruchów niepodległościowych w Federacji Rosyjskiej występują sprzeczności na tle narodowościowo-wyznaniowym, gdyż nastąpiło odrodzenie wielu wspólnot religijnych i życia religijnego. Największy konflikt istnieje pomiędzy prawostawem a islamem. Ruchy te osłabiają spójność wewnętrzną Rosji.

Ogółem Rosję zamieszkuje 148 mln osób, w tym w części europejskiej aż 116 mln, tj. ponad 71% ludności kraju. Rosja jest więc państwem o największym potencjale ludnościowym w Europie. Posiada bardzo bogate złoża różnych surowców naturalnych, w tym ropę naftową, gaz ziemny, diamenty, złoto i wiele innych. Rozciąga się na dwóch kontynentach, co predysponuje ją do uczestnictwa w układzie stosunków z wieloma państwami.

Rosja utrzymuje stosunki polityczne i gospodarcze z większością państw świata. Przedstawia własny sposób widzenia stosunków międzynarodowych i ułożenia współżycia między narodami. Ma też określone interesy narodowe i państwowe o zasięgu strefowym, regionalnym i globalnym.

Do pierwszego kręgu zainteresowań terytorialnych Rosji należą dawne republiki radzieckie, kraje nadbałtyckie oraz państwa Europy Środkowej i Wschodniej. Te trzy grupy państw, położone geograficznie najbliżej Rosji, mają tradycyjnie wielowiekowe powiązania. Rosja dąży do zachowania istniejącej infrastruktury wzajemnych relacji, jednak w traktowaniu tych trzech grup państw występują znaczne różnice.

Państwa Wspólnoty Niepodległych państw integrują się z Rosją na płaszczyźnie gospodarczej i wojskowej oraz politycznej i kulturalnej. W wymiarze docelowym zakłada się, że integracja doprowadzi do powiązań typu wspólnego rynku zachodnioeuropejskiego.

Rosja dąży do zapewnienia Wspólnocie Niepodległych państw statutu „pełnoprawnej” organizacji regionalnej, dysponującej własnymi siłami zbrojnymi.

Powiązania Rosji z państwami nadbałtyckimi - Litwą, Łotwą i Estonią - są nie mniejsze niż z państwami WNP. Państwa nadbałtyckie opowiedziały się jednak za pełną separacją i mimo powiązań gospodarczych nie chcą wiązać się instytucjonalnie ze względu na niechlubną przeszłość imperialną radziecką i carską.

Rosja stoi na stanowisku przestrzegania zasad OBWE przez państwa nadbałtyckie, niestosowania czystek etnicznych w stosunku do ludności rosyjskiej i nie traktowania Rosjan przebywających na ich terytorium jako cudzoziemców, lecz miejscowych obywateli.

W stosunku do państw Europy Środkowej i Wschodniej Rosja widzi możliwość ścisłej współpracy i powiązania politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Natomiast negatywnie ustosunkowuje się do kwestii zawiązywania przez te państwa sojuszy przeciwko innym państwom.

Krąg drugi obejmuje kraje wysoko rozwinięte półkuli północnej - Japonia, Europa Zachodnia, Stany Zjednoczone i Kanada. Rosja, dążąc do ułożenia dobrych stosunków z tymi krajami, nie dopuszcza do pomniejszania jej mocarstwowości z powodu osłabienia gospodarczego i militarne go.

Krąg trzeci - południowy, obejmuje kraje Bliskiego Wschodu, tj. Turcję, Iran, Indie, Pakistan i Chiny. Wszystkie te kraje położone są w pobliżu terytoriów Rosji i wiążą się różnymi więzami gospodarczymi i wojskowymi.

Rosja mimo osłabienia gospodarczego i militarne go nadal pozostaje mocarstwem atomowym o własnych interesach strategicznych. Wyznaje pogląd udziału rosyjskich sił zbrojnych w rozwiązywaniu konfliktów w państwach byłego Związku Radzieckiego. Potwierdzeniem tego jest obecność oddziałów wojskowych Rosji w 10 państwach WNP (Białoruś, Ukraina, Mołdawia, Gruzja, Armenia, Turkmenia, Tadżykistan, Kirgistan, Uzbekistan i Kazachstan)¹¹.

Mimo tak dużego terytorium Rosja nie ma korzystnego położenia strategicznego gdyż poza portami położonymi nad Morzem Barentsa ma ograniczone wyjście na ocean. Dostęp do Morza Bałtyckiego i Czarnego nie daje gwarancji wyjścia na wspomniany ocean, gdyż może ono mogą być łatwo zablokowane w cieśninach zachodniobałtyckich oraz Bosfor i Dardanele. Akweny te ułatwiają jednak Rosji stosunki handlowe nie tylko z państwami bałtyckimi i czarnomorskimi, lecz również z innymi państwami świata.

¹¹ E. Zieliński. *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe*. Wyd. Elipsa, Warszawa, 1994.

3. GEOSTRATEGICZNE POŁOŻENIE POLSKI

3.1. Położenie Polski w Europie

Ogólnie przyjmuje się, że terytorium Polski rozciąga się w środkowej części Europy. W sensie geograficznym jest to fakt, który trudno podważyć. Jednak w sensie geostrategicznym położenie terytorium Polski należy rozpatrywać z punktu widzenia jego znaczenia dla mocarstw światowych i regionalnych oraz państw sąsiednich, a także z punktu widzenia interesów naszego państwa.

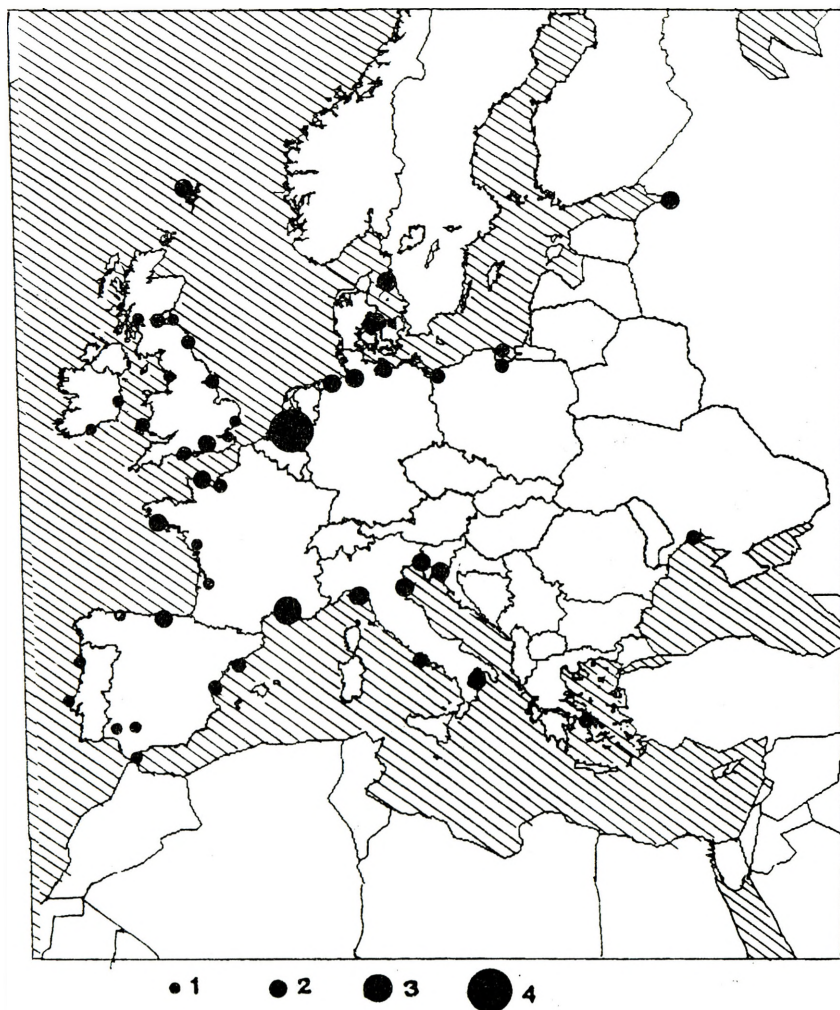
Rozpatrując położenie Polski w Europie należy więc dostrzec fakt dominacji Niemiec i Rosji na naszym kontynencie, a także geopolityczne interesy Stanów Zjednoczonych.

Polska jest państwem nadbałtyckim i ma korzystne warunki rozwoju transportu morskiego. Jednak Bałtyk jest morzem wewnętrznym i polskie porty znajdują się poza głównymi szlakami międzynarodowej komunikacji morskiej, co znacznie ogranicza ich możliwości rozwojowe (rys. 3.1). Ponadto wyjście z Bałtyku na Morze Północne i dalej na Atlantyk w określonej sytuacji może być zamknięte dla floty polskiej. W tej sytuacji rola Bałtyku w geostrategicznym położeniu Polski jest ograniczona.

Bałtyk ma jednak dla Polski trudne do przecenienia znaczenie ekonomiczne. Umożliwia on bowiem rozwijanie własnej żeglugi morskiej, zapewnia swobodę komunikacyjną między państwami nadbałtyckimi.

W transporcie lotniczym Polska, mimo korzystnego położenia na kontynencie europejskim, nie odgrywa istotnej roli. Wynika to przede wszystkim ze słabo rozbudowanej infrastruktury lotniskowej. Główne centra tego transportu znajdują się w Niemczech, Francji i Wlk. Brytanii (rys. 3.2).

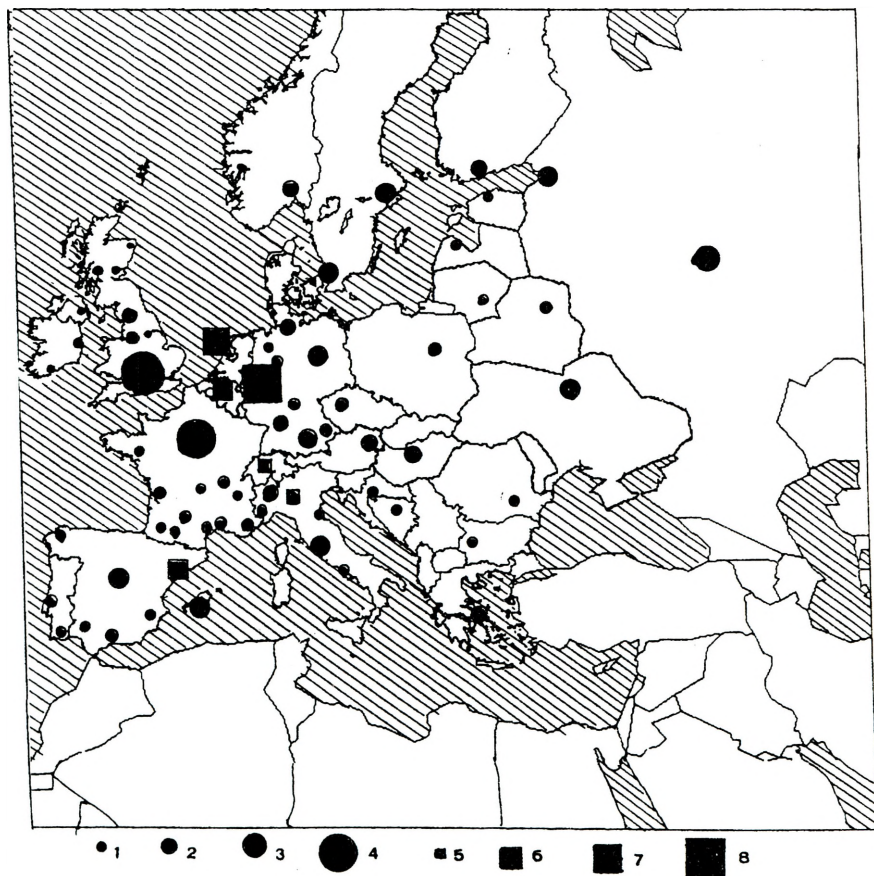
Polska ma bardzo korzystne warunki rozwoju transportu lądowego. Terytorium naszego kraju rozciągające się między Bałtykiem a Sudetami i Karpatami ma szerokość 400-600 km. Stanowi swego rodzaju korytarz komunikacyjny między Europą Zachodnią a Wschodnią. Istnieją tu korzystne warunki budowy dróg transeuropejskich łączących okręgi przesyłowe państw Europy Zachodniej z bazą surowcową, znajdującą się w Federacji Rosyjskiej.

Przetładunki w mln ton: 1-10; 2-50; 3-100; 4-250

Źródło: *Europa 2000*.

Rys. 3.1. Porty morskie i lotnicze w Europie

Pasażerowie w mln: 1-1; 2-5; 3-10; 4-25;
 Przewozy w tys. ton: 5-10; 6-100; 7-250; 8-500
 Źródło: *Europa 2000*

Rys. 3.2. Porty lotnicze w Europie

Terytorium Polski stanowi także dogodny obszar do rozwijania komunikacji lądowej w kierunku południkowym. Sprzyjają temu ukształtowanie terenu, kierunek biegu głównych rzek oraz obniżenie między Karpatami Zachodnimi a Sudetami, tj. Brama Morawska. Otwiera ona Polsce drogę do Europy Południowej i umożliwia jej włączenie się do transeuropejskiej sieci dróg łączących Europę Zachodnią z Bliskim Wschodem. Ponadto stwarza ona korzystne warunki do rozwijania połączeń drogowo-kolejowych państw nadbałtyckich (Litwy, Łotwy i Estonii) z państwami Europy Południowej (rys. 3.3).

Polska graniczy z siedmioma państwami (rys. 3.4) różnej wielkości, spośród których trzy: Niemcy, Rosja i Ukraina są od niej większe. Pozostałe - Litwa, Białoruś, Słowacja i Czechy są znacznie mniejsze od Polski, zarówno pod względem powierzchni, jak i liczby ludności. Podstawowe dane o tych państwach przedstawiono w tabeli 3.1.

Tabela 3.1

PODSTAWOWE DANE GEOGRAFICZNE O POLSCE I PAŃSTWACH SĄSIEDNICH

Państwo	Powierzchnia w tys. km ²	Liczba ludności w mln osób	Gęstość zaludnienia osoba/km ²	Mniejszości narodowe w %	Liczba miast z ludnością	
					od 100 tys. do 1 mln	powyżej 1 mln
Polska	312,7	38,6	123	1,3	42	1
Litwa	65,2	3,8	57	20,4	5	-
Białoruś	207,6	10,3	50	22,0	14	1
Ukraina	603,7	52,1	86	27,3	49	5
Słowacja	49,0	5,3	108	13,4	2	-
Czechy	78,9	10,3	131	6,0	7	1
Niemcy	357,0	81,4	228	8,1	85	3
Rosja, w tym:	17075,0	148,3	8,7	19,0	168	13
część europejska	4309,0	116,6	27,0	.	.	12
obwód kaliningradzki	15,1	1,0	67,0	.	1	.

Rys. 3.4. Polska i jej sąsiedzi

Jak wynika z tabeli 3.1. Polska znajduje się w sąsiedztwie państw o różnicowanym potencjale ludnościowym. Największym dysponują Rosja, Niemcy i Ukraina.

Uogólniając rozważania na temat położenia Polski w Europie można stwierdzić, że ze względu na warunki fizycznogeograficzne znajduje się ona w sytuacji specyficznej. Zajmuje bowiem kluczową pozycję w stosunkach handlowych między Wschodem i Zachodem oraz w ograniczonym zakresie między Północą i Południem. Jednak w sytuacji konfliktu zbrojnego w Europie Środkowej terytorium jej ze względu na istniejące warunki fizycznogeograficzne staje się obszarem działań zbrojnych.

3.2. Położenie Polski względem Rosji i Białorusi oraz Litwy

Położenie Polski względem Rosji^[1] uwarunkowane jest wieloma czynnikami. Do zasadniczych można zaliczyć sytuację wewnętrzną w tym kraju oraz położenie strategiczne Polski i Rosji względem siebie.

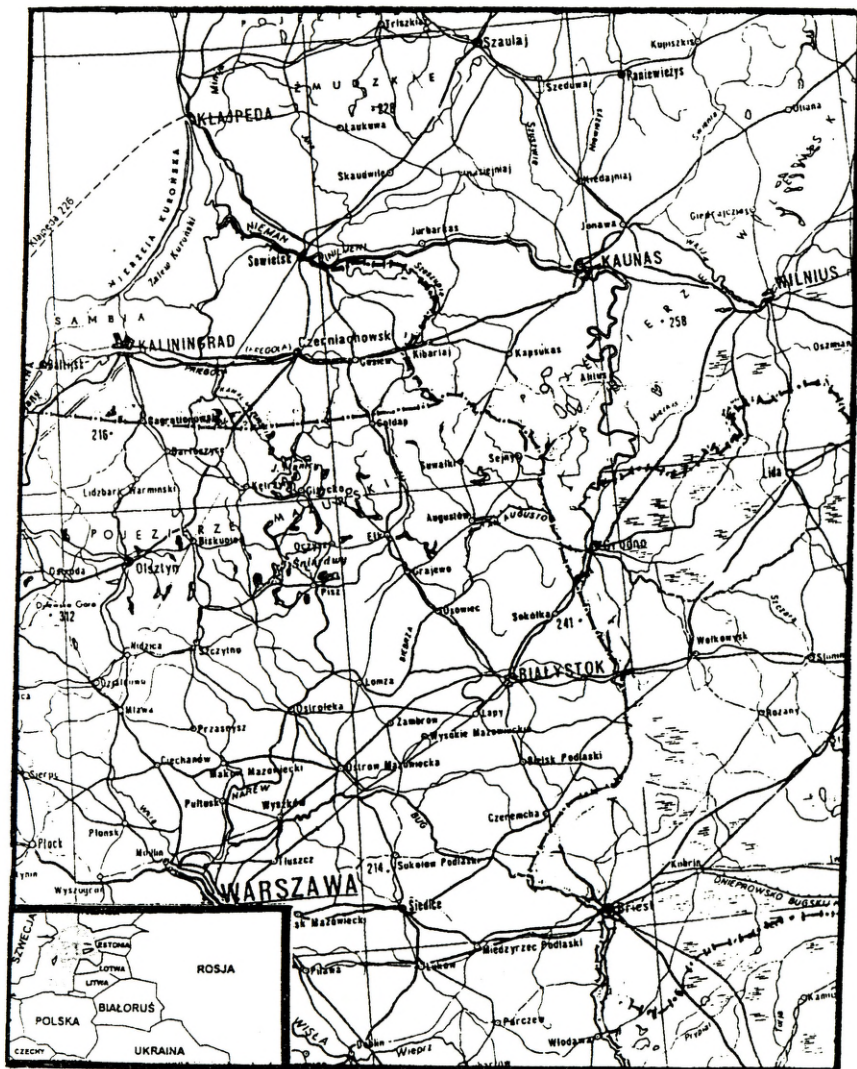
Rosja (rys. 3.5) po rozpadzie Związku Radzieckiego znalazła się w odmiennym położeniu geostrategicznym niż w okresie jego istnienia. Złożyło się na to wiele przyczyn, spośród których do najważniejszych można zaliczyć:

1. Powstanie niepodległych państw na przesmyku bałtycko-czarnomorskim.
2. Wycofanie I rzutu strategicznego sił zbrojnych z terytoriów państw europejskich.
3. Zmniejszenie potencjału wojenno-ekonomicznego.
4. Ruchy niepodległościowe wielu narodów żyjących wewnątrz Rosji.

W wyniku rozpadu Związku Radzieckiego na przesmyku bałtycko-czarnomorskim powstało sześć niepodległych państw. Są to: Litwa, Łotwa, Estonia, Białoruś, Ukraina i Mołdawia.

Nowopowstałe państwa nadbałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia) nie przystąpiły do Wspólnoty Niepodległych Państw i nie zgodziły się na stacjonowanie wojsk rosyjskich na ich terytorium, co w praktyce oznacza odepchnięcie Rosji od Bałtyku Wschodniego. Stworzyło to niekorzystną dla tego państwa sytuację strategiczną w rejonie Zatoki Fińskiej, gdyż wyjście z niej może być kontrolowane przez siły morskie znajdujące się w bazach położonych u jej wylotu, tj. w Tallinie (Estonia) i Hanko (Finlandia). Ponadto utrata przez Rosję baz i portów morskich na wschodnim wybrzeżu Bałtyku (Kłajpeda, Połaga, Ryga, Tallin) osłabiło jej pozycję strategiczną na Bałtyku Centralnym. Chcąc tę pozycję zachować, Rosja utworzyła w Obwodzie Kaliningradzkim specjalny obszar strategiczny, w którym utrzymuje znaczny potencjał militarny. Tym samym stanowi on dla Rosji instrument oddziaływania na Polskę.

Złożona sytuacja dla Rosji powstała także nad Morzem Czarnym. Powstanie niepodległej Ukrainy pogorszyło jej położenie strategiczne względem innych państw tego regionu. Skomplikowało także funkcjonowanie

Rys. 3.5. Położenie Polski względem Rosji, Litwy i Białorusi

Floty Czarnomorskiej, gdyż główne porty i bazy morskie znalazły się na terytorium Ukrainy. Mimo że zachowała ona bazę w Sewastopolu to jednak utraciła zaplecze, które znajduje się w głębi Rosji. W tej sytuacji wzrosła dla Rosji rola baz i portów znajdujących się na jej wybrzeżu, zwłaszcza Noworosyjska. Jest on jednak odsunięty daleko na wschód.

Powstanie niepodległej Białorusi spowodowało teoretycznie odsunięcie Rosji od Polski. Jednakże poprzez powołanie unii rosyjsko-białoruskiej Rosja stworzyła sobie jednolitą przestrzeń strategiczną sięgającą do granic Polski.

Rozpad Układu Warszawskiego i wycofanie I rzutu strategicznego z terytorium Niemiec, Polski i innych państw Europy Środkowej spowodowało konieczność przebudowy koncepcji obrony Rosji. Wynikła ona z faktu utworzenia narodowych sił zbrojnych w nowo powstałych państwach, skutkiem czego centralne okręgi wojskowe byłego Związku Radzieckiego stały się dla Rosji okręgami granicznymi. Zaistniała więc potrzeba przebudowy całych sił zbrojnych i zmiany dyslokacji wojsk.

W wyniku rozpadu Związku Radzieckiego uległ zmianie także potencjał wojenno-ekonomiczny, gdyż stał się on częścią każdego nowopowstałego państwa. Ludność Rosji licząca 148,6 mln stanowi zaledwie 51% ludności byłego Związku Radzieckiego. Ponadto wiele narodów obecnie mieszkających na terytorium Federacji Rosyjskiej dąży do uzyskania niepodległości (patrz rozdział 2). Potencjał ekonomiczny, w tym przemysł zbrojeniowy zmniejszył się o około 30%. Zmniejszeniu uległ także potencjał militarny (o około 1 mln żołnierzy), gdyż w każdym nowo powstałym państwie powstały wspomniane już narodowe siły zbrojne.

Na geostrategiczne położenie naszego kraju wpływają jednak nie tylko warunki społeczno-polityczne w Rosji, lecz także czynniki geograficzne, wśród których czołowe miejsce zajmuje wzajemne położenie Polski, Rosji, Białorusi i Litwy a także Ukrainy.

Polska graniczy z Rosją (Obwodem Kaliningradzkim) na odcinku 210 km. Granica ta jest łatwo przekraczalna, gdyż na całej swojej długości przebiega w terenie równinnym i otwartym, a płynące tu rzeki przecinają ją prostopadle (rys. 3.5). Granicę tę przecina znaczna liczba dróg - średnio jedno przejście

graniczne przypada na 9 km granicy. Jedynym elementem utrudniającym przekroczenie tej granicy na odcinku około 20 km jest Puszcza Romincka.

Granica z Litwą^[2] ma długość 102 km. Pod względem obronnym dla Polski jest ona korzystna, gdyż przyległy do niej teren jest silnie zalesiony i pocięty jeziorami.

Granica z Białorusią^[3] ma długość 407 km. Pod względem obronnym dla Polski jest ona niekorzystna, gdyż:

- w przeważającej części jest sztuczna i łatwo przekraczalna;
- główne węzły komunikacyjne (Grodno i Brześć) znajdują się po stronie białoruskiej;
- w rejonie Brześcia wcięta jest głęboko na zachód i odległość od niej do Warszawy wynosi zaledwie 150 km;
- teren przyległy do granicy po stronie polskiej nie ma dostatecznie dobrych walorów obronnych.

Łatwość przekraczania granicy rosyjsko-polskiej i białorusko-polskiej jest czynnikiem niekorzystnym dla Polski, gdyż stwarza ona siłom zbrojnym stacjonującym w Obwodzie Kaliningradzkim i Białorusi możliwość rozwijania działań zaczepnych na dwóch kierunkach zbiegających się w środku Polski.

Dla Rosji dużego znaczenia nabrało terytorium Białorusi, gdyż rozciąga się ono w środkowej części zwężenia (pomostu) bałtycko-czarnomorskiego, Ponadto krzyżują się na nim dwa wielkie kanały komunikacyjne: ze wschodu na zachód (z Moskwy przez Smoleńsk, Mińsk, Warszawę i dalej na zachód) oraz z północy na południe (z St. Petersburga do Kijowa i Odessy). Z tego powodu w przeszłości odgrywało ono kluczową rolę w strategii obrony Polski i Rosji, gdyż w oparciu o Polesie można było zbudować strefę buforową osłaniającą te państwa.

Obecnie rola omawianego obszaru jeszcze bardziej wzrosła, gdyż tędy wiodą rosyjskie rurociągi ropy naftowej i gazu na zachód oraz główne drogi samochodowe i kolejowe. Ponadto przez terytorium Białorusi wiodą szlaki komunikacyjne Rosji do jej enklawy - Obwodu Kaliningradzkiego, oddzielnego jednak przez terytorium Litwy i Polski.

Terytorium Litwy, mimo jego niewielkiej powierzchni, ma także istotne znaczenie strategiczne. Rozciąga się ono bowiem w środkowej części Pobrzeży Wschodniobałtyckich, skąd najwygodniej jest kontrolować szlaki komunikacji morskiej w środkowej i południowej części Bałtyku (rys. 3.5).

Przez terytorium Litwy wiodą także szlaki tranzytowe z Rosji do jej enklawy Obwodu Kaliningradzkiego oraz do portu w Kłajpedzie, z którego usług ona korzysta. Jednakże Litwa nie należy do Wspólnoty Niepodległych Państw i jej terytorium „rózcina” przestrzeń operacyjno-strategiczną Rosji, którą stanowi obszar Białorusi i Obwodu Kaliningradzkiego. Tym samym ogranicza jej swobodę komunikacyjną w bezpośrednim sąsiedztwie Polski. Jednakże siły morskie Rosji stacjonujące w bazach Obwodu Kaliningradzkiego (Baltijsk i Kaliningrad) mają dobrą podstawę wyjściową do blokady Zatoki Gdańskiej, głównie portów Trójmiasta. Ponadto mają możliwość kontroli szlaków komunikacji morskiej łączących porty polskie z portami Szwecji, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii. Natomiast siły lądowe mają dogodnie warunki blokady portów Trójmiasta od strony lądu oraz przecięcia szlaków komunikacyjnych łączących warszawski OP i GOP z portami Trójmiasta.

Uogólniając, można stwierdzić, że położenie strategiczne Polski względem Rosji jest niekorzystne. Sytuację tę nieco poprawia sąsiedztwo Polski z Litwą, gdyż jej terytorium rozcina przestrzeń strategiczną Rosji, obejmującą Obwód Kaliningradzki i Białoruś.

3.3. Położenie Polski względem Ukrainy

Ukraina^[4] jest państwem, na którego terytorium stykają się trzy „światy”:

- Europa Wschodnia;
- zdominowana przez żywioł rosyjski Eurazja;
- obszar czarnomorski.

Reprezentowane są one przez trzy religie: tj. prawosławie, katolicyzm i islam, które się wzajemnie przenikają i zarazem zwalczają. Znaczenie strategiczne Ukrainy wynika jednak nie tylko z tego specyficznego położenia jej

terytorium, lecz także potencjału gospodarczo-obronnego, jakim ten kraj dysponuje.

Terytorium Ukrainy rozciąga się między Morzem Czarnym i Azowskim na południu a Polesiem na północy (rys. 3.6). Na zachodzie opiera się o Karpaty Wschodnie, na wschodzie zaś sięga przesmyku kaspijsko-czarnomorskiego, czyli rejonu, w którym występują bogate złoża ropy naftowej i gazu ziemnego. Ma ono więc duże znaczenie strategiczne dla Rosji, gdyż nieco ogranicza jej dostęp do Morza Czarnego a ponadto stanowi dla niej obszar tranzytowy do państw Europy południowo-wschodniej.

Rys. 3.6. Ukraina i jej sąsiedzi

Szczególnie ważną rolę odgrywa Półwysep Krymski, który wciną się głęboko w Morze Czarne i umożliwia sprawowanie kontroli na nim. Ponadto leży on naprzeciw cieśnin Bosfor i Dardanele - jedyne przejścia wodnego z Morza Czarnego na Morze Śródziemne. Ma on więc dla Ukrainy duże znaczenie obronne, gdyż ułatwia jej kontrolę szlaków komunikacyjnych na Morzu Czarnym.

Ponadto Ukraina posiada doskonałe warunki rozwoju rolnictwa i dzięki temu może w niedalekiej przyszłości stać się ważnym europejskim producentem artykułów żywnościowych. Obszarami o najwyższym stopniu rozwoju są: cztery obwody - doniecki, dnipropropietrowski, lugański i charkowski na wschodzie kraju oraz lwowski na zachodzie i kijowski w części centralnej (rys. 3.7). Na wymienionych obszarach znajdują się najważniejsze okręgi przemysłowe Ukrainy. Są to: Doniecki Okręg Przemysłowy (Donbas), Nadnieprzański i Przykarpacki oraz powstający Lwowsko-Wołyński okręg górniczy, zwany także nadbużańskim okręgiem przemysłowym.

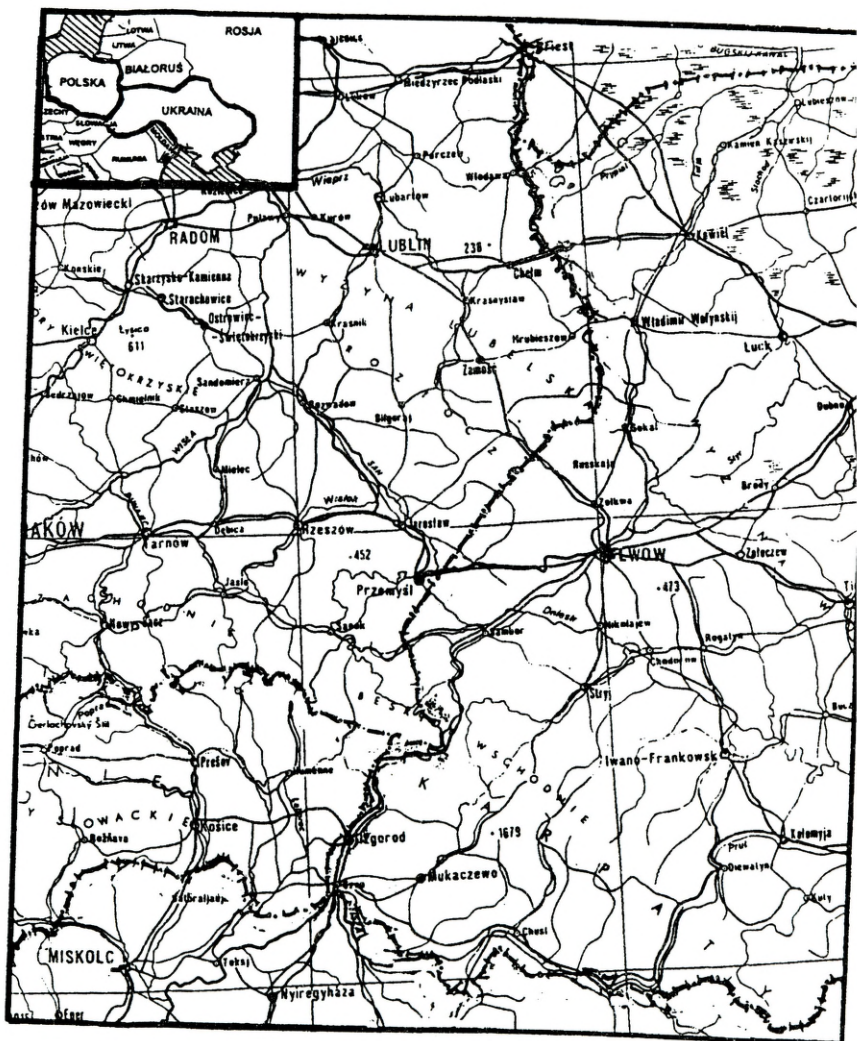
Polska graniczy z Ukrainą na odcinku długości 526 km. Granica ta ma zróżnicowany charakter - biegnie wzdłuż rzek na odcinkach o łącznej długości 250 km i gór 140 km. Długość granicy sztucznej, łatwo przekraczalnej, wynosi 136 km. Na uwagę zasługuje fakt, że po wschodniej stronie granicy znajduje się duży węzeł komunikacyjny, Lwów, zaś po zachodniej - Brama Przemyska - dogodne wejście na terytorium Polski (rys. 3.8).

Odległość od granicy państwowej do głównych okręgów polskich, Warszawy i GOP wynosi około 300 km, zaś do ukraińskich, Kijowa i Donbasu, odpowiednio 500 i 800 km. Ponadto w południowo-wschodniej części naszego kraju skoncentrowany jest przemysł zbrojeniowy.

Biorąc pod uwagę, że główny potencjał wojenno-gospodarczy Polski znajduje się w południowej i centralnej części kraju, Ukrainy zaś na wschodzie, można więc uznać, że położenie strategiczne Polski względem Ukrainy jest niekorzystne.

Niezależnie jednak od tego, terytorium Ukrainy może stanowić dla Polski obszar tranzytowy w jej stosunkach gospodarczych z państwami Europy południowo-wschodniej. Natomiast dla Ukrainy terytorium Polski jest obszarem tranzytowym z państwami Europy Zachodniej, głównie Niemcami.

Na uwagę zasługuje fakt, że Polska i Ukraina leżą na przesmyku bałtycko-czarnomorskim, stanowiącym korytarz komunikacyjny między portami Trójmiasta i Odessą. Jest to więc obszar, którym zainteresowane są obydwa państwa, Ukraina może korzystać z usług portów w Gdyni i Gdańsku natomiast Polska - z portu w Odessie.

Rys. 3.8. Położenie Polski względem Ukrainy

3.4. Położenie Polski względem Słowacji i Czech

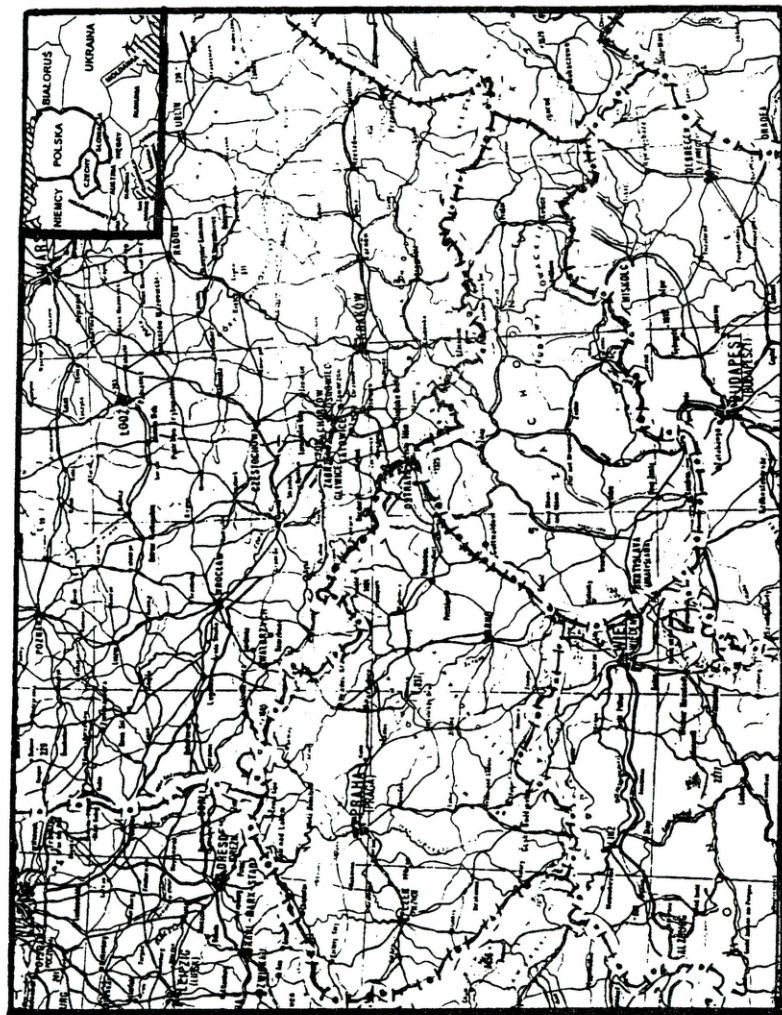
Terytorium Słowacji^[5] położone jest w środkowej części przesmyku bałtycko-czarnomorskiego (rys. 3.8), co przesądza o jego znaczeniu strategicznym. Południową część tego przesmyku stanowią trudno przekraczalne Karpaty Wschodnie. Natomiast na styku między Karpatami Wschodnimi i Zachodnimi istnieje obniżenie, które umożliwia przejście z Nizy Wschodnioeuropejskiego do Wielkiej Niziny Węgierskiej, a także z tej Niziny do Kotliny Sandomierskiej w Polsce. Ma więc terytorium Słowacji istotne znaczenie komunikacyjne, mimo jego górzystego charakteru. Szczególnego znaczenia nabiera południowa część kraju, która wyprowadza z Nizy Wschodnioeuropejskiego na Korytarz Wiedeński.

Przez terytorium Słowacji biegną więc równoleżnikowo szlaki transportowe (ropociąg i gazociąg oraz linia kolejowa i droga samochodowa) wiodące z Rosji przez Ukrainę do Austrii, Czech i Niemiec. Godzi się tu nadmienić, że na granicy słowacko-ukraińskiej istnieje jedna z największych w Europie baz przeładunkowych, wybudowana w okresie istnienia Związku Radzieckiego.

Terytorium Czech^[6] znajduje się w centralnej części kontynentu europejskiego, na przewężeniu bałtycko-adriatyckim (rys. 3.9). Zajmując centralne położenie w Europie mają Czechy duże znaczenie komunikacyjne, gdyż na ich terytorium przecinają się liczne szlaki transportowe (drogowe, kolejowe, rurociągowy) o kierunku wschód-zachód i północ-południe.

Szczególnie istotną rolę odgrywa terytorium Czech dla polskiego i niemieckiego tranzytu. Dla Polski najważniejsze znaczenie ma kierunek północ-południe, prowadzący przez Obniżenie Ostrawskie, Bramę Morawską i dolinę Morawy. Zabezpiecza on bowiem ruch przewozowy na południe Europy (do Włoch, Austrii, Węgier, Bułgarii i Słowenii). Dla Niemiec zaś większe znaczenie ma kierunek wschód-zachód, zgodnie z którym przebiegają rurociągi tranzytowe z Rosji do Republiki Federalnej Niemiec i dalej do Francji.

Granica Polski ze Słowacją wynosi 518 km a z Czechami 786 km. Prawie w całości przebiega ona wzdłuż masywów górskich Sudetów i Karpat.

Rys. 3.9. Położenie Polski względem Czech i Słowacji

Sudety, dzięki dużej liczbie przejść i przełęczy nie stanowią bariery komunikacyjnej. Mimo to, podobnie jak Karpaty osłaniają okręgi i ośrodki Polski południowej. Karpaty natomiast stanowią barierę komunikacyjną i pokonanie ich jest możliwe jedynie drogami, które występują tu dość rzadko. Między Sudetami i Karpatami występuje obniżenie, Brama Morawska, które stanowi najdogodniejsze przejście z Wielkiej Niziny Węgierskiej oraz Kotliny Czeskiej do Polski.

Tędy właśnie prowadzą główne szlaki komunikacyjne, łączące Polskę z państwami Europy Południowej. Z tego powodu, terytorium Czech i Słowacji stanowią dla Polski ważny obszar tranzytowy w jej stosunkach z państwami Europy Południowej.

Karpaty i Sudety, jak już wspomniano osłaniają okręgi i ośrodki przemysłowe, w tym GOP, od południa i stanowią naturalną przeszkodę terenową, łatwą do obrony. Karpaty stanowią barierę komunikacyjną i przekroczyć ich można po drogach wiodących przez przełęcze. Stosunkowo dogodny odcinek do przekroczenia znajduje się w Beskidzie Niskim, gdzie przełęcze położone są na wysokości około 600 m n.p.m.

Sudety w odróżnieniu od Karpat nie stanowią bariery komunikacyjnej. Przekroczenie ich jest możliwe na wielu odcinkach. Do najważniejszych należą: „Brama Lubawska”, Przełęcz Międzyzyleska i przełęcz „Polskie Wrota”.

Newralgicznym rejonem obszaru wzdłuż granicy południowej jest obniżenie między Karpatami i Sudetami, znajdujące się na przedłużeniu Bramy Morawskiej, które na terytorium Polski wyprowadza do Kotliny Oświęcimskiej i Bramy Krakowskiej oraz na Nizinę Śląską. Umożliwia ono rozwijanie działań zaczepnych na dwóch kierunkach: wzdłuż Wisły i Odry.

3.5. Położenie Polski względem Niemiec

Niemcy^[7] spośród sąsiadów Polski są jedynym krajem, który w wyniku przemian społeczno-politycznych w Europie nie uległy rozpadowi, a wręcz odwrotnie - nastąpiła integracja dwóch państw niemieckich. Zjednoczone Niemcy stały się pod względem liczby ludności drugim po Rosji mocarstwem Europy. Uzyskały także większą zwartość swego terytorium, co z ich

obronnego punktu widzenia jest bardzo korzystne. Co prawda, zwartość tę osłabia nieco wysunięte na zachód terytorium Czech (rys. 3.10), mimo to jest ona duża, gdyż współczynnik Millera¹² wynosi 2.4. Niemcy w wyniku zjednoczenia uzyskały dodatkowo dostęp do wybrzeża bałtyckiego na odcinku ponad 300 km i dzięki temu stworzyły swoim siłom morskim dobrą podstawę do działań na Bałtyku Południowym. Ponadto rozciągnęły strefę swoich wpływów na Chorwację, a tym samym na wybrzeże Adriatyku.

Granica Polski z Niemcami ma długość 467 km. Przebiega ona wzdłuż najkrótszej linii łączącej Bałtyk z Sudetami (rys. 3.10) i pod względem obronnym jest dla naszego kraju korzystna, gdyż:

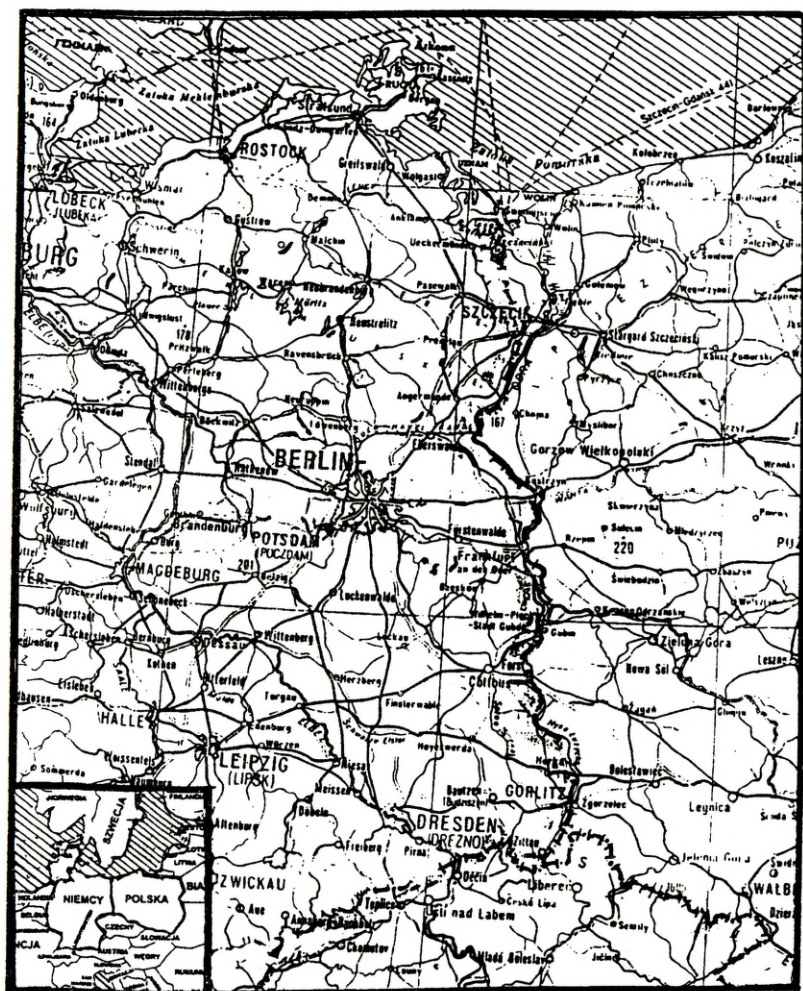
- linia granicy przebiega wzdłuż naturalnych przeszkód terenowych;
- obrona tej rubieży ma silne oparcie skrzydeł na północy o Zalew Szczeciński, na południu o Sudety;
- teren wzdłuż granicy umożliwia organizowanie kolejnych rubieży obrony (są to wzniesienia i rzeki Przedgórze Sudeckiego, Bory Dolnośląskie, Pojezierze Lubuskie i Pojezierze Myśliborskie).

Granica morska na zachodzie na wielu odcinkach stwarza korzystne warunki do wysadzania desantów morskich. Jednak w głębi wybrzeża występuje teren lesisto-jeziorny, stwarzający dogodne warunki do obrony.

Mimo korzystnej granicy do obrony położenie strategiczne Polski względem Niemiec jest niekorzystne, zarówno na lądzie, jak i na morzu.

Terytorium Niemiec rozciąga się od Bałtyku i Morza Północnego po Alpy i dla Polski stanowi obszar tranzytowy w jej stosunkach gospodarczych z pozostałymi państwami Europy Zachodniej. Ponadto strefa wpływów niemieckich rozciąga się na państwa leżące w przesmyku bałtycko-adriatyckim i w przypadku konfliktu państwo to może w zasadniczy sposób ograniczyć Polsce swobodę komunikacji lądowej z pozostałymi krajami Europy Zachodniej. Niekorzystna sytuacja dla Polski istnieje również na morzu. Niemcy,

¹² Współczynnik Millera - stosunek długości granic państwowych do obwodu koła o powierzchni równoważnej terytorium kraju.

Rys. 3.10. Położenie Polski względem Niemiec

dysponując bazami morskimi nad Bałtykiem, mają doskonale warunki kontroli szlaków komunikacyjnych wiodących z portów polskich w kierunku Morza Północnego. Bazy te stwarzają siłom morskim Niemiec dobrą podstawę do działań na Bałtyku Południowym, w tym do zamknięcia cieśnin zachodniobałtyckich (Fehmarnbełt i Sund) oraz blokady Zatoki Pomorskiej. W powyższej sytuacji rola Bałtyku dla polskiej żeglugi morskiej może być znacznie ograniczona.

Niemcy w porównaniu do Polski znajdują się więc pod względem położenia geograficznego w sytuacji uprzywilejowanej. Na północy mają dostęp do dwóch mórz, przy czym Kanał Kiloński umożliwia im swobodne przetrzymywanie sił z jednego akwenu do drugiego. Natomiast dzięki Półwypowi Jutlandzkiemu mają możliwość swobodnego wyjścia na Półwysep Skandynawski.

Bałtyk umożliwia Niemcom także wymianę handlową z Rosją, Litwą, Łotwą i Estonią z pominięciem terytorium Polski. Niemniej jednak terytorium Polski stanowi dla Niemiec ważny obszar tranzytowy w ich stosunkach gospodarczych z Rosją, Białorusią i Ukrainą. Co prawda, szlaki komunikacji lądowej na Ukrainę prowadzą także przez Czechy i Słowację oraz Austrię, Węgry i Rumunię to jednak istnieje tam bariera komunikacyjna w postaci Karpat. Natomiast terytorium Polski pod względem komunikacyjnym jest bardziej dostępne.

3.6. Próba porównania geostrategicznego położenia Polski współczesnej i Polski okresu międzywojennego

Obszar i granice państwowe

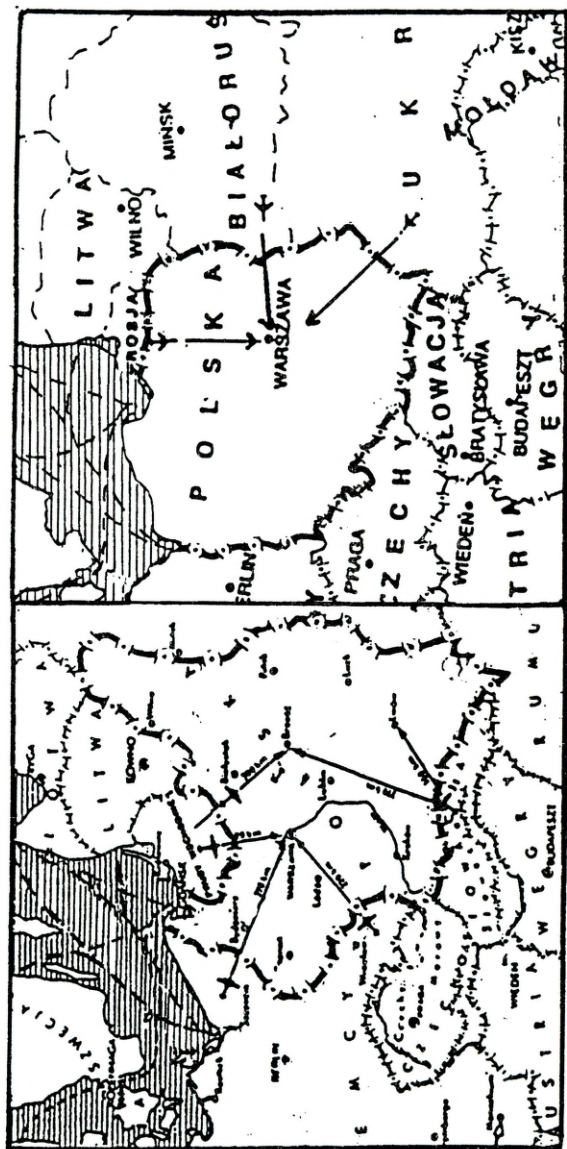
Terytorium II Rzeczypospolitej zajmowało powierzchnię 389,7 km². Około 269 tys. km² (69%) tego obszaru stanowiły ziemie zaboru rosyjskiego, 78 tys. km² (20%) austriackiego i 43 tys. km² (11%) niemieckiego. W wyniku zmian terytorialnych po II wojnie światowej Polska utraciła na rzecz Związku Radzieckiego około 180 tys. km², a uzyskała kosztem Niemiec 104 tys. km² (27%). Obszar Polski zmniejszył się w stosunku do wyżej podanego o ponad 77 tys. km² (13%) i wynosi 312,7 tys. km² (z wodami terytorialnymi 313,9 tys. km²).

W wyniku tych zmian terytorium Polski zostało przesunięte na zachód. Radykalnej zmianie uległ jego kształt (rys. 3.11). Stało się ono zwarte, dzięki czemu granice państwowe skróciły się o około dwa tysiące km. W II Rzeczypospolitej na 1 km granicy państwowej przypadało 70 km² powierzchni, a obecnie 88 km², co z obronnego punktu widzenia jest korzystniejsze.

Rys. 3.11. Kształt terytorium II Rzeczypospolitej i Polski współczesnej

Charakter granicy II Rzeczypospolitej z Niemcami był bardzo niekorzystny dla Polski. Długość jej w sierpniu 1939 r. wynosiła 2638 km (49,4%, czyli połowę długości granic państwowych), w tym z Prusami Wschodnimi 607 km. Protektoratem Czech i Moraw 88 km, ze Słowacją 638 km. Na południu granica ta przebiegała przez Górny Śląsk, na północy zaś, blisko jedyne polskiego większego portu, jakim była Gdynia. Ponadto wygięcie linii granicznej w głąb terytorium Polski na Dolnym Śląsku, Pomorzu i w Prusach Wschodnich stworzyło Niemcom dogodne obszary do koncentracji wojsk i rozwijania przez nie działań zaczepnych na kierunkach zbiegających się koncentrycznie w Warszawie (rys. 3.12).

Rys. 3.12. Dogodne kierunki uderzeń

Współczesna granica z Niemcami ma długość 467 km, co stanowi tylko 17% granicy okresu międzywojennego z tym państwem. Ponadto jest ona dogodna do obrony, gdyż:

- biegnie wzdłuż przeszkód wodnych, tj. Odry i Nysy Łużyckiej;
- osłaniają ją od północy szeroki Zalew Szczeciński, a od południa Sudety;
- przecina największe zwężenie Nizy Środkowoeuropejskiego między Bałtykiem a pasem wyżyn i gór średniej wysokości;
- teren przyległy do granicy sprzyja organizowaniu obrony;
- główne centra administracyjno-polityczne i gospodarcze (w tym stolica kraju) są od niej znacznie oddalone.

Granica wschodnia II Rzeczypospolitej ze Związkiem Radzieckim w 1939 r. miała długość 1 412 km (25,5%) i w większości była sztuczna. Dużą wartość obronną miał jej odcinek środkowy, przebiegający przez Polesie.

Granica z Niemcami i Związkiem Radzieckim, dwoma państwami wrogimi Polsce, przed wybuchem wojny łącznie miała długość 4 050 km (73% granic państwowych), czyli więcej niż wynosi długość współczesnych granic naszego kraju. Ponadto kształt terytorium II Rzeczypospolitej był wyjątkowo niekorzystny dla jej obronności, gdyż „występ poznański”, „korytarz wileński” i „zaleszczyki” mogły być łatwo odcięte od reszty kraju.

Współczesna granica wschodnia, z państwami WNP i Litwą również ma charakter sztuczny. Długość jej wynosi 1 257 km (35% granic państwowych), w tym z Ukrainą - 529 km (14,8%), Białorusią - 416 km (11,5), Litwą - 103 km (2,8%) i Rosją (Obwód Kaliningradzki - 210 km (5,9%).

Kształt tej granicy i charakter ogólnie są niekorzystne dla Polski, gdyż umożliwiają stworzenie zagrożenia na trzech kierunkach zbiegających się koncentrycznie w Warszawie. Swym charakterem przypomina nieco zachodnią granicę II Rzeczypospolitej, która również umożliwia Niemcom rozwiniecie działań zaczepnych na trzech koncentrycznie zbiegających się kierunkach. Jednak powstanie w Europie Wschodniej niepodległych państw, zwłaszcza Ukrainy, stworzyło nową sytuację geostrategiczną w tym regionie i poprawiło nieco geostrategiczne położenie naszego kraju względem Rosji.

Granica południowa II Rzeczypospolitej z Rumunią, Węgrami i Słowacją opierała się o Karpaty. Współczesnej granica południowa, ze Słowacją i Czechami, opiera się o Karpaty i Sudety.

Obszary przylegające do gór od północy miały dla II Rzeczypospolitej i mają obecnie duże znaczenie gospodarczo-obronne, gdyż są one silnie uprzemysłowione, gęsto zaludnione i posiadają dobrze rozwiniętą sieć komunikacyjną. Tu znajduje się zasadniczy potencjał gospodarczy kraju, w tym wiele surowców strategicznych.

Podsumowując rozważania dotyczące geostrategicznego położenia II Rzeczypospolitej Polskiej należy także nadmienić, że w okresie międzywojennym, oprócz państw wrogich, kraj nasz sąsiedował z państwami jemu nieprzychylnymi. Były nimi Litwa, Wolne Miasto Gdańsk, a także Węgry, które wzięły udział w wojnie po stronie Niemiec. Długość granic z tymi państwami łącznie wynosiła 907 km (z Litwą 509 km, Wolnym Miastem Gdańsk 121 i Węgrami 277), tj. 17% ogółu granic. Oznacza to, że łączna długość granic II Rzeczypospolitej z państwami jej wrogimi i nieprzychylnymi wynosiła aż 4 957 km, co stanowiło 90% granic państwowych. Pozostałe 10% stanowiły granice z Rumunią i Łotwą oraz granica morska.

Struktura narodowościowa

Liczba ludności Polski w 1939 r. według szacunków wynosiła 35,1 mln. Dokładna jej struktura nie jest znana, gdyż ostatni spis ludności w II Rzeczypospolitej wykonano w 1931 r., przy czym badanymi cechami m.in. były wyznanie i język ojczysty a nie narodowości (narodowość badana była w spisie 1921 r.). Przyjmując za podstawę procentowy wskaźnik ludności według języka i wyznania z 1931 r. można określić przybliżoną liczbę mniejszości narodowych, zamieszkujących Polskę w 1939 r. (tabela 3.2).

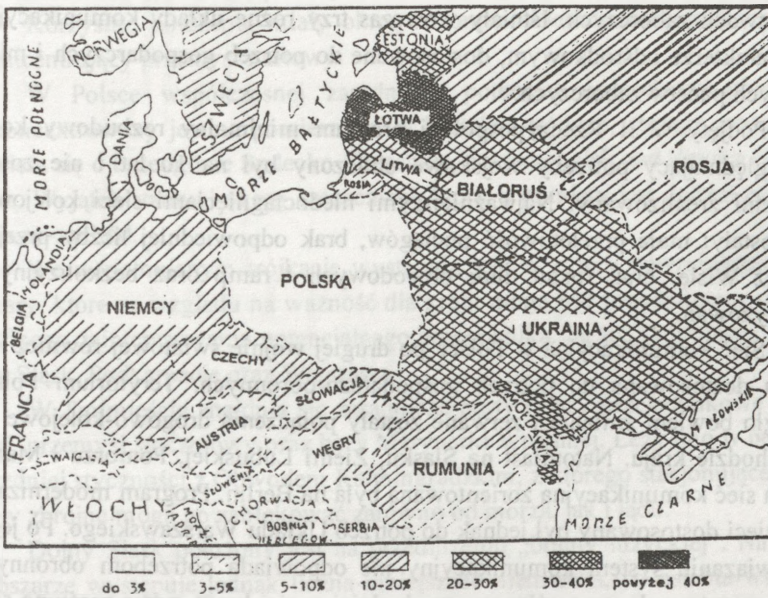
Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3.2 mniejszości narodowe w II Rzeczypospolitej stanowiły ponad 30% ludności kraju.

Rzeczpospolitą Polską zamieszkuje niewiele ponad 1 mln osób ludności niepolskiej, co stanowi zaledwie 3% ludności kraju. W porównaniu z liczbą ludności okresu międzywojennego mniejszości te stanowią zaledwie 10% ich poprzedniego stanu, a w porównaniu z krajami sąsiednimi (rys. 3.13) procentowy ich udział jest najmniejszy.

Tabela 3.2

**SZACUNKOWA LICZBA LUDNOŚCI POLSKI WEDŁUG JĘZYKA
NA PODSTAWIE WYNIKÓW SPISU 1931 R.**

Język ojczysty	W % ogółu ludności w 1931 r.	Szacunkowa liczba ludności w 1939 r.
polski	68,9	24,2
ukraiński	10,1	3,6
ruski	3,8	1,3
białoruski	3,1	1,1
rosyjski	0,4	0,1
niemiecki	2,3	0,8
żydowski i hebrajski	8,6	3,0
inne	2,8	1,0
Ogółem	100,0	35,1

Rys. 3.13. Udział mniejszości narodowych w ogólnej liczbie ludności kraju

Położenie komunikacyjne i infrastruktura transportowa

Terytorium II Rzeczypospolitej rozciągało się między Bałtykiem, a Karpatami, na przesmyku bałtycko-czarnomorskim. Południową część tego przesmyku zajmowała neutralna Rumunia, co stwarzało Polsce korzystną sytuację komunikacyjną w kierunku Morza Czarnego. Jednak cały przesmyk bałtycko-adriatycki wraz z Bramą Morawską, znajdował się w strefie wpływów niemieckich. W tej sytuacji terytorium Niemiec stanowiło zasadniczy obszar tranzytowy dla państw Europy północnej i południowej oraz zachodniej i wschodniej. Terytorium Polski pełniło tę rolę jedynie w relacji wschód-zachód, gdyż niewielkie fragment wybrzeża z jednym portem, Gdynią, i Karpaty na południu nie sprzyjały rozwojowi komunikacji o kierunku południkowym.

Niezbyt korzystne położenie komunikacyjne II Rzeczypospolitej nad Bałtykiem osłabiało znaczenie sieci komunikacyjnej, która była spuścizną po państwach zaborczych. Istniały wówczas trzy różne układy komunikacyjne o charakterze odśrodkowym, dostosowane do potrzeb gospodarczych i militarnych państw zaborczych.

Podjęty w II Rzeczypospolitej program minimalny rozbudowy kolei uwzględniający potrzeby wojskowe obliczony był na 10 lat i nie został w pełni zrealizowany. Najważniejszymi niedociągnięciami sieci kolejowej pozostały: mała przelotowość pociągów, brak odpowiedniej liczby przejść przez Wisłę, brak rokad, linii obwodowych i ramp oraz bezkolizyjnych skrzyżowań.

Sieć komunikacyjna w Polsce po drugiej wojnie światowej również nie była dostosowana do potrzeb gospodarczo-obronnych. Terytorium Polski uległo bowiem zmianie i zerwane zostały połączenia drogowo-kolejowe na wschodzie kraju. Natomiast na Śląsku, Ziemi Lubuskiej, Pomorzu i Mazurach sieć komunikacyjna zorientowana była na Berlin. Program modernizacji tej sieci dostosowany był jednak do potrzeb Układu Warszawskiego. Po jego rozwiązaniu system komunikacyjny nie odpowiada potrzebom obronnym. Dotyczy to zwłaszcza północno-wschodniej części kraju, gdzie zarówno sieć kolejowa, jak i drogową jest stosunkowo rzadka.

Ponadto słabością współczesnej sieci komunikacyjnej w naszym kraju nadal pozostały: mała przepustowość dróg, mała liczba przejść przez Wisłę, brak rökad we wschodniej części kraju, brak obwodnic i bezkolizyjnych skrzyżowań.

Położenie centrów gospodarczych i zasobów surowców strategicznych

Położenie centrów gospodarczych i zasobów surowców strategicznych w II Rzeczypospolitej było niekorzystne z militarnego punktu widzenia. Dotyczy to nie tylko Górnego Śląska, lecz także Warszawy i Łodzi (rys. 3.14).

Góry Śląsk z obfitymi złożami węgla kamiennego, a także złożami cynku i ołowiu znajdował się w strefie bezpośredniego zagrożenia nieprzyjaciela.

Okręg warszawski, koncentrując produkcję zbrojeniową, przemysł metalowy i chemiczny, znajdował się zaledwie 120 km od Prus Wschodnich. Natomiast Łódź, centrum przemysłu odzieżowego, około 200 km od Śląska.

Korzystne położenie miały okręg radomsko-kielecki oraz podkarpacki koncentrujący przemysł naftowy.

W Polsce współczesnej zasadniczy potencjał gospodarczo-obronny skoncentrowany jest na powierzchni w kształcie trójkąta, którego podstawa opiera się o Przedgórze Sudecko-Karpackie, a wierzchołek nad Zatoką Gdańską. Wyjątek stanowi okręg szczeciński, który wysunięty jest daleko na północny-zachód.

We wspomnianym trójkącie występują jednak cztery newralgiczne obszary, które ze względu na ważność dla kraju mogą być przedmiotem szczególnego zainteresowania potencjalnego przeciwnika. Są to: Trójmiasto, Dolny Śląsk, Podkarpacie oraz Warszawa.

W Trójmieście znajdują się zasadnicze porty i bazy przeładunkowe Polski, przemysł stoczniowy oraz bazy Marynarki Wojennej. Leży ono w bezpośredniej styczności z Obwodem Kaliningradzkim, z którego stacjonujące tam siły zbrojne mogą go zablokować zarówno od morza, jak i lądu.

Dolny Śląsk położony jest na przedłużeniu „bramy łużyckiej”. Na tym obszarze występuje jednak liczna mniejszość niemiecka, co osłabia walory obronne tego terenu. Zajęcie obszaru Dolnego Śląska przez potencjalnego przeciwnika otwiera mu drogę na Góry Śląsk oraz w kierunku Warszawy.

Podkarpacie Wschodnie obejmuje głównie polski przemysł zbrojeniowy oraz zagłębie siarkowe - surowiec strategiczny. Leży na kierunku „bramy wołyńskiej”, naprzeciw obniżenia między Karpatami Zachodnimi i Wschodnimi (Beskidy Niskie), gdzie znajdują się stosunkowo dogodne przejścia z Nizy Wschodnioeuropejskiego do Wielkiej Niziny Węgierskiej oraz z Wielkiej Niziny Węgierskiej do Kotliny Sandomierskiej w Polsce (przez Wyżynę Ondawską w Słowacji).

Warszawa natomiast, duży okręg przemysłowy oraz centrum życia politycznego, administracji i finansowego, leży zaledwie 150 km od granicy wschodniej.

ZAKOŃCZENIE

Geostrategiczne położenie Polski na przestrzeni wieków ulegało zmianom, będących następstwem przesuwania się jej granic państwowych oraz rozszerzania przez państwa sąsiednie strefy swych wpływów na różne regiony Europy.

W wyniku zmian granic państwowych dokonanych po drugiej wojnie światowej, terytorium Polski uległo przesunięciu na zachód i zmienił się jego kształt. W konsekwencji tego polepszyły się warunki obronne zachodniej części kraju, gdyż granica z Niemcami oparta została o naturalne rubieże terenowe i skrócona (w stosunku do okresu międzywojennego) aż czterokrotnie.

Pogorszeniu uległy jednak warunki obronne we wschodniej części kraju. Utrata znacznych obszarów na rzecz Związku Radzieckiego i oparcie granicy (na wielu jej odcinkach) o sztucznie wytyczoną linię spowodowały niekorzystne zmiany w strategicznym położeniu Polski względem tego państwa. Z jednej strony skrócona została odległość do stolicy naszego kraju, z drugiej zaś - powstała możliwość rozwijania przez siły zbrojne potencjalnego przeciwnika działań zbrojnych na trzech kierunkach koncentrycznie zbiegających się w środku Polski. Sytuacja ta uległa zmianie po rozpadzie Związku Radzieckiego. Powstanie niepodległych państw nadbałtyckich osłabiło położenie strategiczne Rosji nad Bałtykiem. Powstanie zaś niepodległej Ukrainy osłabiło nie tylko pozycję Rosji na Morzu Czarnym, ale także poprawiło położenie strategiczne Polski. Skróciła się bowiem granica polsko-rosyjska o ponad 500 km, a nowo powstała granica, rosyjsko-ukraińska, wymagać będzie osłony przez obydwa państwa. Ogólnie można więc przyjąć, że strategiczne położenie Polski względem Rosji uległo nieznacznej poprawie, jednak nadal jest ono niekorzystne.

PRZYPISY

[1] Federacja Rosyjska

Federacja Rosyjska zajmuje wschodnią część Europy i północną część Azji. Obszar Federacji Rosyjskiej ma 17 mln km², tj. 67% terytorium byłego Związku Radzieckiego. Zamieszkuje ją 148,3 mln osób (51% ludności b. ZSRR). Średnia gęstość zaludnienia kraju wynosi 9 osób/1 km², a części europejskiej 27 osób/km².

Europejska część Rosji ma 4,3 mln km² i jest 13,7 razy większa od terytorium Polski. Zamieszkuje ją 116,4 mln osób (78% ludności kraju), tj. 3 razy więcej niż w naszym kraju.

Rozciągłość równoleżnikowa terytorium Rosji przekracza 10 tys. km, a południkowa 3,7 tys. km (bez wysp Arktyki). Tak duża rozciągłość terytorium państwa stwarza różne problemy zarówno natury gospodarczej (trudności transportowe), jak i obronnej (np. obrona powietrzna), umożliwiała jednak rozśrodkowanie sił i środków.

Strukturę państwa tworzy 89 podmiotów, w tym: - 21 republik; - 10 okręgów autonomicznych (narodowościowych); - 6 krajów; - 2 miasta wydzielone (Moskwa i Petersburg); - 49 obwodów; - 1 obwód autonomiczny (żydowski)¹³.

W europejskiej części Rosji grupuje się 3/4 ludności kraju, w tym ponad połowa na obszarze ograniczonym od wschodu i północy przez rzekę Wołgę oraz linię kolejową Moskwa-Petersburg, zajmującym tylko 13% powierzchni państwa.

Ponad 10% ludności Rosji koncentruje się w dwóch aglomeracjach miejskich - Moskwie i Petersburgu.

Największa gęstość zaludnienia występuje w obwodach Regionu Centralnego (62 osoby/km²), najmniejsza zaś w obwodach Regionu Północnego (5 osób/km² w dorzeczu Dwiny i Peczory obniża się do 1 osoby/km²).

¹³ W obwodzie tym w 1993 roku Żydzi stanowili zaledwie 4% ogółu ludności.

Rosja, wbrew powszechnie panującej opinii, jest dość jednolita pod względem narodowościowym, gdyż Rosjanie stanowią ponad 82% ludności kraju. Mniejszości nierosyjskie są jednak reprezentowane przez około 100 narodowości. Łączna liczba tych narodowości wynosi ponad 27 mln osób.

Najliczniejsze mniejszości narodowe to: Tatarzy (5,5 mln osób), Ukraińcy (4,3), Czuwasze (1,8), Baszkirzy (1,3), Białorusini (1,2), Mordwini (1,1), Czeczeńcy (0,9), Niemcy (0,8), Udmurtowie (0,7), Maryjczycy (0,6) i Kazachowie (0,6 mln osób).

Mniejszości narodowe w Rosji to ludność nie tylko napływowa, rozprzestrzeniona na całym jej terytorium, lecz także ludność rdzenna, tworząca większe skupiska w otoczeniu rosyjskim. Do obszarów takich należą Kaukaz Północny, Powołże, północna część Rosji europejskiej oraz Syberia. Większość żyjących tam narodów utraciła swą niepodległość w wyniku imperialnej polityki Rosji.

Sieć osadnicza w Rosji jest rzadka, gdyż w 1995 r. było 1079 miast, w tym 32 bardzo dużych (powyżej 500 tys. mieszkańców), wśród których 13 z liczbą ludności powyżej 1 mln.

Rosja należy do państw bardzo zasobnych w surowce mineralne. Do podstawowych surowców paliwowo-energetycznych Rosji należą: ropa naftowa, gaz ziemny i węgiel kamienny. Głównymi zagłębiami ropy naftowej są: Zachodniosyberyjskie, Timańsko-Peczorskie i Wołżańsko-Urałskie. Gaz ziemny występuje na Powołżu i Kaukazie Północnym, w Zagłębiu Timańsko-Peczorskim, w południowej części Uralu (złoża orenburskie) oraz w zachodniej i wschodniej Syberii (złoża Urengojskie, Jamburskie, Zapolarne, Miedwieskie) oraz złoża na półwyspie Jamal.

Do największych zagłębi węglowych należą: kuźnieckie i peczorskie. Rosja ma dobrze rozwiniętą energetykę. w 1994 r. ogólna moc elektrowni wynosiła 215 mln kW, w tym ciepłych 150, wodnych 44 i jądrowych 21 mln kW. Większość energii (67%) była wytworzona w europejskiej części Rosji. Przemysł metalurgiczny skoncentrowany jest głównie w rejonach występowania rud żelaza i metali kolorowych. Złoża tych surowców występują w Środkowym i Południowym Uralu, w rejonie Kurska, na Półwyspie Kola,

w Karelii, Syberii (Norylsk, Zabajkale) na Zakaukaziu i wielu innych regionach.

Hutnictwo metali nieżelaznych rozwinięte jest we wszystkich okręgach przemysłowych Rosji, głównie jednak na Uralu.

Przemysł elektromaszynowy i chemiczny skoncentrowany jest w okręgu moskiewskim i petersburskim oraz na Uralu i Powołżu. Natomiast przemysł petrochemiczny zlokalizowany jest głównie w zagłębieniach ropy naftowej oraz na obszarach, na których jest na nią największe zapotrzebowanie.

Przemysł zbrojeniowy jest dobrze rozwinięty. Zakłady przemysłu zbrojeniowego są w dużej mierze częścią cywilnych przedsiębiorstw produkcyjnych. Ponadto w Rosji znajduje się wiele zakładów zajmujących się wyłącznie produkcją zbrojeniową. Są to kompleksy wojskowo-zbrojeniowe, wspomniane już miasta: Arzamas-16, Czelabińsk-65, Czelabińsk-70, Tomsk-7, Niżnaja Tura, Werknij - Nejwiński i inne.

Do największych okręgów przemysłowych w Rosji należą: centralny, uralski, nadwołżański i petersburski.

Centralny okręg przemysłowy jest najstarszym a jednocześnie najnowocześniejszym okręgiem przemysłowym Rosji. Skupia on 1/3 krajowej produkcji samochodów, 1/4 telewizorów, 3/4 tkanin bawełnianych, 2/3 lnianych. Największym ośrodkiem tego okręgu jest Moskwa (aglomeracja - 11 mln mieszkańców). W skład okręgu, oprócz miast satelickich, wchodzi także ośrodki z obwodów sąsiednich, jak Włodzimierz, Riazan, Tuła, Kaługa, Twer i inne.

Uralski okręg przemysłowy ma układ linearny i ciągnie się od Sierowa na północy poprzez Niżny Tagił i Jekaterynburg do Czelabińska na południu. Jego przedłużeniem w południowej części są ośrodki przemysłowe w strefie Magnitogorska i Orska a na zachodzie ośrodki wzdłuż Kamy - od Solikomska do okolic Permu.

Najważniejszą gałęzią przemysłu na Uralu jest hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych. Rozwinięty jest w nim przemysł metalowy, maszynowy oraz środków transportu.

Nadwołżański okręg przemysłowy obejmuje kilkanaście ośrodków, z których najważniejszymi są: Samara, Niżny Nowogród, Uljanowsk, Togliatti,

Saratów, Kazań i inne. W okręgu tym skoncentrowany jest przemysł petrochemiczny i środków transportu.

Petersburski okręg przemysłowy obejmuje aglomeracje Petersburga oraz miasta sąsiednie. W okręgu tym dominują gałęzie przemysłu wymagające wysoko kwalifikowanej siły roboczej, w tym przemysł stoczniowy.

[2] Litwa

Litwa położona jest nad Bałtykiem w dorzeczu Niemna. Graniczy z Łotwą (610 km), Białorusią (724 km), Polską (103 km) i Rosją (obwodem kalininradzkim (303 km). Granica morska wynosi 99 km.

Powierzchnia kraju wynosi 65,2 tys. km² (prawie pięciokrotnie mniejsza od terytorium Polski) i zamieszkała jest przez 3,8 mln mieszkańców. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 57 osób/km² (dwukrotnie mniejsza niż w Polsce).

Litwini na Litwie stanowią 80% ludności kraju. Najliczniejszą mniejszością narodową są Rosjanie, których udział w strukturze narodowościowej Litwy wynosi ponad 9%. Mieszkają głównie w Wilnie, Kownie i Kłajpedzie (30% mieszkańców), oraz na pograniczu z Białorusią (w rejonach: jezior skim, ignalińskim i święciańskim).

Polacy stanowią drugą pod względem liczebności grupę etniczną. (7% ludności Litwy) i mieszkają głównie wzdłuż pogranicza litewsko-białoruskiego (w rejonie solecznikowskim stanowią 80% ludności rejonu a w wileńskim 63%) oraz w środkowej części kowieńszczyzny.

Strukturę sieci osadniczej stanowi 114 miast, które pod względem administracyjnym dzielą się na miasta republikańskie (11 miast, w tym 5 z liczbą ludności powyżej 100 tys. mieszkańców każde), miasta rejonowe (81 miast z liczbą ludności od 1 do 50 tys.) oraz miasta - osiedla (22 z liczbą ludności od 2 do 30 tys.). Największymi miastami są: Wilno (590 tys. mieszkańców), Kowno (429 tys.), Kłajpeda (206 tys.), Szawle (148 tys.) i Poniewież (132 tys.).

Największymi ośrodkami przemysłowymi są Wilno, Kowno, Kłajpeda i Poniewież. Wytwarzają one 70% ogólnej wartości produkcji przemysłowej.

Przemysł paliwowo-energetyczny bazuje na rosyjskiej ropie naftowej dostarczanej ropociągiem i gazie ziemnym dostarczany gazociągiem z Ukrainy.

Węgiel kamienny natomiast importowany jest z Polski i Ukrainy.

Ogólna długość linii kolejowych wynosi około 3 tys. km, a średnia gęstość sieci kolejowej 4,6 km/100 km² powierzchni. Szerokość torów kolejowych wynosi 1524 cm.

Najważniejszymi liniami są: linia wiodąca z Warszawy do Petersburga przez Grodno (na Białorusi), Wilno, Święciany i Dyneburg (Łotwa) oraz linia z Dyneburga (na Łotwie) przez Poniewież i Szawle do Kłajpedy.

Ogólna długość dróg samochodowych o twardej nawierzchni wynosi 35,8 tys. km a średnia gęstość sieci drogowej 32 km/100 km² (w Polsce 109/100 km²).

Długość autostrady wynosi 376 km. Biegnie ona z Kłajpedy do Kowna i Wilna oraz w kierunku Mińska (Białoruś). Budowana jest także autostrada łącząca Wilno z Rygą., która będzie w przyszłości przedłużona do Kaliningradu.

Drogi wodne śródlądowe mają długość 788 km. Najważniejszą drogą wodną jest Niemen. Droga ta przez rzekę Minię i Kanał Kłajpedzki ma bezpośrednie połączenie z portem morskim w Kłajpedzie, a poprzez sieć kanałów poniżej Tylży - z dorzeczem Pregoty.

Największym portem żeglugi śródlądowej jest Kowno. Ogólnie jednak znaczenie transportu śródlądowego dla gospodarki kraju jest niewielkie.

[3] Białoruś

Białoruś leży w zachodniej części Nizu Wschodnioeuropejskiego. Graniczy z pięcioma państwami. Długość granic państwowych wynosi 2969 km, w tym: z Polską 399 km (13,1%), Ukrainą 975 km (32,9%), Rosją 990 km (33,3%), Łotwą 143 km (4,9%) i Litwą 562 km (15,8%).

Powierzchnia terytorium Białorusi wynosi 207,6 tys. km i zamieszкана jest przez 10,3 mln osób. Ponad 60% powierzchni kraju leży na wysokości 100-200 m n.p.m. a wzgórza rzadko przekraczają 300 m n.p.m. Białoruś jest więc krajem nizinnym, pozbawionym gór oraz dostępu do morza.

Pod względem administracyjnym kraj dzieli się na obwody (siedem obwodów) i rejony (143). Miast powyżej 100 tys. mieszkańców jest 14 w tym jedno (Homel) liczące ponad 0,5 mln osób, jedno (Mińsk) liczące około 1,7 mln mieszkańców.

Średnia gęstość zaludnienia wynosi 50 osób/km². Jest ona jednak zróżnicowana i waha się od 36 osób/km² (w obwodzie witebskim) do 81 osób/km² (w obwodzie mińskim).

Białorusini na Białorusi stanowią 77,9% ogółu ludności, Rosjanie 13,2%, Polacy 4,1%, Ukraińcy 2,9%, Żydzi 1,1% i inni 0,8%. Liczbę Polaków na Białorusi ocenia się na 426 tys. osób. Według szacunków działaczy polonijnych jest ich ponad 600 tys., a według informacji kościelnych 800-900 tys.

Białoruś należy do państw ubogich w surowce mineralne. Posiada nieznaczne pokłady ropy (wydobycie roczne 2 mln t) i gazu ziemnego oraz rudy żelaza. Ma natomiast duże zasoby soli potasowej i kamiennej.

Przemysł białoruski rozwinął się głównie w oparciu o rosyjskie surowce. Kraj ten w okresie istnienia Związku Radzieckiego specjalizował się w produkcji traktorów i samochodów ciężarowych o dużej ładowności, a także wojskowych pojazdów mechanicznych.

Energetyka Białorusi rozwija się głównie na bazie torfu.

Największym okręgiem przemysłowym jest Mińsk z dwoma sąsiednimi ośrodkami Żodino i Borysów. W omawianym okręgu znajduje się trzy elektrownie ciepłne.

Sieć komunikacyjna na Białorusi jest słabo rozwinięta. Łączna długość dróg o nawierzchni twardej wynosi 48,4 tys. km a średnia gęstość sieci drogowej 23 km/100 km². Największa jest w obwodzie mińskim, najmniejsza zaś w obwodzie brzeskim i homelskim.

Sieć kolejowa ma gęstość 2,7 km/100 km². Linie kolejowe mają szerokość 1524 mm. Z tego powodu zachodzi konieczność zmiany podwozi w transportach kolejowych na granicy z Polską. Największą gęstość sieci kolejowej ma obwód brzeski, natomiast najmniejszą miński.

Pozostałe rodzaje transportu odgrywają mniejszą rolę niż transport drogowo-kolejowy. Na transport wodny śródlądowy przypada około 1,5% przewozów, a na lotniczy poniżej 0,1%. Natomiast istotną rolę odgrywa transport

rurociągowy, gdyż przez terytorium Białorusi bieżą dwa ropociągi. Są to: ropociąg „Przyjaźń” z zagłębia wołżańsko-uralskiego w Rosji do Polski i Niemiec oraz jego odgałęzienie do Połocka. Drugi ropociąg biegnie także z Rosji przez Połock i Nowy Połock do państw nadbałtyckich.

Przez terytorium Białorusi biegnie także gazociąg z Daszawy (Ukraina) na Litwę i do obwodu kaliningradzkiego oraz do Moskwy przez Mińsk.

Drugi gazociąg biegnie także z Ukrainy północno-wschodniej do Mińska.

[4] Ukraina

Ukraina położona jest w południowo-zachodniej części Niżu Wschodnioeuropejskiego. Długość jej granic lądowych wynosi 4,6 tys. km, w tym: z Polską 526 km, Słowacją 96 km, Węgrami 103 km, Rumunią 531 km (362 km na zachodzie i 169 na południu), Mołdawią 939 km, Rosją 1576 km i Białorusią 891 km. Granica morska ma długość 2782 km.

Powierzchnia Ukrainy wynosi 603,7 tys. km² i zamieszkała jest przez 52,1 mln osób. Pod względem powierzchni zajmuje drugie miejsce w Europie (po Rosji), a pod względem liczby ludności - szóste.

Rozciągłość terytorium Ukrainy z zachodu na wschód wynosi około 1300 km (dwukrotnie więcej niż w Polsce) a z północy na południe 900 km (półtorakrotnie). Z powodu tak dużej rozciągłości klimat Ukrainy charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem - od nadmiernie wilgotnego do suchego oraz od górskiego do śródziemnomorskiego.

Terytorium Ukrainy dzieli się na 24 obwody i jedną republikę autonomiczną (Krym), a obwody na powiaty (486, w tym 129 miejskich).

Średnia gęstość zaludnienia Ukrainy wynosi 86 osób/km², jednak rozmieszczenie ludności jest nierównomierne. Największe skupienie ludności występuje w następujących obwodach: donieckim (202 osoby/km²), dnipro-pietrowskim (123), ługańskim (108) i charkowskim (101) oraz lwowskim (127), czerniowieckim (117) i iwano-frankowskim (105). Ponadto w obwodzie kijowskim średnia gęstość zaludnienia wynosi 158 osób/km², jednak ludność skupiona jest głównie w Kijowie (2654,6 tys. osób).

Najmniejszą gęstość zaludnienia mają obwody: czernihowski (43,7 osób/km²) i chersoński (45,3).

Struktura narodowościowa Ukrainy jest niekorzystna, gdyż mniejszości narodowe stanowią ponad 27% ogółu ludności kraju. Szczególnie niekorzystna jest rozmieszczenie ludności rosyjskiej, która skoncentrowana jest we wschodniej oraz południowej części kraju.

W obwodzie ługańskim Rosjanie stanowią 45% ludności obwodu, w donieckim 44%, charkowskim 33%, zaporoskim 32%, odeskim 27%, dnipropietrowskim 24%, chersońskim 20%, mikołajewskim 19%, kirowogradzkim 12%. Na Krymie Rosjanie stanowią aż 67% jego ludności, a w Kijowie 21%.

Sieć osadniczą Ukrainy tworzy 441 miast, 915 osiedli typu miejskiego i 28 858 osiedli wiejskich. Najwięcej miast o znaczeniu krajowym i obwodowym występuje w obwodach: donieckim (28), ługańskim (14) i dnipropietrowskim (13). Do obwodów o największym zagęszczeniu miast i osiedli należą lwowski (87) i tarnopolski (74), a o najmniejszym chersoński (25) i żytomierski (33). Miast powyżej 100 tys. mieszkańców jest na Ukrainie 49, w tym od 100 do 200 tys. 16, od 200 - do 500 - 23, od 500 - do 1000 - 5 i powyżej 1 mln - 5.

Ukraina posiada bogatą i urozmaiconą bazę surowców mineralnych. Do najważniejszych należą: węgiel kamienny i brunatny, gaz ziemny i ropa naftowa; rudy żelaza, manganu, rtęci i uranu; siarka, sól kamienna i potasowa.

Ukraina ma także sprzyjające warunki do rozwoju rolnictwa, gdyż 65% powierzchni kraju zajmują urodzajne czarnoziemy. Nieco mniej korzystne są warunki klimatyczne, zwłaszcza na południu, gdzie występuje deficyt wody.

Surowce występują głównie we wschodniej oraz zachodniej części kraju i tam też powstały główne okręgi i ośrodki przemysłowe. Są to obwody: doniecki, ługański, dnipropietrowski, charkowski, lwowski, czerniowiecki i iwano-frankowski.

Największym zagłębiem węglowym jest Donbas a metalurgicznym Krzywy Róg. Hutnictwo żelaza skoncentrowane jest w trzech rejonach: donieckim, naddnieprzańskim i nadazowskim.

Gęstość sieci kolejowej waha się od 1,6 km/100km² w obwodzie hersońskim do 6,7 km/100 km² w donieckim. Średnia gęstość tej sieci wynosi 3,8 km/100 km². W uprzemysłowionych obwodach Ukrainy wschodniej wynosi ona 4,8 km/100 km², a zachodniej - 3,7 km/100 km². W pozostałych obwodach jest mniejsza.

Średnia gęstość sieci drogowej o twardej nawierzchni wynosi 26,0 km/100 km. Największa gęstość występuje w obwodach: lwowskim, czerniowieckim, tarnopolskim, donieckim, chmielnickim, iwano-frankowskim i dniepropietrowskim, w których przekracza 30 km/100 km². Najmniejsza gęstość tej sieci jest w chersońskim, mikołajewskim i czernichowskim, gdzie spada poniżej 20 km/100 km².

Długość dróg wodnych śródlądowych wynosi około 4 tys. km. Najważniejszą drogą wodną jest Dniepr (981 km), na którym znajduje się 6 sztucznych zbiorników wody, tworzących tzw. Kaskadę dnieprowską o łącznej pojemności 44 km³. Wzdłuż tej magistrali powstały największe na Ukrainie porty rzeczne (Kijów, Czerkasy, Krzemieńczuk, Dniepropietrowsk, Zaporozże i Nikopol).

Sieć rurociągów na Ukrainie jest stosunkowo dobrze rozwinięta. Ogólna długość rurociągów wynosi 11,7 tys. km, w tym 2 tys. km ropociągów, 1,9 tys. km rurociągów do przesyłania gotowych produktów i 7,8 tys. km gazociągów.

Ukraina ma także dobrze rozwiniętą sieć lotnisk. Łącznie znajduje się w tym kraju ponad 700 lotnisk (cywilnych i wojskowych), w tym 100 użytkowanych w sposób ciągły. 111 lotnisk posiada ulepszoną powierzchnię pasa startowego. Długość pasa startowego powyżej 3,6 km mają trzy lotniska, w przedziale 2,4÷3,6 km - 81 i w przedziale 1,2÷2,4 km - 78.

Flota morska Ukrainy liczy około 400 statków (powyżej 1000 DWT). Około 250 jednostek o łącznej wyporności ponad 4 mln DWT operuje na Morzu Czarnym.

Największym portem morskim jest Odessa, skąd wiodą międzynarodowej linie żeglugowe do wielu innych portów.

Doniecki Okręg Przemysłowy (Donbas) obejmuje obszar o powierzchni około 30 tys. km². Znajduje się tu ponad 80 miast, w tym około 50 z liczbą

ludności do 50 tys. osób, 17 - z liczbą 50-100 tys., 8 - z liczbą 100-200 tys., 3 - z liczbą 200-500 tys. i 3 - z liczbą powyżej 500 tys. Ogólnie liczba ludności tego okręgu wynosi około 7 mln osób, tj. 13% ludności Ukrainy.

Do największych ośrodków Donbasu należą: Donieck (1186 tys. mieszkańców), Ługańsk (504 tys.), Makijewka (424 tys.) Gorłowska (335 tys.), Kramatorsk (206 tys.), Słowiańsk (238 tys.), Siewierodoneck (135 tys.), Ałczewsk (129 tys.), Lisieczyńsk (127 tys.), Jenakijewo (120 tys.), Łucz (115 tys.), Stachanow (114 tys.) i Konstantynowka (106 tys.).

W Okręgu Donieckim skoncentrowane jest głównie górnictwo węgla kamiennego i hutnictwo żelaza. Wydobywa się tam także sól kamienną i rudę rtęci. W okręgu tym rozwinięty jest przemysł maszynowy i metalowy (produkujący głównie maszyny i urządzenia dla hutnictwa i górnictwa) oraz koksochemiczny i chemiczny, a także rolnictwo typu miejskiego. Na uwagę zasługuje fakt, że wyroby omawianego okręgu stanowią w eksporcie Ukrainy ponad 20%.

Naddnieprzański Okręg Przemysłowy obejmuje obszar o powierzchni 24 tys. km² (4% powierzchni kraju) zamieszkały przez około 4 mln osób (8% ludności Ukrainy). Do największych ośrodków tego okręgu należą: Dniepropietrowsk (1 186 tys. mieszkańców), Zaporozże (900 tys.), Krzywy Róg (737 tys.), Dnieprodzierżyńsk (286 tys.), Nikopol (161 tys.).

W okręgu Naddnieprzańskim skoncentrowane jest górnictwo oraz hutnictwo żelaza i manganu. Rozwinął się tu przemysł metalowy, maszynowy, elektrotechniczny, chemiczny i spożywczy. Wyroby tego okręgu stanowią około 15% towarów eksportowanych przez Ukrainę.

[5] Słowacja

Słowacja położona jest w centralnej części Europy, na przewężeniu bałtycko-czarnomorskim. Graniczy z Polską (długość granicy 518 km), Ukrainą (98 km), Węgrami (679 km), Austrią (127 km) i Czechami (265 km).

Powierzchnia kraju wynosi 490 tys. km² i w większości jest górzysta. Średnia wysokość powierzchni kraju wynosi 397 m n.p.m. i jest dwukrotnie większa niż w Polsce (173 m n.p.m.). Tereny położone na wysokości powy-

zej 300 m n.p.m. obejmują około 60% powierzchni kraju. Wysokie góry występują głównie w środkowej części kraju. Na wschodzie i zachodzie natomiast występują niewielkie obszary nizinne, będące fragmentami Kotliny Panońskiej.

Terytorium Słowacji dzieli się na 3 kraje (województwa), 36 okręgów (powiatów) i 2 miasta wydzielone (Bratysława i Koszyce).

Średnia gęstość zaludnienia wynosi 108 osób/km². Rozmieszczenie ludności jest jednak bardzo nierównomierne. Najmniejsza gęstość zaludnienia występuje w górach i na pogórzach (około 42 osoby/km²), a największa w nizinach rzecznych i kotlinach śródgórskich, gdzie przekracza 150 osób/km². Ludność koncentruje się głównie w miastach i ośrodkach przemysłowych.

Słowacy stanowią ponad 85% ludności kraju. Spośród mniejszości narodowych najliczniejszą grupę stanowią Węgrzy (11,3%) i Czesi (2,3%). Węgrzy zamieszkują rejon wzdłuż południowej granicy państwa. W niektórych powiatach, na przykład Dunajska Streda i Komarna tworzą skupiska przekraczające 75% ludności regionu.

Sieć osadniczą Słowacji tworzy około 7 tys. miejscowości, w tym 120 miast. Na jej układ w dużym stopniu wypłynęły warunki fizycznogeograficzne. Na ogół przeważają małe miejscowości, o liczbie mieszkańców nie przekraczającej 1000 osób. Miast z ludnością w przedziale 50-100 tys. jest 7 a powyżej 100 tys. - 2 (Bratysława 440 tys. i Koszyce 101 tys.).

Słowacja należy do państw ubogich w surowce mineralne. Posiada niewielkie pokłady ropy naftowej i gazu ziemnego, rudy żelaza, antymonu i magnezytu, złoża rud ołowiu, cynku i miedzi oraz soli kuchennej. Importuje węgiel kamienny i brunatny z Czech, rudę żelaza, ropę naftową i gaz ziemny z Rosji, boksyty z Węgier, miedź i żelazo-nikiel z Albanii oraz węgiel kamienny i rudę żelaza z Ukrainy.

Przemysł skoncentrowany jest w 3 ośrodkach, z których największymi są: Bratysława i Koszyce.

Długość dróg samochodowych w Słowacji wynosi 18,1 tys. km. Średnia gęstość sieci drogowej wynosi 37 km/100 km². Gęstość ta jest zróżnicowana; najmniejsza w obszarach górskich, większa w dolinach. Najważniejsze zna-

czenie mają dwie drogi o kierunku równoleżnikowym (północna i południowa), łączące Słowację z Ukrainą i Czechami oraz trzy o kierunku południkowym łączące ten kraj z Polską, Węgrami i Czechami.

Długość linii kolejowych wynosi 3,7 tys. km a średnia gęstość sieci 7,5 km/100 km². Zelektryfikowanych jest 1,1 tys. km linii a około 1 tys. km to trasy dwu- i wielotorowe.

Do najważniejszych linii kolejowych należy linia równoleżnikowa, która biegnie z Czerny nad Cisą (gdzie na granicy z Ukrainą znajduje się największy lądowy port przeladunkowy) przez Koszyce, Poprad, Żylinę i dalej do Czech, oraz dwie linie łączące Bratysławę z Czechami i Węgrami. W ostatnich latach coraz większego znaczenia nabiera połączenie Bratysławy z Wiedniem.

Przez terytorium Słowacji przebiegają dwa rurociągi tranzytowe. Ropociąg „Družba” prowadzi z Rosji przez Ukrainę. Rozgałęzia się w rejonie Plavecký Pater i dalej biegnie do Austrii, Czech i Niemiec. Gazociąg biegnie także z Rosji do Austrii, Czech i Niemiec.

Obszarami o największym potencjale gospodarczo-obronnym są północno-zachodnia część kraju (Żylin, Martin, Dubnica) oraz rejon Bratysławy.

[6] Czechy

Czechy położone są w środkowej części Europy, na przesmyku bałtycko-adriatyckim. Powierzchnia kraju wynosi 78,9 tys. km² i zamieszкана jest przez 10,3 mln osób. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 131 osób/km².

Czechy sąsiadują w czterema państwami, tj. Polską, Słowacją, Austrią i z Niemcami. Długość granic państwowych wynosi 2310 km, w tym z Polską - 762, Słowacją - 272, Austrią - 466 i Niemcami - 810 km. Terytorium państwa ma kształt pięcioboku, wydłużonego na kierunku wschód-zachód. Rozciągłość równoleżnikowa wynosi 493 km a południkowa - 278 km.

Średnia wysokość powierzchni kraju wynosi 345 m n.p.m. i jest dwukrotnie większa niż Polski. Obszary nizinne (do 300 m n.p.m.) obejmują 24,1% powierzchni kraju, wyżynne i góry niskich (300-800 m n.p.m.) - 71,6%, obszary górskie (powyżej 800 m n.p.m.) - 4,3%.

Pod względem administracyjnym Czechy dzielą się na 8 krain (województw), 70 okresów (powiatów) i 6196 obci (gmin).

Rozmieszczenie ludności jest nierównomierne. Największa gęstość zaludnienia występuje na obszarach nizinnych, tj. w dolinach rzek oraz kotlin górskich, a najmniejsze w górach.

Struktura narodowościowa Czech jest korzystna, gdyż Czesi stanowią 94,6% ludności republiki. Spośród mniejszości narodowych Słowacy stanowią 3,8% ludności kraju, a Polacy i Niemcy po około 0,4%.

W Czechach występuje ponad 15 tys. jednostek urbanistycznych (miast, wsi i osiedli). Miast o liczbie ludności 50-100 tys. mieszkańców jest 15 (1993 r.), a z liczbą ludności powyżej 100 tys. - 7 (Praga - 1217 tys. osób, Brno - 394, Ostrawa - 327, Pilzno - 172, Olomuniec - 107, Liberec - 103 i Hradec Kralove -101 tys.). Łącznie w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców żyje 23,4% ludności kraju.

Największą aglomeracją miejską jest Praga (pražsko-středočeska), w skład której wchodzi także miasta znajdujące się w odległości 30-35 km od stolicy.

Do dużych ważnych aglomeracji należą: ostrawska, brneńska, uestecko-mostecko-chomutowska i kilka innych.

Czechy należą do krajów niezbyt zasobnych w surowce mineralne. Występują tu: węgiel kamienny i brunatny, ruda żelaza i metali nieżelaznych (srebro, miedź, nikiel, ołów, antymon, uran, wolfram, cynk) oraz piryty, azbest, magnezyt, sól kuchenna, kaolin i inne. Wiele z tych surowców występuje w niewielkich ilościach i są importowane z innych krajów. Należą do nich m.in.: ruda żelaza (z Rosji, Ukrainy i Brazylii), cynk (z Polski, Kazachstanu i Słowacji), mangan (z Ukrainy i Holandii), miedź (z Niemiec, Słowacji i Polski), siarka (z Polski i Słowacji).

Czechy należą do państw o dobrze rozwiniętym przemyśle. Jego udział w tworzeniu dochodu narodowego wynosi 63%, w tym przemysłu paliwowego - 15% i przemysłu energetycznego 13%.

Do najważniejszych okręgów przemysłowych należy okręg środkowo-czeski (praski). Jest on wszechstronnie rozwinięty. Koncentruje się w nim prze-

mysł maszynowy i elektrotechniczny, spożywczy i chemiczny oraz hutnictwo metali nieżelaznych.

Okręg ostrawski jest centrum czarnej metalurgii. Rozwinięty jest tu także przemysł paliwowo-energetyczny i maszynowy.

Okręg brneński specjalizuje się w przemyśle maszynowym i elektrotechnicznym.

Okręg mostecko-ustecki charakteryzuje się dobrze rozwiniętym przemysłem paliwowo-energetycznym.

Sieć komunikacyjna w Czechach jest dobrze rozwinięta. Całkowita długość dróg o twardej nawierzchni wynosi 55,9 tys. km a średnia gęstość sieci drogowej 71 km/100 km².

Sieć drogową tworzą drogi międzynarodowe, w tym autostrady (390 km), drogi krajowe i regionalne. Spośród najważniejszych dróg międzynarodowych cztery łączą Czechy z Niemcami, dwie z Polską.

Długość linii kolejowych wynosi 9,4 tys. km, w tym zelektryfikowanych 2,7 tys. km. Gęstość sieci kolejowej wynosi 12 km/100 km². Największym węzłem kolejowym jest Praga. Główny szlak kolejowy biegnie z zagłębia mosteckiego przez Usti nad Łabą, Nymburk, Kalin, Česka Třebova, Pferow, Ostrawa i dalej do Słowacji. Druga ważna linia biegnie na południu kraju z Cheb przez Pilzno, Czeskie Budziejowice, Havličkow Brod, Brno i dalej do Bratysławy w Słowacji.

Na obydwóch szlakach przewozi się 2/3 ładunków przewożonych transportem kolejowym.

Słabością transportu kolejowego Czech jest jego wrażliwość na zniszczenie ze względu na dużą liczbę obiektów technicznych, jak: mosty, wiadukty i tunele.

Transport rurociągowy w Czechach odgrywa istotną rolę w transporcie ropy naftowej i jej pochodnych, gazu ziemnego oraz wody. Do najważniejszych należą rurociągi tranzytowe. Są to: gazociąg biegnący z Rosji przez Ukrainę i Słowację do Niemiec i Francji oraz ropociąg i gazociąg biegnące także z Rosji do Niemiec (do Sasko-Turyńskiego Okręgu Przemysłowego). Ponadto w 1996 r. oddano do eksploatacji ropociąg Kralupy - Ingolstadt.

Transport wodny śródlądowy nie odgrywa większej roli ze względu na warunki fizycznogeograficzne (rzeki o charakterze górskim), Transport morski natomiast jest rozwijany w oparciu o porty innych państw, głównie Niemiec.

[7] Republika Federalna Niemiec

Terytorium Niemiec rozciąga się między Morzem Północnym i Bałtyckim na północy a Alpami na południu. To centralne położenie w Europie umożliwia Republice Federalnej Niemiec pełnienie roli łącznika między Wschodem i Zachodem, a także między państwami skandynawskimi i śródziemnomorskimi.

Terytorium Niemiec obejmuje powierzchnię 357 tys. km². Największa odległość w linii prostej wynosi z północy na południe 876 km, a z zachodu na wschód 640 km.

Niemcy granicą z Polską na odcinku 467 km (granica lądowa wynosi 442 km i morską - Zalew Szczeciński - 25 km), Czechami (811 km), Austrią (816 km), Szwajcarią (316 km), Francją (448 km), Luksemburgiem (135 km), Belgią (156 km), Holandią (567 km) i Danią (67 km). Długość wybrzeża morskiego wynosi 1770 km, w tym wybrzeża Morza Północnego i Bałtyckiego po ponad 500 km² (bez wybrzeży wysp).

Niemcy dzielą się na pięć dużych regionów geograficznych¹⁴. Są to (z północy na południe): Nizina niemiecka, środkowoniemieckie pasma gór średnich, południowo-zachodniemieckie pasmo gór średnich o ukształtowaniu kuestowym, południowoniemieckie pogórze alpejskie oraz Alpy Bawarskie.

W skład Republiki Federalnej Niemiec wchodzi 16 krajów związkowych (w nawiasie ich stolice): Badenia Wirtembergia (Stuttgart), Bawaria (Monachium), Berlin, Brandenburgia (Poczdam), Brema, Hamburg, Hesja (Wiesbaden), Meklemburgia - Pomorze Przednie (Schwerin), Dolna Saksonia (Hannover), Północna Nadrenia - Westfalia (Düsseldorf), Nadrenia

¹⁴ W polskiej literaturze geograficznej najczęściej spotyka się trzy regiony: Nizinę Północno-niemiecką, Średniogórze Niemieckie i Alpy z Przedgórzem Alpejskim.

Palatynat (Moguncja), Saara (Saarbrücken), Saksonia (Drezno), Saksonia-Anhalt (Magdeburg), Szlezwik-Holsztyn (Kilonia) i Turynia (Erfurt). Berlin, Brema i Hamburg są miastami i równocześnie krajami.

W strukturze administracyjnej krajów występują miasta, powiaty i gminy. Ważną rolę w ich działalności odgrywa samorząd komunalny.

Ludność Niemiec w 1994 r. liczyła 81 388 tys. osób. Pod względem potencjału ludnościowego kraj ten zajmuje drugie - po Rosji - miejsce w Europie, wyprzedzając Włochy (58 mln), Wielką Brytanię (57 mln) i Francję (56 mln).

Gęstość zaludnienia Niemiec wynosi 228 osób/km² i jest mniejsza jedynie od gęstości zaludnienia w Belgii i Holandii. Rozmieszczenie mieszkańców na terenie Niemiec jest terytorialnie bardzo zróżnicowane.

Berlińską aglomerację miejską zamieszkuje 3,5 mln osób.

W zagłębiu przemysłowym u zbiegu Renu i Ruhry, gdzie miasta łączą się ze sobą praktycznie w jedną całość nie posiadając już widocznych granic, żyje ponad 4 mln osób (około 5500 osób/km²).

Pozostałe aglomeracje to Frankfurt, Wiesbaden i Moguncja u zbiegu Renu i Menu, region przemysłowy u zbiegu Renu i Neckaru z takimi miastami jak Mannheim i Ludwigshafen, region gospodarczy wokół Stuttgartu oraz regiony wokół Bremy, Drezna, Hamburga, Kolonii, Lipska, Monachium i Norymbergii Furth.

Regiony słabo zaludnione to wrzosowiska i mokradła Niziny Północnoniemieckiej, okolice gór Eifel, Lasu Bawarskiego, Górnego Palatynatu, Marchii Brandenburskiej i duża część Meklemburgii - Pomorza Przedniego.

Zachodnia część Niemiec jest znacznie gęściej zaludniona niż pięć nowych krajów związkowych na wschodzie. Stanowią one 30% powierzchni kraju, a zamieszkuje je zaledwie 20% ludności Niemiec. Spośród 20 miast liczących powyżej 300 tys. osób cztery leżą we wschodniej części kraju.

Na teren dzisiejszych Niemiec przybyło około 13 mln mieszkańców - wypędzonych Niemców i uchodźców niemieckich z państw Europy Środkowo-Wschodniej. W ostatnich latach przybyło także kilkaset tysięcy Niemców z Rosji i Kazachstanu.

Struktura ludności Niemiec jest dość korzystna, gdyż liczba mniejszości narodowych wynosi około 6,5 mln osób, co stanowi 12,5% ludności kraju. Turcy stanowią wśród obcokrajowców największą, bo liczącą 1,9 mln osób. Drugą co do wielkości grupę stanowią obywatele państw byłej Jugosławii. Szacuje się ją na około miliona osób. Następne co do wielkości grupy stanowią Włosi (558 tys. osób), Grecy (346 tys. osób), Polacy¹⁵ (186 tys. osób), Austriacy (185 tys. osób), Rumuni (167 tys. osób) i Hiszpanie (134 tys. osób). Ponadto w Niemczech mieszka wiele tysięcy osób innych narodowości, zarówno z krajów europejskich (Portugalczycy, Brytyjczycy, Francuzi, Czesi, Słowacy, Węgrzy, Bułgarzy), jak i pozaeuropejskich (Wietnamczycy, Marokańczycy, Libańczycy, Afgańczycy, Hindusi, obywatele USA i byłego Związku Radzieckiego).

Sieć osadniczą Niemiec tworzy kilkadziesiąt tysięcy jednostek osadniczych, w tym około 1400 miast z liczbą ludności do 100 tys. osób. Miast z liczbą ludności powyżej 100 tys. osób jest 85, w tym 9 z liczbą ludności 500-1000 tys. i 3 powyżej 1 miliona mieszkańców (Berlin - 3,5 mln, Hamburg - 1,7 mln i Monachium - 1,3 mln).

W miastach powyżej 100 tys. mieszkańców żyje około 26 mln osób. Większość Niemców mieszka jednak w małych miastach i wioskach - ponad 7 mln w miejscowościach liczących do 2000 mieszkańców i 46 milionów w miejscowościach liczących od 2000 do 100 tys. mieszkańców.

Niemcy należą do państw niezbyt zasobnych w surowce mineralne. Pod dostatkiem mają węgla kamiennego i brunatnego oraz soli potasowej i kuchennej. Ropa naftowa i gaz ziemny występują w niewielkich ilościach. Ropy wydobywa się około 8 mln t a importuje ponad 100 mln t. Wydobycie gazu ziemnego jest niewielkie i nie zaspokaja potrzeb gospodarki narodowej. Jest on importowany, głównie z Rosji i Holandii.

Ruda żelaza występuje w kilku rejonach kraju. Największe jej zasoby znajdują się w rejonie Salzgitter (3 mld t) i Gifhorn (2 mld t). Niedobory tego surowca uzupełniane są importem, głównie ze Szwecji.

¹⁵ Liczbę Polaków w Niemczech według polskich źródeł ocenia się na około 1,5 mln osób. Główne ich skupisko znajduje się w Westfalii, Badenii - Wirtembergii oraz Berlinie (drugim po Paryżu skupisku Polaków - około 100 tys. osób).

Rudy metali nieżelaznych występują w niewielkich ilościach. Zapotrzebowanie ołowiu i cynku w 60-70% pokrywane jest przez import a innych metali w 95-100%. Znacznie korzystniejsza sytuacja jest w zaspokojeniu potrzeb gospodarki narodowej w uran, gdyż jego rudy wydobywane są w wielu rejonach Niemiec, głównie w środkowej i południowej części kraju.

Energetyka Niemiec oparta jest na wszystkich stosowanych obecnie w świecie surowcach energetycznych (węglu kamiennym i brunatnym, ropie naftowej i jej pochodnych, energii wodnej i gązie ziemnym oraz energii jądrowej i słonecznej). Wszystkie elektrownie są połączone dalekobiezną siecią wysokiego napięcia, mają także połączenia z siecią energetyczną innych państw.

Elektrowni ciepłych najwięcej jest w rejonach dużych okręgów przemysłowych (Zagłębie Ruhry, Hamburg, Hannover, Lipsk-Halle, Berlin), wodnych na południu kraju (w dolinach Menu, Nekar, Mozeli oraz w alpejskich dopływach Dunaju - Iller, Lech, Izara i Inn), jądrowe¹⁶ - w południowo-zachodniej i północno-zachodniej części kraju.

Przemysł niemiecki liczy ponad 52 tys. zakładów i zatrudnia 7,5 mln osób. Jego znaczenie w gospodarce narodowej Niemiec w ostatnich latach uległo zmniejszeniu na korzyść działalności usługowej. Zmniejszyła się wielkość produkcji stali oraz wyrobów tekstylnych natomiast rozwijały się informatyka i telekomunikacja oraz przemysł lotniczy i kosmiczny.

Przemysł środków transportu reprezentowany jest przez 5 koncernów mających swe filie w całym kraju, a produkcją pojazdów drogowych zajmuje się około 3000 zakładów. Przemysł samochodowy zatrudnia 758 tys. osób i wytwarza 4-5 mln pojazdów. Do 1993 r. zainwestował on w nowych krajach związkowych, Saksonii i Turyngii, około 20 mld DM, Roczna produkcja samochodów w tych krajach wynosi 400 tys. sztuk.

Przemysł maszynowy (ponad 7000 zakładów) zatrudnia 1,2 mln osób. Globalny obrót roczny tego przemysłu wynosi ponad 200 mld DM.

Przemysł chemiczny, dzięki najnowocześniejszej technologii, zajmuje czołową pozycję w świecie. Zatrudnia on łącznie 655 tys. pracowników.

¹⁶ W związku z rozwojem energetyki jądrowej istotnego znaczenia nabrały zakłady przerobu rudy uranowej (Bad Kreuznach, Bad Gandersheim, Ellweiler, Birkenfeld, Flossenbürg Wittichen i in.).

Największymi przedsiębiorstwami tego przemysłu, a zarazem najważniejszymi koncernami w skali światowej są: Bayer, BASF i Hoechst.

Przemysł elektrotechniczny zatrudnia ponad 1,1 mln pracowników a jego roczne obroty przekraczają 220 mld DM.

Ze względu na znaczenie wojskowe oraz przestrzenne rozmieszczenie przemysłu, na terytorium Niemiec można wyróżnić cztery okręgi o znaczeniu strategicznym i kilkanaście o znaczeniu operacyjnym. Do okręgów o znaczeniu strategicznym należą:

1. Okręg Północnej Nadrenii - Westfalii, obejmujący Zagłębie Ruhry oraz rejon przemysłowy: Kolonia-Bonn.

2. Środkoworeński zespół okręgów przemysłowych składający się z frankfurcko-mannheimskiego i karlsruhsko-stuttgarckiego obszaru przemysłowego.

3. Okręg południowy, obejmujący kilka ośrodków przemysłowych Bawarii i Badonii-Wirtembergii (Ulm, Augsburg, Monachium, Friedrichshaffen, Norymbergia-Erlangen i Ingolstadt.

4. Okręg Sasko-turyński z takimi ośrodkami jak: Lipsk, Halle, Erfurt, Chemitz, Drezno i Cottbus.

5. Okręg przemysłowy Berlina.

Największym z nich jest okręg Północnej Nadrenii-Westfalii. Obejmuje on obszar ponad 4200 km², zamieszkuje go około 12 mln osób i wytwarza 1/4 produkcji przemysłowej Niemiec.

Oprócz wymienionych okręgów przemysłowych w Niemczech znajduje się wiele dużych ośrodków przemysłowych. Do najważniejszych można zaliczyć północne ośrodki przemysłowe, skupiające przemysł stoczniowy (Hamburg, Brema, Wilhelmshaven, Lubeka, Kilonia) oraz znajdujące się nieco na południe od nich takie ośrodki jak: Hanover, Brunzwik, Salzgitter, Wolfsburg, Helmstedt i Kassel.

BIBLIOGRAFIA

1. Barbag J., *Geografia polityczna ogólna*, Warszawa 1987.
2. Byczkowski J., *Mniejszości narodowe w Europie*, Opole 1976.
3. Brzeziński Z., *Wielka Szachownica*, Świat Książki, 1998.
4. *Die Mineralölversorgung Europas*, Hannover.
5. Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1994.
6. *Encyklopedia Slovenska*, Bratysława 1975-1982.
7. *Štatisticka ročenka SSR*, Bratysława 1992.
8. *Federacja czy rozpad Rosji?*, OSW, Warszawa 1994.
9. *Geografia Československé Socialistické Republiky*, Praga 1989
10. *Geografia ekonomiczna świata*, PWE, Warszawa.
11. *Geografia powszechna*, PWN, Warszawa.
12. *Geografia wojenna Polski*, praca zbiorowa, AON, 1993.
13. *Geography and War Strategy*, Nowy Jork.
14. *Historia Polski w liczbach*.
15. *Integracja przestrzeni europejskiej*, Warszawa 1993.
16. Kielczewska M., Grodek A., *Odra - Nysa najlepsza gran Polski*, Poznań 1946.
17. Lach Z., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka Białorusi*, A1, 1995.
18. *Leksykon państw świata*, Dortmund-Warszawa 1993.
19. Leszczycki S., *Mapa regionów ekonomicznych świata*, Warszawa 1980.
20. Maryański i zespół, *Geografia ekonomiczna Rosji*.
21. Mondrzycki Z., Buława J., *Litwa - studium wojskowo-geograficzne*, AON, 1995.
22. *Niemcy w świetle faktów i liczb*, Brunzswik 1994.
23. Otok S., *Geografia polityczna*, PWN, 1996.
24. Roczniki statystyczne poszczególnych państw - lata 1992-96.
25. Skrzyp J., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka Federacji syberyjskiej*, AON, 1997.
26. Skrzyp J., *Wojskowo-geograficzna charakterystyka państw Ery Środkowej*, AON, 1994.

27. Stańczuk S., *Słowacja: charakterystyka wojskowo-geograficzna*, AON, 1996.
28. Wisner H., *Litwa i Litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu*, Olsztyn 1992.
29. Zieliński E., *Rosja współczesna*, Warszawa 1994.

Druk AON nr 307/WW

